

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-
ДОРОЖНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА БІЗНЕСУ

Кафедра економічної теорії і права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

по курсу

«Макроекономіка»

Харків 2005

ПЛАН

- Тема 1: Предмет макроекономіки
- Тема 2: Місце макроекономіки в системі економічних наук
- Тема 3: Методи дослідження предмету макроекономіки. Макроекономічні моделі та змінні
- Тема 4: Макроекономіка та економічна політика держави
- Тема 5: Модель макроекономічного кругообігу
- Тема 6: Система національних рахунків. Основні макроекономічні показники: валовий національний продукт (ВНП), валовий внутрішній продукт (ВВП), чистий національний продукт (ЧНП), національний дохід (НД)
- Тема 7: Основні макроекономічні тотожності
- Тема 8: Номінальні та реальні показники. Індекси цін
- Тема 9: Економічний цикл та динаміка основних макроекономічних показників. Потенційний ВНП.
- Тема 10: Безробіття та його природний рівень. Форми безробіття
- Тема 11: Соціально-економічні наслідки безробіття. Закон Оукена
- Тема 12: Наслідки інфляції. Взаємозв'язок інфляції і безробіття
- Тема 13: Макроекономічна рівновага: класичний та кейнсіанський підходи
- Тема 14: Сукупний попит та фактори, що його визначають
- Тема 15: Короткострокова та довгострокова рівновага в моделі AD-AS
- Тема 16: Шоки попиту та пропозиції. Стабілізаційна політика
- Тема 17: Споживання і заощадження, фактори, що їх визначають.
- Тема 18: Інвестиції та їх типи. Роль інвестицій в економіці. Функція інвестицій
- Тема 19: Модель "Кейнсіанський хрест" та мультиплікатор автономних витрат. Рецесійний та інфляційний розриви
- Тема 20: Цілі та інструменти бюджетно-податкової політики
- Тема 21: Мультиплікатор державних витрат та мультиплікатор податків
- Тема 22: Державний бюджет. Мультиплікатор збалансованого бюджету

Тема 23: Дискреційна та недискреційна фіскальна політика. Вбудовані стабілізатори

Тема 24: Способи фінансування бюджетного дефіциту. Ефект витиснення

Тема 25: Гроші, їх функції.

Тема 26: Модель рівноваги на грошовому ринку

Тема 27: Фінансовий ринок та його інститути

Тема 28: Банківська система. Центральний банк

Тема 29: Банківська система: комерційні банки

Тема 30: Цілі та інструменти грошово-кредитної політики

Тема 31: Трансмісійний механізм грошово-кредитної політики

Тема 32: Модель IS-LM. Виведення кривих IS та LM 9

Тема 33: Наслідки та відносна ефективність бюджетно-податкової і грошово-кредитної політики

Тема 34: Аналіз економічної політики на підставі моделей AD-AS та IS-LM умовах зміни рівня цін

Тема 35: Ринок праці та механізм його функціонування

Тема 36: Нерівність розподілу доходів в ринковій економіці. Показники ступеня нерівності розподілу доходів

Тема 37: Соціальна політика держави і її завдання

Тема 38: Проблеми реалізації макроекономічної політики. Лаги економічної політики. Економічні очікування

Тема 39: Сукупна пропозиція у короткостроковому періоді

Тема 40: Крива Філіпса як вираз кривої сукупної пропозиції

Тема 41: Антиінфляційна політика

Тема 42: Економічна політика стимулювання сукупної пропозиції

Тема 43: Економічне зростання. Фактори економічного зростання

Тема 44: Кейнсіанські моделі економічного зростання: модель Е.Домара

Тема 45: Кейнсіанські моделі економічного зростання: модель Р.Харрода

Тема 46: Неокласична модель економічного зростання Р.Солоу

Тема 47: Міжнародна торгівля, її економічні основи

Тема 48: Торгова політика та її форми

Тема 49: Платіжний баланс і його структура. Взаємозв'язок між рахунками платіжного балансу

Тема 50: Валютний курс. Фактори, що визначають валютний курс

Тема 51: Макроекономічна політика у відкритій економіці. Модель Мандела-Флемінга

Тема 52: Державний борг та показники його оцінки

Тема 53: Економічні наслідки збільшення державного боргу

Тема 54: Стратегії управління державною заборгованістю

Тема 55: Економіка в умовах переходу до ринкового господарства

Тема 56: Економічна політика в перехідній економіці

Тема 1: ПРЕДМЕТ МАКРОЕКОНОМІКИ

В економічній теорії досліджується поведінка людей в процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ та послуг в умовах обмежених ресурсів. Центральною проблемою, що виникає в економічній діяльності окремих індивідів, підприємств, країн, світового господарства та розглядається в економічних науках, виступає проблема пошуку оптимальних способів використання обмежених ресурсів для задоволення зростаючих потреб людства. В макроекономіці досліджується вирішення цієї проблеми на рівні економіки країни та конкретизується в пошуках шляхів забезпечення економічного зростання країни, стабільного рівня цін, повної зайнятості ресурсів.

Прояв економічних законів та цільові установки економічної діяльності на макрорівні, тобто рівні економіки країни, мають свої особливості. Так, перед окремим підприємством не стоїть задача утримання цін на його продукцію на незмінному рівні, забезпечення роботою всіх, хто може та бажає працювати, в той час, як вирішення цих задач є ключовим для стабільного зростання економіки країни. Проблеми ж максимізації прибутку підприємства або корисності домогосподарства не розглядаються безпосередньо в макроекономіці, де увага концентрується на зростанні добробуту національної економіки.

Отже, макроекономіка – це розділ економічної теорії, в якому розглядається поведінка економіки країни як єдиного цілого з точки зору забезпечення умов економічного зростання, повної зайнятості ресурсів та мінімізації рівня інфляції. Предметом макроекономіки виступає механізм функціонування національної економіки.

Вивчення макроекономіки дає розуміння того, які фактори визначають в ринковій економіці:

- обсяги виробництва, темпи економічного зростання країни;
- рівень зайнятості ресурсів, причини та наслідки безробіття;
- динаміку рівня цін, причини та наслідки інфляції;
- обсяги споживання, заощаджень, інвестицій;
- рівень ставки банківського проценту;
- обсяги експорту, імпорту, стан платіжного балансу країни, динаміку обмінного курсу національної грошової одиниці.

В макроекономіці також з'ясовуються питання:

- як взаємодіють між собою сектори економіки (домогосподарства, фірми (підприємства), фінансовий сектор та держава), яким чином зміни, що відбулися в одному з секторів, впливають на інші сектори;
- як держава за допомогою макроекономічної політики впливає на стан економіки.

Макроекономіка вважається відносно молодою наукою. Її відокремлення від загальної економічної теорії пов'язують з іменем Джона Мейнарда Кейнса (1883 – 1946 рр.), який в своїх працях, і, перш за все, в роботі “Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей” (1936 р.), звернув увагу на особливості прояву взаємозв'язків економічних процесів на макрорівні та довів необхідність комплексної системи державного регулювання ринкової економіки. З іменем Дж. Кейнса пов'язують і початок ери проведення активної антициклічної політики урядами країн, підґрунтям якої стала макроекономічна теорія.

Але макроекономічні проблеми розглядалися економічною теорією і раніше. Мислителі стародавнього світу Платон (427 – 347 рр. д.н.е.), Аристотель (384-322 рр.д.н.е.) піднімали питання про заходи, які сприяли б процвітанню держави. Меркантилісти (XVI-XVII ст.) пропонували активні дії держави для забезпечення зростання багатства країни. Ф. Кене (1694-1774) в своїх економічних таблицях показав зв'язок між різними секторами економіки та представив першу модель кругообігу товарів і платежів в економіці.

Сучасна макроекономіка має значні теоретичні розробки. Набуття економістів складають основу для економічних доктрин держав. Нобелівськими лауреатами стали М.Фрідмен, Ф.Моділіані, Р.Солоу, Дж.Тобін. та багато інших вчених, хто розглядав макроекономічні проблеми.

Макроекономіка поєднує декілька економічних шкіл та напрямків. Фундаментальними питаннями, що розділили вчених стали: *Чи може та чи повинна держава втручатися в механізм ринкової економіки, щоб його поліпшити? І, якщо повинна, то, які заходи їй слід використовувати для цього?*

Представники *кейнсіанської школи* обґрунтовують необхідність активного втручання держави за допомогою інструментів бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики у механізм ринкової економіки, який не здатний забезпечити повну зайнятість ресурсів. *Неокласики* вважають, що ринкова економіка має необхідні внутрішні регулятори, що дозволяють їй забезпечувати сталі темпи економічного зростання, а кризи – випадкові явища та мають зовнішнє походження. Таким чином, відповідно поглядам представників неокласичної школи задачею держави виступає створення сприятливих умов для дії ринкових регуляторів. У 60-ті роки ХХ-го сторіччя значного впливу набуває *монетаризм*. Залишаючись на позиції неокласичної школи, монетаристи звертають увагу на грошовий обіг як складовий елемент економічного механізму, що безпосередньо залежить від діяльності держави. Представники *школи "економіки пропозиції"*, ідеї якої суттєво вплинули на економічну політику держав у 80-ті роки, ставлять акценти на заходах стимулювання господарської активності, і перш за все, на такому заході, як скорочення податків. В той же час зросла увага і до теорій довгострокового *економічного зростання*, що з'ясовує фактори зростання та роль держави в прискоренні економічного прогресу. Прихильники теорії *раціональних очікувань* зосередили увагу на дослідженні ефективності економічної політики, враховуючи реакцію економічних суб'єктів, що мають попередній досвід та відповідні очікування.

Розвиток макроекономіки поглиблює розуміння суспільства щодо сутності, закономірностей та тенденцій розвитку економік країн.

Тема 2: МІСЦЕ МАКРОЕКОНОМІКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

В сукупності економічних наук можна виділити наступні їх типи:

- конкретно-економічні (економіка підприємства, економіка галузей);
- функціональні (фінанси, менеджмент, маркетинг);
- інформаційно-аналітичні (статистика, бухгалтерський облік);
- історико-економічні (економічна історія, історія економічних вчень).

Макроекономіка виступає як теоретична наука, що прагне зобразити цілісну картину функціонування економіки країни, яка потім конкретизується та поглиблюється іншими економічними науками. Таким чином, макроекономіка виступає для них теоретичним фундаментом. Поняття та тенденції, з'ясовані макроекономічною теорією, використовуються для розуміння поведінки складових економіки та їх взаємозв'язків. Знання сутності та наслідків інфляції, що розглядаються в макроекономіці, використовуються, наприклад, при розробці інвестиційної стратегії фірми та в методиці розрахунків економічної ефективності інвестицій, що, в свою чергу, знаходиться в центрі уваги такої дисципліни, як інвестиційний менеджмент. В той же час макроекономіка використовує знання, методологічний апарат, які були отримані та розроблені в інших економічних науках. Так, методи розрахунку показників, що розроблені статистикою, застосовуються для оцінки макроекономічних процесів.

Існує тісний зв'язок макроекономіки з мікроекономікою. Мікроекономіка об'єднує теорію споживчого вибору та теорію фірми. Предмет мікроекономіки – механізм прийняття рішень на рівні домогосподарств та фірм в заданих економічних умовах. Загальні макроекономічні умови (інфляція, ставка банківського відсотку, рівень безробіття) чинять вплив на прийняття рішень домогосподарств та фірм відносно споживчих витрат, заощаджень, що, в свою чергу, визначає обсяги макроекономічних величин і створює нові макроекономічні умови.

Для образного демонстрування різниці між мікро- та макроекономікою можна використати устрій та роботу автомобілю. Мікроаналіз можна порівняти з вивченням його окремих деталей та систем: двигуна, системи гальмування, системи трансмісії, тощо. З другого боку, макроаналіз аналогічний дослідженню механізму взаємодії усіх цих систем та механізмів, в результаті чого відбувається рух автомобілю, а також з'ясовується, чи швидко або повільно рухається автомобіль, які заходи повинен використати водій для забезпечення оптимального режиму руху.

Подібним чином макроекономіка розглядає сукупну поведінку окремих частин, взятих разом, і зосереджується на тому, чи загальний результат функціонування економіки країни відповідає поставленим цілям.

Тема 3: МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДМЕТУ МАКРОЕКОНОМІКИ. МАКРОЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ ТА ЗМІННІ.

З'ясування питання відносно методу макроекономіки дозволяє зрозуміти, яким чином здійснюється пізнання поведінки економіки країни.

Метод науки – це система способів та прийомів пізнання предмету науки (для макроекономіки – механізму функціонування національної економіки в цілому, умов, факторів та результатів її розвитку).

Основними етапами процесу пізнання предмету макроекономіки є:

- етап збору та обробки фактів, формулювання гіпотези (неперевіреного теоретичного принципу);
- виведення принципів функціонування національної економіки;
- формулювання положень економічної політики, заходів, що забезпечують рішення проблеми на підставі отриманих теоретичних положень та принципів.

Особливості предмету макроекономіки вимагають використання комплексу методів, серед яких:

- загальнонаукові (аналіз та синтез; індукція, дедукція; порівняння, узагальнення; абстракції, діалектичний метод, метод системно-функціонального аналізу);
- специфічні, що застосовуються в економічних науках (балансовий, агрегування, статистичні, індексний, економічного моделювання).

В макроекономіці широко використовуються економіко-математичні моделі. **Економічна модель** – це формалізований опис економічного процесу або явища, який відбиває найбільш суттєві взаємозв'язки між його складовими. В економіко-математичних моделях цей опис має вигляд рівнянь, графіків. Оскільки моделі є абстрактним виразом дійсності та враховують тільки найбільш суттєві зв'язки між елементами системи, то вони не можуть бути всеохоплюючими і мають межі свого застосування. Не зважаючи на це, моделі дають можливість виявити зміни одних параметрів (змінних) в наслідок змін інших, і, отже, прогнозувати поведінку економіки, наслідки економічної політики держави.

При розгляді моделей виділяють внутрішні та зовнішні змінні; змінні запасу та змінні потоку.

Внутрішні змінні моделі – це змінні, ймовірне значення яких встановлюється в наслідок рішення моделі (наприклад, *об'єм випуску, обсяг інвестицій, ставка відсотку*).

Зовнішні змінні моделі – це змінні, значення яких визначається за межами моделі (наприклад, *обсяг державних видатків, технологічні параметри*).

Змінні запасу можуть бути виміряні тільки в певний момент часу та характеризують стан об'єкту на певну дату (*державний борг, кількість безробітних*).

Змінні потоку – вимірюються в одиницю часу (в місяць, рік) та характеризують протікання економічного процесу у часі (*споживчі витрати за місяць, обсяги виробництва за рік*).

Особливістю макроекономіки є те, що в ній використовуються та розглядаються агреговані величини: загальний рівень виробництва (а не обсяги виробництва окремого підприємства), загальний рівень зайнятості, загальний рівень цін (а не ціна на окремий вид продукції), загальний рівень ставки проценту (а не ставка відсотку, під яку кредитує суб'єктів господарської діяльності банк “Бета”). Вони характеризують стан економіки в цілому, або її агрегатів (фірм, домогосподарств, фінансового сектору, зовнішнього світу). Агрегат – це сукупність специфічних економічних одиниць, що виконують однакові функції в системі, та які розглядаються так, ніби вони уявляють одну одиницю. Метод агрегування дозволяє кращим чином зрозуміти механізм взаємодії різних секторів економіки, визначити загальний результат функціонування економічних одиниць.

Тема 4: МАКРОЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Теоретичні принципи, що формулюються макроекономічною теорією, є засобом осмислення фактів та прогнозування динаміки розвитку економічних явищ. На цій підставі будується економічна політика – сукупність цілей та заходів з їх досягнення у сфері суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання благ. Вона покликана відбивати інтереси суспільства та сприяти зміцненню національної економіки.

Позитивна економічна теорія розглядає явища, процеси та тенденції, що мають місце в економіці. Прикладом позитивної економічної теорії може бути наступне положення. *В економіці спостерігається підвищення цін на 15%, тобто має місце інфляція.* **Нормативна** економічна теорія формулює положення відносно тих процесів, які повинні відбуватися, та застосування бажаних заходів. Наприклад, *для підвищення темпів економічного зростання необхідно збільшити обсяги інвестицій в економіці.*

Підтвердження тісного зв'язку макроекономіки з економічною політикою дає економічна історія. З часів подолання Великої депресії (1929 – 1933 рр.) та майже до кінця 60-х рр. заходи економічної політики урядів багатьох країн спиралися на рекомендації, розроблені кейнсіанською теорією. Представники цієї теорії пропонують здійснювати економічну стабілізацію за допомогою стимулювання сукупних витрат завдяки змін державних витрат, податків та пропозиції грошей. Економічна політика 80-х, яку проводили адміністрації Р.Рейгана, М.Тетчер, базувалися на рекомендаціях неокласичного напрямку та теорії економіки пропозиції.

Макроекономічна теорія допомагає визначити варіанти та шляхи вирішення економічних проблем з урахуванням закономірностей макrorівня. Вирішення задач економічної політики може привести до змін економічної системи, її вдосконаленню, а це, в свою чергу, в майбутньому – до розвитку макроекономічної теорії.

В основі макроекономічної політики можуть бути наступні цілі:

- економічне зростання;
- повна зайнятість;
- стабільний рівень цін;
- економічна ефективність;
- справедливий розподіл доходів;
- економічна забезпеченість;
- торговий баланс.

Але при досягненні цих цілей та реалізації економічної політики виникають серйозні проблеми. Не всі цілі піддаються чіткому кількісному визначенню, що стає підставою для різних тлумачень результатів, які необхідно досягти, та програм з їх досягнення. Де-які цілі можуть бути суперечливими та потребувати протилежних заходів. Так, для зростання виробництва та зайнятості прихильниками кейнсіанської теорії рекомендується стимулювання збільшення сукупних витрат, але в той же час ці заходи сприяють і підвищенню рівня цін. Перед урядом нерідко постає проблема визначення пріоритетів. Також формування та реалізація економічної політики тісно пов'язані з політичними процесами, пробивають дорогу через протистояння політичних сил. Тому прийняття відповідних рішень щодо пріоритетних цілей економічної політики та заходів з їх досягнення потребує певного часу, а в де-яких випадках прийняті політичні рішення можуть не відповідати економічній логіці.

Визначаючи практичне значення макроекономіки, в найбільш загальному виразі його можна сформулювати наступним чином:

- макроекономіка – є основою для розробки економічної політики держави;
- знання макроекономіки дає можливість визначити відповідну економічну стратегію підприємств у певних макроекономічних умовах;

- знання макроекономіки допомагає індивідам оцінювати та аналізувати економічні процеси, що відбуваються в країні, прогнозувати їх подальший розвиток; приймати рішення відносно особистої економічної поведінки.

Тема 5: МОДЕЛЬ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО КРУГООБІГУ

Модель макроекономічного кругообігу дає уявлення про взаємозв'язки між основними секторами економіки. Простіша модель кругових потоків (або модель кругообігу доходів та витрат) відбиває взаємозв'язки між двома агрегатами – фірмами та домогосподарствами (не включає державне втручання та зв'язки із зовнішнім світом) (Рис.5.1)

Зовнішній кругообіг уявляє собою потоки ресурсів, товарів та послуг. Внутрішній кругообіг відповідає руху платежів та доходів. Так, домогосподарства, являючись власниками ресурсів, поставляють їх на відповідні ринки, де фірми, придбаваючи ці ресурси, забезпечують доходи домогосподарствам. В свою чергу, переробляючи ресурси, фірми виробляють товари та послуги, які купують домогосподарства, і таким чином забезпечують доходи фірм. З моделі видно, що в такому вигляді економіка є замкнутою системою, в якій доходи одних економічних агентів є витратами інших. Основний висновок з моделі: в закритій економіці без державного втручання обсяг виробництва в грошовому виразі дорівнює сумі грошових доходів домогосподарств.

Якщо у модель включаються держава, фінансовий сектор та зовнішній світ, то ця рівність порушується. Мають місце вилучення із системи та ін'єкції.

Вилучення – це будь-яке використання доходу не на купівлю виробленої в країні продукції. Наприклад: *заощадження, податки, імпорт.*

Ін'єкції – будь-який додаток до споживчих витрат на продукцію, вироблену в країні. Наприклад: *інвестиції, державні витрати, експорт.*

Для того, щоб зберігалася збалансованість системи необхідно, щоб видатки економічних агентів дорівнювали обсягу випуску, або вилучення дорівнювали б ін'єкціям.

Якщо домогосподарства вирішують витратити менше, то фірми скорочують випуск продукції, що, в свою чергу, призводить до зниження доходів. Таким чином, рівень попиту на товари визначає рівень виробництва та зайнятості, а рівень випуску визначає рівень доходів власників факторів виробництва, що, в свою чергу, обумовлює обсяг сукупного попиту.

Тема 6: СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИЙ РАХУНКІВ. ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ: ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ (ВНП), ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (ВВП), ЧИСТИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ (ЧНП), НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХОД (НД).

Оцінка “здоров’я” економіки, результатів економічної діяльності країни уявляє непросту проблему. Для її вирішення розроблена та розраховується сукупність макроекономічних показників, які складають систему національних рахунків.

Система національних рахунків (СНР) – система взаємопов’язаних показників, які використовуються для опису та аналізу результатів економічних процесів на макрорівні. СНР заснована на бухгалтерському принципі подвійного запису та уявляє собою сукупність балансових таблиць, що відбивають в агрегованому виді рух товарів, послуг та доходів між основними секторами економіки, виробництво та використання ВВП.

З середини 40-х років ХХ сторіччя розвинуті країни переходять до системи національних рахунків як основної форми обліку макроекономічних показників. Великобританія, Франція прийняли СНР з 1946 року, США – з 1947 року. З 1950 року відбувається процес створення міжнародної системи національного рахівництва, що уніфікувала розрахунки макроекономічних показників в різних країнах. Національні рахунки в Україні розробляються Державним комітетом статистики згідно стандартам СНР ООН з 1993 року.

Відповідно до міжнародних стандартів у СНР інституційні одиниці групуються в 5 секторів:

- нефінансові корпорації;
- фінансові корпорації;
- сектор державного управління;
- сектор домогосподарств;
- сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (НКОДГ).

Основні показники СНР:

- Валовий внутрішній продукт (ВВП),
- Валовий національний продукт (ВНП),
- Чистий національний продукт (ЧНП),
- Національний доход (НД).

ВВП – це макроекономічний показник, який уявляє собою ринкову вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених на території країни за певний проміжок часу (як правило за рік).

ВНП – це макроекономічний показник, який уявляє собою ринкову вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених національною економікою за певний проміжок часу (за рік).

Відмінність між ВВП та ВНП проявляється в тому, що ВВП розраховується за територіальним принципом, а ВНП за національним. При обчисленні ВВП враховується вартість продукції, виробленої на території країни незалежно від того, чи належать фактори виробництва громадянам цієї країни або іноземним громадянам. Наприклад, прибутки іноземної корпорації, що отримані на території певної країни, будуть враховуватися у ВВП цієї країни, але не враховуватися при обчисленні ВНП цієї країни.

При обчисленні ВНП враховується вартість продукції, виробленої факторами виробництва, що належать резидентам цієї країни, але не обов’язково розташовані на території цієї країни. Наприклад, заробіток громадян країни, отриманий за кордоном, доходи від власності, що розташована за кордоном, будуть враховуватися при обчисленні ВНП, але не включаються у ВВП.

$$\text{ВНП} = \text{ВВП} + \text{чисті факторні доходи з-за кордону}$$

Чисті факторні доходи з-за кордону =
= доходи, отримані громадянами країни за кордоном –
- доходи іноземних громадян, отримані на території певної країни

В одних країнах основним показником обсягів виробництва вважається ВВП, в інших (наприклад, в Україні) ВВП. Значення ВВП України у 1991- 2001 рр. наведені у таблиці 6.1. та 6.2.

Таблиця 6.1. Валовий внутрішній продукт України у 1991-1995 рр. у фактичних цінах, трлн.крб.

	1991	1992	1993	1994	1995
ВВП	0,3	5,0	148,3	1203,8	5451,6

Таблиця 6.2. Валовий внутрішній продукт України у 1996-2001 рр. у фактичних цінах, млн.грн.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
ВВП	81519	93365	102593	130442	170070	201927

Чисті факторні доходи з-за кордону, як правило, складають незначну частку від ВВП. Так, в США у 1996 році вони були 12,4 млрд. долл. (0,16% ВВП), у 1997 році складали - 8 млрд.долл (0,099% ВВП)., а в 1998 році - -20,4 млрд. долл.(0,24% ВВП) Для макроекономічного аналізу достатньо часто різницю між ВВП і ВВП упускають, та використовують термін “доход” або “продукт країни”.

При обчисленні ВВП (ВВП) враховують тільки вартість кінцевих товарів та послуг, тобто тих, що підлягають кінцевому споживанню, а не переробці або продажу. Якщо враховувати у складі ВВП (ВВП) вартість ще і проміжних угод, то обсяги ВВП (ВВП) зростуть в декілька разів, оскільки будуть вміщати подвійний рахунок. Так, вартість акумулятора буде враховуватися і після продажу акумуляторів заводом, що їх виготовляє, також після продажу автомобілебудівним заводом у складі автомобіля, а також при продажу автомобіля дилером споживачу.

ВВП (ВВП) можливо розраховувати 3 способами:

- за витратами (метод кінцевого використання);
- за доданою вартістю (виробничий метод);
- за доходами (розподільчий метод).

При розрахунку ВВП за витратами підсумовують всі витрати економічних суб'єктів на придбання виробленої в країні продукції. До складу цих витрат відносять:

С – особисті споживчі витрати, або витрати домогосподарств (до них не відносять витрати на придбання житла).

І – валові інвестиції, що включають витрати фірм на придбання нового обладнання, машин, будівництво або придбання нових споруд, інвестиції у запаси, житлове будівництво. Валові інвестиції включають чисті інвестиції та амортизацію, тобто покриття зносу основних фондів.

G – державні витрати на закупку товарів та послуг.

Xn – чистий експорт, який визначається як різниця між експортом (X) та імпортом (M).

Таким чином,

$$Y = C + I + G + Xn,$$

де Y – це валовий національний продукт.

Структура ВВП де-яких країн за видатками представлена в таблиці 6.3

Таблиця 6.3 Показники систем національних рахунків де-яких країн (1997 р.).

	Україна		Росія		США		ФРН		Японія	
	Млрд д. грн	%	Млн. руб.	%	Млрд .долл	%	Млрд д.ма рок	%	Млрд , йен	%
C	68,97	74,58	1369439	53,4	5493,7	67,7	2086,1	56,9	306438	60,3
G	8,42	9,10	559328	21,8	1454,6	17,9	705,3	19,2	49482	9,7
I	18,6	20,11	536876	21,0	1256,0	15,5	843,5	23,0	145916	28,7
X	37,47	40,52	595502	23,2	965,4	11,9	923,0	25,2	56332	11,1
M	-40,98	-44,31	-523827	-19,4	-1058,8	-13,0	-891,6	-24,3	-50316	-9,8
Y	92,48	100	2562598	100	8110,9	100	3666,6	100	507852	100

Розраховано по: International Financial Statistics. International Monetary Fund. December 1999. – Washington D.C. IMF.

При розрахунку ВВП виробничим методом підсумовується вартість, яка додається на кожній стадії виробництва. Додана вартість – це різниця між вартістю продукції, виробленою фірмою, та сумою, сплаченою постачальникам за сировину, матеріали, комплектуючі, тобто за проміжну продукцію. Сума всієї доданої вартості дорівнюється вартості кінцевих товарів та послуг.

Слід пам'ятати, що у ВВП (ВВП) при обчисленні не враховують фінансові угоди (державні та приватні трансферти, купівлю-продаж цінних паперів), купівлю-продаж уживаних речей.

При розрахунку ВВП за доходами підсумовуються усі види факторних доходів, а також амортизація та непрямі податки на бізнес.

До факторних доходів включають:

- компенсацію за працю найманих робітників (заробітна плата, премії, заохочення);
- доходи власників (доходи некорпоративних підприємств);
- рентні доходи;
- прибутки корпорацій (в їх складі виділяють дивіденди, нерозподільний прибуток, податок на прибуток);
- чистий процент (різниця між процентними платежами фірм іншим секторам економіки та процентними платежами, отриманими фірмами від інших секторів).

Недоліками ВВП як основного показника результатів виробничої діяльності країни є те, що він не враховує:

- вартість товарів та послуг, які не поступають на ринок;
- зростання вільного часу громадян;
- якість продукції, якщо вона не відбивається в ціні;
- зміни у стані навколишнього середовища;
- тіньову економіку.

Недоліком ВВП є також те, що він не відбиває, наскільки зросло виробництво у поточному році, тому що включає амортизаційні відрахування. Для точнішого вимірювання національного виробництва використовується показник чистого національного продукту (ЧНП)

$$\text{ЧНП} = \text{ВВП} - \text{амортизація (А)}$$

Національний дохід (НД) показує величину чистого доходу суспільства. Він вимірюється сумою всіх цін факторів виробництва або доходів володарів економічних ресурсів у поточному році.

$$\text{НД} = \text{ЧНП} - \text{непрямі податки на бізнес}$$

Важливими макроекономічними показниками також виступають: особистий дохід та післяподатковий дохід.

$$\text{Особистий дохід} = \text{НД} - \text{відрахування на соціальне страхування} - \text{податки на прибутки корпорацій} - \text{нерозподільний прибуток} + \text{трансферти}$$

$$\text{Післяподатковий дохід} = \text{Особистий дохід} - \text{індивідуальні податки}$$

Значення показників особистого та післяподаткового доходів є основою для безпосередніх розрахунків обсягів споживань та заощаджень індивідів.

До основних макроекономічних показників запасу відносять такий показник, як національне багатство. Національне багатство – це сукупність матеріальних та нематеріальних благ, які мають у розпорядженні суспільства на певну дату та які створені працею людей за весь попередній період.

Національне багатство включає як матеріальні, так і нематеріальні результати людської діяльності.

Основними елементами матеріальних результатів є:

- основні фонди;
- оборотні фонди (запаси сировини, матеріалів, палива, залишки незавершеного виробництва, запаси готової продукції);
- товарні запаси;
- державні резерви, запаси оборонного призначення, золотий запас;
- предмети тривалого користування домогосподарств (транспортні засоби; меблі; предмети культурно-побутового та господарського вжитку);
- природні ресурси, залучені до економічного обігу (землі, ліса, води, надра).

До нематеріальних складових національного багатства відносять:

- науковий та освітній потенціал;
- кваліфікаційний потенціал;
- культурний потенціал.

Проблема дослідження та оцінки економічного багатства має достатньо тривалу історію. Вперше оцінку національного багатства здійснив англійський економіст В. Петті. В Росії першу таку оцінку відносять до 1864 р.

Тема 7: ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТОТОЖНОСТІ

Макроекономічні тотожності вказують на зв'язки між основними секторами та потоками товарів і коштів в економіці.

Основна макроекономічна тотожність – це рівність між ринковою вартістю кінцевих товарів та послуг (ВНП), та сумою витрат всіх секторів економіки на придбання цих товарів та послуг:

$$Y = C + I + G + X_n,$$

де

Y – це обсяг ВНП або випуску;

C – споживчі витрати;

I – інвестиційні витрати;

G – державні витрати;

X_n – чистий експорт.

Ця тотожність відповідає умові рівності обсягу випуску виробленого обсягу випуску реалізованого, оскільки в правій частині рівності представлена сума витрат всіх секторів економіки на придбання виробленої продукції, а в лівій – вартість цієї продукції. Для умов закритої економіки та без урахування діяльності держсектора ця тотожність буде мати наступний вигляд:

$$Y = C + I$$

Наступний крок у встановленні взаємозв'язків між основними макроекономічними параметрами – це з'ясування напрямків використання доходу. Вартість виробленої продукції дорівнює сумі доходів всіх економічних суб'єктів. В свою чергу, суб'єкти використовують свій дохід частково на споживчі витрати, а іншу частину його заощаджують. Звідси, дохід суб'єктів можна представити як суму споживчих витрат та заощаджень:

$$Y = C + S,$$

де

S – заощадження.

Поєднуючи дві попередні тотожності ми маємо:

$$C + I = Y = C + S$$

↓

$$I = S$$

Якщо враховувати діяльність держави та зовнішнього світу, то сукупні заощадження будуть дорівнювати:

$$S = S_p + S_g + S_r,$$

де

S – сукупні заощадження;

S_p – приватні заощадження;

S_g – державні заощадження;

S_r – заощадження зовнішнього світу

$$S_p = (Y + TR + N - T) - C;$$

$$S_g = (T - TR - N) - G;$$

$$BD = - S_g;$$

$$S_r = M - X;$$

$$S_r = -X_n;$$

де

T – податки;

TR – трансферти;

N – відсотки з обслуговування державного боргу

BD – бюджетний дефіцит

M – імпорт;

X – експорт.

Заощадження зовнішнього світу визначені як різниця між доходом, який зовнішній світ отримує за рахунок нашого імпорту, та витратами на наш експорт. Ці заощадження можуть бути використані для придбання фінансових активів в нашій країні, для скорочення іноземної заборгованості. В цьому випадку ми маємо приток капіталів в країну.

Якщо визначити сукупні заощадження, враховуючи складові приватних, державних заощаджень та заощаджень зовнішнього світу, то отримаємо наступні тотожності:

$$S_p + S_g + S_r = (Y + TR + N - T) - C + (T - TR - N) - G + (-X_n);$$

$$S_p + S_g + S_r = Y - C - G - X_n;$$

$$S=I$$

Таким чином, ми підтвердили одну з основних умов макроекономічної рівноваги - рівність між заощадженнями та інвестиціями.

Тема 8: НОМІНАЛЬНІ ТА РЕАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ. ІНДЕКСИ ЦІН.

Основні макроекономічні показники доходу та випуску є вартісними показниками. Слід враховувати, що на величину показників у вартісному виразі впливають:

- реальні їх обсяги;
- динаміка цін.

Якщо порівняти обсяги ВВП України, розраховані у фактичних цінах, наприклад, за 1997 та 1998 роки, то на підставі цього порівняння можна зробити висновок про зростання економіки країни, оскільки за даними Держкомстату ВВП України у 1997 році був 93 млрд 365 млн. грн., а в 1998 році – 102 млрд. 593 млн. грн. Але відомо, що в ці роки економіка України переживала кризовий період, і обсяги виробництва зменшувалися. Як співставити порівняння статистичних показників та відомості про стан економіки країни в цей період? Річ в тому, що таке порівняння показників у фактичних цінах не може бути використаним для оцінки реальних обсягів виробництва у країні, тому що зміни ВВП (ВНП) відбуваються і в наслідок зміни рівня цін. Так і в цьому прикладі зростання ВВП, розрахованого у фактичних цінах, є відбиттям не зростання реальних обсягів виробництва, а наслідком підвищення цін в економіці України в цей період (у 1998 році ціни підвищилися у порівнянні з 1997 роком на 20%, і при перерахуванні ВВП 1998 року за цінами 1997 року ми отримуємо, що його обсяг значно менший – 85 млрд. 494 млн. грн).

Для порівняння вартісних показників їх перераховують за цінами базового року. І якщо номінальні показники розраховуються в цінах поточного року, то реальні показники - в цінах базисного року.

$$Y_r = (Y_n / P_o) \cdot 100\%$$

Y_r - реальний ВНП

Y_n - номінальний ВНП

P_o - індекс цін (у відсотках)

Приклад:

Номінальний ВНП за 1990 рік дорівнює 240 млрд. грн од., індекс цін для цього року дорівнює 120%. Реальний ВНП для цього року буде:

$$(240 \text{ млрд} : 120\%) \cdot 100\% = 200 \text{ млрд. грн. од.}$$

Для врахування змін рівня цін використовують індекси цін. Індекс споживчих цін показує зміни середнього рівня цін споживчої корзини. Склад споживчого кошику для розрахунку цього індексу фіксується відповідно кошику базисного року. Індекс споживчих цін розраховується по принципу індексу Ласпейреса (PI)

$$PI = \frac{\sum P^t_i \cdot Q^o_i}{\sum P^o_i \cdot Q^o_i},$$

де

P^o_i, P^t_i – ціни і-го блага в базисному та поточному році;

Q^o_i – обсяги і-го блага в базисному році.

Індекси цін можуть бути розраховані у відсотках, в цьому випадку відносне значення індексу помножують на 100%. Значення цінового індексу менше одиниці (100%) свідчить про зменшення рівня цін, і, навпроти, якщо ціновий індекс більше одиниці (100%), то рівень цін в економіці збільшився.

Значення індексу споживчих цін за 1994-2001 рр. для економіки України наведені у таблиці 8.1.

Таблиця 8.1 Індеси споживчих цін в Україні в 1994-2001 рр. (%)

Рік	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Індекс споживчих цін	10256	501	282	139,7	110,1	120,0	119,2	125,8	106,1

Індекс Пааше (P_p) враховує зміни структури виробництва, і склад споживчого кошику для цього показника фіксується на рівні поточного періоду.

$$P_p = \frac{\sum P_i^t \cdot Q_i^t}{\sum P_i^0 \cdot Q_i^t},$$

Q_i^t – обсяги і-го блага в поточному році (періоді).

Індекс Фішера (P_f) усуває недоліки індесів Ласпейреса та Пааше, тобто залежність значення показників від складу споживчого кошика, і розраховується наступним чином:

$$P_f = P_I \cdot P_p$$

Якщо величина цінового індексу менше одиниці (100%), то відбувається коригування ВВП в бік збільшення, - інфлювання. Якщо величина індексу цін більше одиниці (100%), то відбувається дефлювання.

Приклад. Розрахуємо індеси цін, номінальний та реальний ВВП (вважаємо за базовий 1991 р.) для економіки, дані про функціонування якої наведені у таблиці. Для спрощення розрахунків враховуємо результати виробництва тільки за двома групами: товари та послуги. На практиці для обчислення індесів цін враховуються динамічні зміни обсягів виробництва та цін 200-300 товарів та послуг.

	1991 рік		1992 рік	
	Обсяг, од.	Ціна, гр. од.	Обсяг, од.	Ціна, од.
Товари	4000	45	4200	41
Послуги	3000	40	3800	48

$$ВВП_{n1982} = 4000 \cdot 45 + 3000 \cdot 40 = 300000 \text{ (гр.од.)}$$

$$ВВП_{n1992} = 4200 \cdot 37 + 3800 \cdot 41 = 311200 \text{ (гр.од.)}$$

$$P_I = \frac{4000 \cdot 41 + 3000 \cdot 48}{4000 \cdot 45 + 3000 \cdot 40} = 1,027$$

$$P_p = \frac{4200 \cdot 41 + 3800 \cdot 48}{4200 \cdot 45 + 3800 \cdot 40} = 1,040$$

$$P_f = 1,027 \cdot 1,040 = 1,033$$

Розрахунок індесів цін показує, що рівень цін у 1992 році підвищився в порівнянні з 1991 роком. Оскільки в базовому році рівень цін приймається за 100%, то при індесі Фішера 1,033 (103,3%) для 1992 року це означає, що в 1992 році ціни були вищими на 3,3% в порівнянні з 1991 роком. Для визначення реального ВВП 1992 року проводимо дефлювання, тобто розраховуємо ВВП 1992 року з урахуванням рівня цін 1991 року, який був нижчим ніж у 1992 році.

$$ВВП_{p1992} = 311200 : 1,033 = 301258,5 \text{ (гр.од.)}$$

Тема 9: ЕКОНОМІЧНИЙ ЦИКЛ ТА ДИНАМІКА ОСНОВНИХ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ. ПОТЕНЦІЙНИЙ ВВП.

В процесі економічного розвитку країн відбуваються періодичні спади та підйоми. І хоча загальний тренд розвитку країн характеризується поступовим збільшенням обсягів виробництва з плином часу, це збільшення відбувається через коливання основних макроекономічних параметрів. **Економічний цикл** – це періодичні коливання рівнів зайнятості, виробництва та інфляції.

Основні фази циклу – підйом та спад. Розрізняють великі цикли (“довгі хвилі” – 50-70 років), середні (8-12 років), короткі (3-4 роки), сезонні. Значний вклад в дослідження природи “довгих хвиль” вніс російський економіст Д.І Кондратьєв.

Економісти різних напрямків (П.Баккара, Л.Фонтев’є, Е.Мендель, Д.Гордон, Дж.Ариджи, С.Кузнец) концентрують увагу на різних причинах циклічності, серед яких періодичне вичерпання автономних інвестицій, коливання обсягів грошової маси, особливості оновлення капітальних благ та інноваційного процесу, демографічні фактори, коливання рівня сукупних витрат.

В ході циклу коливання рівня цін відбиваються індексами цін, коливання обсягів виробництва характеризуються показником відхилення фактичного ВВП від потенційного.

Потенційний ВВП (економічний потенціал) – це обсяг виробництва при повній зайнятості ресурсів. Повна зайнятість ресурсів з макроекономічної точки зору передбачає невикористання тільки до 10-20% виробничих потужностей та безробіття на його природному рівні, тобто – 5,5-6,5%.

Для оцінки відхилення фактичного ВВП від потенційного використовують показник GAP_Y .

$$GAP_Y = \frac{Y - Y^*}{Y^*},$$

де

Y – фактичний об’єм виробництва (ВВП)

Y^* - потенційний об’єм виробництва (ВВП).

На протязі циклу відбуваються коливання як рівня виробництва, так і рівнів безробіття, інфляції, ставки відсотка, валютного курсу та обсягів грошової маси. Але в якості основних індикаторів економічного циклу розглядаються рівні зайнятості, безробіття та обсяг випуску.

В розвинутих країнах розроблено систему випереджаючих індикаторів, на підставі яких оцінюють потенційні зміни в економічному циклі. Вперше ідея використання випереджаючих індикаторів була реалізована в США. З кінця 1960-х років у США здійснюються регулярні щомісячні публікації відповідних показників. Такими індикаторами є:

- середня тривалість робочого тижня в промисловості;
- середній розмір тижневих виплат з безробіття;
- нові замовлення на споживчі товари та матеріали;
- котировки акцій 500 компаній;
- контракти та замовлення на обладнання;
- кількість дозволів на нове будівництво;
- відсоток несвоечасних поставок;
- нетто-зміни у запасах;
- зміни в цінах на певні види сировини;
- відсоткові зміни в загальних ліквідних активах;
- грошова маса в обігу.

У 1980 році Статистичний департамент Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) почав розрахунки випереджаючих індикаторів для країн членів цієї організації. В 1990-і роки при участі ОЕСР були побудовані системи випереджаючі індикатори з урахуванням вихідних статистичних масивів для Туреччини, Кореї, Польщі, Угорщини. Для Росії та України подібні розрахунки проводилися тільки експериментально. Після подолання трансформаційної кризи задача створення системи індикаторів, які дозволяли б відслідковувати фази економічного циклу та враховували особливості економік країн, постала перед економічною наукою. Російськими фахівцями пропонується використовувати в якості індикаторів циклу такі показники, як: зміни попиту; зміни у замовленнях та запасах фірм; динаміка цін на нафту; офіційного курсу рубля до американського долара; грошової маси; частки підприємств у “доброму” фінансовому стані; зміни у забезпеченості підприємств власними коштами; депозити підприємств; відношення прибутку до обсягів випуску; індексу споживчих очікувань.

Тема 10: БЕЗРОБІТТЯ ТА ЙОГО ПРИРОДНИЙ РІВЕНЬ. ФОРМИ БЕЗРОБІТТЯ.

Залежність зайнятості від кон'юктури ринку в ринковій економіці обумовлює можливості безробіття. Безробіття – це таке явище, при якому попит на робочу силу менше її пропозиції.

Для визначення рівня безробіття в економічному і статистичному аналізі в багатьох країнах застосовуються класифікація, що прийнята МОП (Міжнародною організацією праці) Згідно класифікації МОП до економічно активного належить населення обох статей віком 15-70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг. Економічне активне населення (робоча сила) охоплює зайнятих та безробітних.

Безробітними, як правило, вважаються ті, хто не мають роботи на момент проведення статистичного дослідження, але активно шукають її. Визначення МОП конкретизує категорію безробітних. У їх складі враховуються особи у віці 15-70 років, як зареєстровані, так і не зареєстровані у державній службі зайнятості, що відповідають одночасно таким вимогам: не мають роботи – заняття, яке приносить дохід; наполегливо шукали чи намагалися організувати власну справу за останні чотири тижні; готові приступити до роботи протягом наступних двох тижнів. У свою чергу до складу зайнятих відносяться особи у віці 15-70 років, які відпрацювали протягом обстежуваного тижня хоча б одну годину (в особистому селянському господарстві не менше 30 год.) незалежно від того, чи була це постійна, тимчасова, сезонна, випадкова або інша робота. Особи, які не відносяться до перших двох категорій, не входять до складу робочої сили.

Зайняті + безробітні = економічне активне населення

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Кількість безробітних}}{\text{Загальна чисельність економічно активного населення}} * 100\%$$

Рівень безробіття може бути розрахований також як відношення чисельності безробітних громадян, які перебували на обліку на початок відповідного року в державній службі зайнятості, до працездатного населення у працездатному віці. За даними Держкомстату України рівень зареєстрованого безробіття в Україні, розрахований подібним чином, у 1998 році склав – 2,3%, у 1999 році – 3,7%, у 2000 – 4,3 %. Найвищий рівень безробіття у 2000 році зареєстровано у Чернігівській області (7,7%), Львівській (7,4%), Житомирській та Рівненській областях (7,2 %), найнижчий – у м.Києві та Одеській області (0,9%). У Харківській області рівень безробіття на 1.01.2000 склав 3,8%. Серед вікових груп найвищий рівень безробіття серед молодших вікових груп (15-19 років та 20-29 років). (Див. Статистичний щорічник України за 1999 рік. - К.: Техніка, 2000). В 2001 році було відмічено зниження рівня безробіття. На 1.08.2001 року його рівень склав 3,7% працездатного населення України.

Розрахунки рівня безробіття як відношення кількості безробітних до економічно активного населення показують, що він на 1.01.2000 р. в Україні дорівнював 12%. Дані про рівень безробіття в розвинутих країнах наведені у таблиці 10.1

Таблиця 10.1 Рівень безробіття в розвинутих країнах (%)

	США		Японія		Євросона	
	1999р.	2000р.*	1999р.	2000р.*	1999р.	2000р.*
Рівень безробіття	4,2	4,0	4,7	4,7	10,0	9,1

*Оцінка

Джерело: BNP Paribas, Monthly Economic and Market Monitor. - 2001. – March. –р.9, 14, 19.

Виділяють такі основні типи безробіття: фрикційне, структурне, циклічне.

Фрикційне безробіття пов'язане з пошуками та очікуваннями роботи з боку тих, хто шукає роботу вперше або бажає змінити роботу на більш підходящу. Наприклад, програміст, що працював у Житомирі шукає роботу з більшим заробітком у Києві; жінка звільнилася з роботи, та шукає іншу із скороченим робочим днем, щоб більше часу приділяти дитині.

Структурне безробіття пов'язане з технологічними зрушеннями у виробництві та змінами попиту на робочу силу певних спеціальностей. Отримання роботи з боку цих безробітних пов'язане з професійною перепідготовкою. Так, скорочення збройних сил привело до безробіття серед частини військових спеціалістів та необхідності їх перекваліфікації; автоматизація виробництва скорочує попит на ручну працю.

Наявність фрикційного та структурного безробіття утворюють **природний (неінфляційний) рівень безробіття** (в сучасних умовах – 5,5 – 6,5%) або рівень безробіття при повній зайнятості, що відповідає потенційному ВВП.

Циклічне безробіття – це відхилення фактичного рівня безробіття від природного, пов'язане зі спадом в економіці.

Внаслідок збільшення заробітної плати над її рівноважним значенням може виникнути так зване “безробіття очікування”. В цій ситуації попит на працю при високому рівні заробітної плати буде менше пропозиції праці, та ринок праці буде знаходитись у нерівноважному стані. Причинами цього можуть бути:

- законодавчо встановлений рівень мінімальної заробітної плати;
- фіксація рівня заробітної плати у колективних договорах з профспілками, індивідуальних довгострокових контрактах;
- незацікавленість фірм у зниженні заробітної плати із-за ризику втрати кваліфікованих кадрів.

Фахівці відмічають тенденцію до підвищення природного рівня безробіття в довгостроковому періоді, яку пов'язують із зростанням частки молоді, жінок у складі робочої сили, частих структурних зрушень.

Тема 11: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ БЕЗРОБІТТЯ. ЗАКОН ОУКЕНА.

Безробіття є макроекономічною проблемою. Негативні наслідки безробіття торкаються не тільки окремих осіб, що втратили роботу, відповідний та стабільний зарібок, можливості суспільного визначення своїх професійних здібностей, але й в цілому суспільства. Зростання безробіття веде до втрат у виробництві суспільного продукту, створює додаткове навантаження на державний бюджет, оскільки зростають обсяги державних допомог. Відмічено, що із зростанням безробіття у суспільстві збільшується рівень злочинності та самогубств, безробітні потребують соціальної та психологічної допомоги. Довготривале безробіття веде до втрати кваліфікації, професійних та частково соціальних навичок.

Взаємозв'язок між коливаннями рівня безробіття та ВВП відбиває **закон Оукена**. Відповідно закону Оукена, кожний відсоток збільшення безробіття над його природним рівнем означає для економіки скорочення ВВП в порівнянні з його потенційним значенням на $\beta\%$. Алгебраїчно це можна виразити наступним чином:

$$\frac{Y - Y^*}{Y^*} \cdot 100\% = -\beta (u - u^*),$$

де

Y – фактичний обсяг ВВП;

Y^* – потенційний ВВП;

U – фактичний рівень безробіття;

U^* – природний рівень безробіття.

β – коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття, він показує, наскільки відсотків відхиляється фактичний ВВП від потенційного, якщо безробіття більше природного рівня на 1%. Значення цього коефіцієнту оцінюється в межах від 2 до 3.

Другий вираз закону Оукена:

$$\frac{Y - Y_{-1}}{Y_{-1}} \cdot 100\% = 3\% - 2(u - u_{-1}),$$

де

Y_{-1} – фактичний рівень ВВП в минулому році;

Y – фактичний рівень ВВП у поточному році;

U – фактичний рівень безробіття в поточному році;

U_{-1} – фактичний рівень безробіття у минулому році.

Приклад. В економіці у 2000 році фактичний рівень безробіття склав 12,1%. Визначимо, наскільки фактичний ВВП відхиляється від потенційного, та як змінився фактичний ВВП у 2000 році в порівнянні з ВВП попереднього року, якщо $\beta=2,5$, рівень безробіття у попередньому році був 10%, природний рівень безробіття – 5,5%

$$\frac{Y - Y^*}{Y^*} \cdot 100\% = -2,5 (12,1 - 5,5) = -16,5\%$$

$$\frac{Y - Y_{-1}}{Y_{-1}} \cdot 100\% = 3\% - 2(12,1 - 10) = -1,2\%$$

Y_{-1}

Таким чином, фактичний ВВП у 2000 році був менше потенційного на 16,5%, крім того в порівнянні з попереднім роком він зменшився на 1,2%.

Питання 12

Інфляція. Види та форми інфляції.

Інфляція – це процес підвищення середнього рівня цін в економіці. Рівень інфляції визначається як:

$$\pi = \frac{P - P_{-1}}{P_{-1}} \cdot 100\%,$$

де

P – середній рівень цін в поточному році

P₋₁ - середній рівень цін в попередньому році.

Середній рівень цін вимірюється індексами цін. Рівень інфляції відбиває темпи зростання рівня цін.

Приклад.

Індекс цін у 1998 році складав 120%, а в 1999 році – 140%. Таким чином, рівень інфляції у 1999 році дорівнював:

$$\pi = \frac{140 - 120}{120} = 17\%$$

Це означає, що ціни підвищилися у 1999 році на 17%.

В таблиці 12.1 наведені дані про рівень інфляції у розвинутих країнах.

Таблиця 12.1 Рівень інфляції в розвинутих країнах (%)

	США		Японія		Єврозона	
	1999р.	2000р.*	1999р.	2000р.*	1999р.	2000р.*
Темп інфляції	2,2	3,4	-0,3	-0,7	1,1	2,3

*Оцінка

Джерело: BNP Parisbas, Monthly Economic and Market Monitor. - 2001. – March. –р.9, 14, 19.

Високі темпи зростання рівня цін спостерігалися в Україні в 1992-1995 рр. В 1992 році в Україні індекс цін складав – 2100% (тобто ціни підвищилися у 21 раз або на 2000%), в 1993 – 10256% (ціни підвищилися у 102,56 рази або на 10156%), в 1994 – 501% (у 5,01 разів, або на 401%), в 1995 році – 281,7% (у 2,871 рази, або на 181,7%). Але світова історія знає і більш високі темпи підвищення цін. Класичний приклад фантастичних темпів зростання цін – інфляція в Німеччині після 1-ої світової війни. Тоді ціни в країні, яка повинна була сплачувати репараційні виплати підвищилися у 1300000000000 разів. Висока інфляція суттєво порушує механізм функціонування економіки.

В залежності від темпів зростання цін розрізняють **помірну інфляцію** (річні темпи зростання цін до 10%), **галопаючу** (темпи зростання цін – до 200% за рік) та **гіперінфляцію**, при якій ціни зростають більше ніж на 50% за місяць.

В залежності від факторів, що породжують інфляцію виділяють інфляцію попиту та пропозиції.

Інфляція попиту – це підвищення рівня цін внаслідок надлишкових сукупних витрат в умовах близьких до повної зайнятості.

Надлишкові сукупні витрати можуть бути обумовлені грошовою емісією для покриття дефіциту держбюджету, мілітаризацією економіки та іншими причинами.

Інфляція витрат – це підвищення рівня цін внаслідок підвищення середніх витрат на одиницю продукції.

Основні причини підвищення середніх витрат:

- підвищення номінальної заробітної плати;
- підвищення цін на сировину та енергоносії;
- підвищення податків.

Сполучення інфляції попиту та інфляції витрат утворює **інфляційну спіраль**, в якій інфляційні очікування економічних агентів відіграють роль передаточного механізму.

Оцінка рівня цін у майбутньому з позиції економічних агентів називається інфляційними очікуваннями. В залежності від ступеня передбачення розрізняють інфляцію **очікувану та неочікувану**.

Очікувана інфляція дозволяє зменшити втрати від інфляції економічних суб'єктів, але в той же час інфляційні очікування можуть стати каталізатором інфляції.

В умовах очікуваної інфляції коригування номінальних доходів здійснюється з урахуванням ефекта Фішера:

$$i = r + \pi,$$

де

i – номінальна ставка відсотка

r – реальна ставка відсотка

π - рівень очікуваної інфляції.

Якщо темпи інфляції перевищують 10%, то рівняння Фішера має вигляд:

$$r = \frac{i - \pi}{1 + \pi},$$

де

i – номінальна ставка відсотка

r – реальна ставка відсотка

π - рівень очікуваної інфляції.

Тема 12: НАСЛІДКИ ІНФЛЯЦІЇ. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНФЛЯЦІЇ І БЕЗРОБІТТЯ.

Інфляція суттєво впливає майже на всі економічні процеси. Особливо це стосується галопуючої та гіперінфляції.

В умовах інфляції гроші втрачають свою цінність, люди утримують тільки мінімум грошових коштів необхідний для поточних угод. Значно зменшується обсяг заощаджень, підвищується ставка відсотку у кредитно-фінансових установах, фінансові ринки опиняються у депресії. В цих умовах зростає попит на іноземну валюту, має місце відплив капіталу за кордон, падає курс національної валюти.

Гроші в такій економіці втрачають довіру економічних суб'єктів, перестають повноцінно виконувати свої функції, спостерігається бартеризація економіки (рівень бартеризації у 1997 році в Україні склав 42,4%, в 1998 році – 42,5%, у 1999 році – 40,8%), що приводить до значних трансакційних витрат економічних агентів та в цілому суспільства. В таких умовах порушуються процеси ціноутворення, ринковий механізм, дія якого основана на цінових сигналах, втрачає орієнтири ефективності.

Вплив інфляції на рівень реальних доходів економічних агентів достатньо суперечливий. Інфляція приводить до зменшення всіх видів фіксованих доходів, так, скорочуються доходи пенсіонерів, осіб зайнятих в державному секторі економіки та отримуючих фіксовані доходи. В той же час інфляція “субсидує” тих агентів, чий номінальний дохід зростає скоріше, ніж середній рівень цін.

В короткостроковому періоді між рівнем інфляції та безробіття існує зворотна залежність, яку відбиває крива Філіпса (Рис. 13.1.). Ця крива названа так на честь британського професора А. Філіпса, який на підставі емпіричних даних про рівень безробіття та рівень збільшення грошової заробітної плати в економіці Великобританії у 1861 –1957 рр. викрив цю залежність. В подальшому зміни у заробітній платі були пов'язані безпосередньо із змінами у рівні цін, та залежність між рівнем грошової заробітної плати та рівнем безробіття трансформована у залежність між рівнем інфляції та безробіття. Відповідно цієї залежності при більш низькому рівні безробіття спостерігається вища інфляція. Вірним є і зворотне твердження. В будь-який момент часу держава, керуючи сукупними витратами, може вибрати на кривій Філіпса певну комбінацію рівнів інфляції та безробіття для короткострокового періоду.

Однак події в економічному житті розвинутих країн у 70-х роках суперечили зв'язку, що відбиває крива Філіпса. В цей час спостерігалось таке явище, як стагфляція – інфляція, що супроводжується падінням обсягів виробництва та високим рівнем безробіття. З'ясування цього явища дала концепція природного рівня безробіття. Згідно висновкам цієї концепції в довгостроковому періоді крива Філіпса є вертикальною, і в економіці не виникає перманентного вибору між інфляцією та безробіттям.

Тема 13: МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА: КЛАСИЧНИЙ ТА КЕЙНСІАНСЬКИЙ ПІДХОДИ.

Одна з макроекономічних проблем – проблема рівноваги. В широкому розумінні **рівновага** – це такий стан системи, в який вона повертається згідно з власними закономірностями.

Загальна економічна рівновага – це стан, при якому рівновага досягається одночасно на кожному з ринків: товарів та послуг, грошей, цінних паперів, праці. Згідно закону Вальраса, в економіці, що складається з n взаємопов'язаних ринків, на n -ому ринку завжди буде рівновага, якщо вона досягається на всіх інших $n-1$ ринках. Інше трактування цього закону: у стані рівноваги надлишковий попит дорівнює нулю.

На ринку товарів та послуг рівновага досягається, якщо обсяг національного продукту дорівнює запланованим витратам всіх суб'єктів на придбання товарів та послуг, вироблених в країні. На ринку грошей рівновага досягається, якщо всі гроші, створені банківською системою, економічні суб'єкти тримають у вигляді готівки або банківських вкладів. На ринку цінних паперів рівновага забезпечується, якщо цінні папери, які пропонуються, будуть придбані економічними агентами. На ринку праці рівновага забезпечується, якщо кількість вільних робочих місць збалансована з робочою силою, тобто всі бажаючі працювати за певної заробітної платні в змозі знайти роботу.

У вузькому розумінні **економічна рівновага** – це такий стан економічної системи (в першу чергу – ринку), коли пропозиція задовольняє попит, або попит відповідає пропозиції; витрати всіх економічних агентів дорівнюють вартості виробленої продукції, і вилучення дорівнюють ін'єкціям.

В загальній моделі макроекономічної рівноваги об'єднують всі окремі ринки товарів в один загальний ринок, сумуючи попит на них в сукупний попит, а пропозиції - в сукупну пропозицію.

Існує два підходи до пояснення можливостей досягнення макрорівноваги в ринковій економіці.

Згідно **класичному підходу** в ринковій економіці рівновага забезпечується автоматично, за рахунок вільної гри попиту та пропозиції, механізму конкуренції, гнучкості цін та ставки позичкового відсотку.

Пропозиція породжує відповідний їй попит (Закон Сея), оскільки вартість вироблених товарів дорівнює сумі доходів економічних агентів. Не зважаючи на те, що заощадження складають вилучення із системи, ставка відсотку на грошовому ринку забезпечує рівновагу між заощадженнями та інвестиціями, і таким чином вилучення компенсуються відповідними ін'єкціями. Якщо витрати економічних агентів і будуть з яких-небудь причин меншими ніж вартість вироблених товарів та послуг, підприємці будуть вимушені і зможуть при гнучких цінах та заробітній платі знизити ціни та заробітну плату, не зменшуючи обсягів виробництва.

Як правило, причинами порушень ринкової рівноваги виступають зовнішні фактори, такі як політичні, демографічні, природні та інш. Ринкова економіка має внутрішні регулятори, які здібні забезпечити рівновагу системи на рівні повної зайнятості ресурсів, і така економіка не потребує активного державного регулювання.

Відповідно **кейнсіанському підходу** ринкова економіка – нерівноважна система, а якщо і досягає рівноваги, то обсяги фактичного ВВП можуть значно відхилятися від потенційного. Причини цього: недостатність сукупного попиту, що веде до стійкого безробіття.

Заощадження уявляють собою вилучення із системи. Ставка ж відсотку не забезпечує рівність між заощадженнями та інвестиціями, оскільки мотиви заощаджень (купівля дорогих товарів, забезпечення старості та дітей, страхування від непередбачених обставин) та інвестицій (максимізація прибутку) різні. При недостатніх сукупних витратах підприємці в умовах жорстких цін та заробітної плати вимушені скорочувати обсяги

виробництва та зайнятих. Таким чином, ринкова система не має внутрішніх регуляторів, які б забезпечували повну зайнятість ресурсів. Необхідна активна економічна політика держави для підтримки макроекономічної рівноваги на рівні повної зайнятості.

Тема 14: СУКУПНИЙ ПОПИТ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЙОГО ВИЗНАЧАЮТЬ.

Модель сукупного попиту та пропозиції (AD-AS) є базовою для вивчення коливань обсягів випуску та рівня цін в економіці, причин та наслідків їх змін.

Сукупний попит – це кількість всіх товарів та послуг, які готові і спроможні купити всі економічні агенти. Сукупний попит дорівнює сумі усіх видатків економічних агентів на кінцеві товари та послуги, вироблені в економіці ($C + I + G + X_n$).

Крива сукупного попиту AD відбиває взаємозв'язок між обсягом сукупного попиту та загальним рівнем цін і показує ту кількість товарів та послуг, яку споживачі готові придбати при кожному можливому рівні цін. Крива AD (Рис. 15.1) має від'ємний нахил, що відповідає зворотній залежності сукупного попиту від рівня цін.

Зворотню залежність між рівнем цін та обсягами попиту пояснюють:

- **ефектом реальних залишків або ефектом багатства.** Із зниженням рівня цін на всі товари і послуги, економічні агенти на залишки грошей, якими володіють, зможуть купити більше товарів та послуг. Таким чином, при зниженні цін зростає купівельна спроможність грошових залишків та зростає багатство споживачів (вірним є і зворотне), що відповідає збільшенню сукупного попиту.
- **ефектом відсоткових ставок.** Із зростанням (зниженням) загального рівня цін, більше (менше) грошей потрібно для операцій. Попит на гроші і процентні ставки зростають (знижуються), а це зменшує (збільшує) інвестиційні видатки, що веде до зменшення (збільшення) сукупного попиту, так як інвестиції є компонентом сукупного попиту.
- **ефектом імпортних закупок.** Підвищення рівня цін веде до того, що вітчизняні товари стають в порівнянні з товарами, виробленими в інших країнах, дорожчими. Як наслідок, зменшується чистий експорт (експорт – імпорт), складова сукупного попиту. Вірним є і зворотне, тобто при зниженні рівня цін зростає чистий експорт і сукупний попит.

Тема 15: КОРОТКОСТРОКОВА ТА ДОВГОСТРОКОВА РІВНОВАГА В МОДЕЛІ AD – AS.

Зміни у сукупному попиті або пропозиції ведуть до змін рівня випуску та цін. Відповідно закону Оукена, зміни у випуску, пов'язані зі змінами у рівні безробіття. Отже, модель рівноваги AD-AS дозволяє визначати динаміку обсягів ВВП, рівня зайнятості та цін у короткостроковому та довгостроковому періодах.

Точка перетину кривих AD-AS відповідає стану рівноваги економіки. В цьому стані сукупні витрати в економіці дорівнюють обсягу виробництва. Рівень цін, при якому встановлюється рівність між попитом та пропозицією, є рівноважним.

Перехід від короткострокової рівноваги до довгострокової в моделі AD-AS здійснюється за допомогою коригування рівня цін. Наприклад, рівновага в економіці встановилася в точці А (Рис.17.1), що відповідає рівню ВВП близькому до потенційного. В результаті зростання грошової маси відбулося зростання сукупного попиту та короткострокова рівновага встановлюється в точці В при обсязі випуску, що перевищує потенційний, та при тому ж рівні цін. Довгострокова рівновага пізніше встановиться в точці С, коли економіка повертається до потенційного рівня випуску, але при більш високому рівні цін. Коригування цін відповідно змінам у сукупній пропозиції відбуваються повільно, в той час як пристосування рівня випуску та зайнятості скоріше. Це підтверджується емпіричними даними.

Таким чином, як показує аналіз змін рівноважного стану економіки у короткостроковому та довгостроковому періоді, зростання сукупного попиту призводить до зростання рівня випуску та зайнятості у короткостроковому періоді, в довгостроковому ж періоді випуск встановлюється на його потенційному рівні, а зростання сукупного попиту веде лише до підвищення рівня цін.

Тема 16: ШОКИ ПОПИТУ ТА ПРОПОЗИЦІЇ. СТАБІЛІЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА.

Різкі зміни сукупного попиту та пропозиції – шоки (збудження) попиту та пропозиції – призводять до відхилення обсягів випуску та зайнятості від потенційного (природного) рівнів. Такими шоками для економіки, наприклад, можуть стати природні катаклізми, зміна умов на світових ринках, зміни у технологіях, параметрів економічної політики держави. За допомогою моделі AD – AS можливо оцінити наслідки впливу шоків на економіку, а також розробити заходи та прогнозувати наслідки **стабілізаційної політики**, яка спрямована на пом'якшення коливань, викликаних шоками, та відновлення обсягів виробництва та зайнятості.

Розглянемо вплив деяких шоків на макроекономічні параметри. Нехай економіка знаходиться у стані рівноваги (точка А на рис. 18.1), що відповідає рівню випуску (доходу) Y_0 та рівню цін P_0 . Споживачі очікують зростання цін в майбутньому і збільшують попит на товари та послуги. Це призводить до зрушення кривої AD вправо до AD_1 . В економіці спостерігаються наслідки шоку попиту, викликаного інфляційними очікуваннями. Нова рівновага встановлюється у точці В при вищому рівні випуску Y_1 та цін P_1 . Має місце інфляція. В цих умовах для стабілізації рівня цін держава може вжити заходи, що сприяють скороченню сукупного попиту (зрушенню кривої AD_1 вліво) та відновленню вихідного рівноважного стану. Такими заходами можуть стати скорочення видатків держави на купівлю товарів та послуг, підвищення податків на особисті доходи та інші.

При підвищенні цін на енергоносії рівноважний стан економіки з точки А переміститься у точку В (Рис. 18.2), оскільки крива сукупної пропозиції AS буде в цьому випадку переміщуватися вліво.

Внаслідок шоку пропозиції, пов'язаного із збільшенням цін на ресурси, нова рівновага в економіці встановлюється при більш високому рівні цін P_1 та меншому рівноважному рівні випуску Y_1 , тобто в економіці спостерігається скорочення рівня випуску на фоні зростання цін. В цих умовах держава може вжити, наприклад, заходи стимулюючої грошово-кредитної політики, які б сприяли зростанню грошової маси в обігу, збільшенню сукупного попиту (що відповідає зрушенню кривої AD вправо до AD_1) та відновленню рівноважного рівня випуску Y_0 . Але слід враховувати, що при цьому можливе підвищення рівня цін до P_2 . Таким чином, при застосуванні заходів по стимулюванню сукупного попиту держава бути мати справу з вибором пріоритетів: рівень випуску або рівень цін. Заходи ж економічної політики із стимулювання сукупної пропозиції, наприклад, зниження податків на доходи підприємств, в цьому випадку сприяли б зрушенню кривої AS_1 вправо та відновленню макроекономічних параметрів на рівні Y_0 та P_0 .

Таким чином, держава, використовуючи інструменти економічної політики може чинити вплив на рівні випуску, зайнятості та цін в економіці, сприяти відновленню та змінам макроекономічної рівноваги.

Тема 17: СПОЖИВАННЯ І ЗАОЩАДЖЕННЯ, ФАКТОРИ, ЩО ЇХ ВИЗНАЧАЮТЬ.

Згідно поглядів прихильників кейнсіанської теорії коливання сукупного попиту визначають обсяг випуску, в свою чергу, обсяг споживчих витрат безпосередньо впливає на сукупний попит, оскільки є одним з його компонентів. Таким чином, аналіз змін у споживчих витратах, визначення факторів, що впливають на обсяги споживань, дозволяє детальніше розглянути коливання сукупного попиту.

Споживання уявляють собою ту частину доходу домогосподарств, яку вони витрачають на придбання споживчих товарів та послуг.

Факторами, що визначають динаміку споживань є:

- дохід домогосподарств;
- накопичене багатство в секторі домогосподарств;
- рівень цін;
- очікування індивідів відносно доходів, цін, економічної і політичної стабільності та інші;
- заборгованість домогосподарств;
- рівень оподаткування;
- традиції.

В теорії споживання економістами приділяється неоднозначна увага різним факторам. Так, відомий економіст **Ірвінг Фішер** запропонував розглядати міжчасовий вибір споживачів, а також ті обмеження, з якими мають справу споживачі при формуванні моделі свого споживання. Згідно теорії Фішера, **споживання залежить не тільки від поточного доходу, а й визначається тим, які доходи споживачі очікують отримати на протязі всього життя**, бо економічні суб'єкти можуть позичати кошти або заощаджувати. Кожний конкретний вибір споживачів буде визначатися взаємодією ефектів доходу та заміщення, пов'язаних з рівнем процентної ставки. Так, збільшення процентних ставок веде до зменшення поточного споживання, зростання заощаджень та збільшення споживання у майбутньому. У випадку, коли суб'єкти не в змозі позичити кошти, вони мають справу з обмеженням по позикам або обмеженням ліквідності. В цьому випадку поточне споживання не перевищуватиме поточний дохід.

В широко відомій теорії споживання **Франко Модільяні**, яка спирається на теорію Фішера, відмічаються такі основні компоненти, що визначають рівень споживання, як розмір багатства та коливання заощаджень в різні періоди життя людини. В гіпотезі постійного доходу **Мілтона Фрідмена** поточний дохід розглядається як складова двох компонентів: постійного доходу та термінового доходу. Споживання залежить в основному від постійного доходу.

В кейнсіанській теорії в якості основного фактора, що впливає на обсяг споживання, виділяється поточний післяподатковий дохід ($Y_d = Y - T - TR$). Із зростанням доходу зростає і споживання економічних суб'єктів, таким чином, споживання знаходяться в прямій залежності від обсягу доходу. Простіша функція споживань має наступний вигляд:

$$C = a + b(Y - T + TR),$$

де

C – споживання;

a – автономне споживання, обсяг якого не залежить від доходу, що отримують суб'єкти;

b – гранична схильність до споживання;

Y – величина доходу;

T – податкові відрахування;

TR – трансферти.

Функція споживань графічно представлена на рисунку 19.1. По вертикальній осі відмічені зміни у споживанні, по горизонтальній – зміни у рівні доходу. Перетин лінії

споживань та вертикальної осі відбувається на рівні автономних споживань. Лінія споживань має позитивний нахил, оскільки між рівнем доходу та обсягом споживань існує позитивний зв'язок. Кут нахилу лінії споживань визначається граничною схильністю до споживань b .

Гранична схильність до споживань (b або MPC) дорівнює частці зростання витрат на споживання в будь-якій зміні доходу. Вона показує, як зміняться споживчі витрати при зміні доходу на 1 грошову одиницю.

$$b = MPC = \Delta C / \Delta Y_d,$$

де

ΔC – приріст споживань;

ΔY_d – приріст післяподаткового доходу.

Наприклад, приріст доходу слав 400 гр. од., а $b = 0,75$. В цьому випадку можна визначити зміни у споживчих витратах:

$$\Delta C = 400 \cdot 0,75 = 300 \text{ (гр.од.)}$$

Середня схильність (APC) до споживань це частка доходу, яку домогосподарства витрачають на споживання.

$$APC = C / Y_d,$$

де

APC – середня схильність до споживань;

C - споживання;

Y_d – післяподаковий дохід.

Частина доходу, що не споживається, складає заощадження. В теорії заощаджень існують їх різні визначення. Так, в кейнсіанській теорії заощадження – це та частина доходу, що залишається після споживань. В такому випадку заощадження виступають пасивним компонентом доходу. Напроти, в іншому визначенні (Дж.Сломан), заощадження - це та частина доходу, яку економічні суб'єкти залишають для витрачання на певні цілі у майбутньому і не споживають у поточному періоді, заощадження виступають як активний компонент доходу, а мотиви заощаджень є рівноправними з мотивами споживань за своїм впливом на розподіл доходу на заощадження та споживання. У визначенні заощаджень як частини доходів суб'єтів економіки, що не використана на споживання, сплату податків і неподаткових платежів та призначена для забезпечення потреб у майбутньому (М. Алексеєнко), зроблена спроба об'єднати попередні підходи.

Простіша функція заощаджень має вигляд:

$$S = -a + (1 - b) (Y - T + TR),$$

де

S – заощадження;

a – автономне споживання;

(1 - b) – гранична схильність до заощадження;

Y – величина доходу;

T – податкові відрахування;

TR – трансферти.

Графік заощаджень представлений на рисунку 19.2. На горизонтальній осі відмічаються зміни доходу, на вертикальній – зміни заощаджень. Позитивний нахил лінії заощаджень відбиває прямий зв'язок між рівнем доходу та заощадженнями. Якщо післяподатковий дохід економічних суб'єктів менше ніж автономне споживання, то заощадження мають від'ємне значення.

Гранична схильність до заощадження ($s = (1 - b) = \text{MPS}$) – це частка зростання заощаджень в будь-якому зростанні доходу. Вона показує, як зміняться заощадження при зміні доходу на 1 грошову одиницю.

$$s = (1 - b) = \text{MPS} = \Delta S / \Delta Y_d,$$

де

ΔS – приріст заощаджень;

ΔY_d – приріст післяподаткового доходу.

Наприклад, *приріст доходу слав 400 гр. од., а $s = 0,25$. В цьому випадку можна визначити зміни у обсягах заощаджень:*

$$\Delta S = 400 \cdot 0,25 = 100 \text{ (гр.од.)}$$

Замітимо, що:

$$\text{MPC} + \text{MPS} = 1$$

Середня схильність до заощаджень (APS) дорівнює частці післяподаткового доходу, яку домогосподарства заощаджують.

$$\text{APS} = S / Y_d,$$

де

APS – середня схильність до заощаджень;

S – величина заощаджень;

Y_d – величина післяподаткового доходу.

Приклад розрахунку граничної та середньої схильності до споживань і заощаджень при різних рівнях доходу, споживань, заощаджень наведені у таблиці 19.1.

Гранична та середня схильність до споживання та заощадження

Y_d	C	S	MPC	APC	MPS	APS
400	412,5	-12,5	-	-	-	-
450	450,0	0	0,75	1	0,25	0
500	487,5	12,5	0,75	0,975	0,25	0,025
550	525,0	25,0	0,75	0,955	0,25	0,045
600	562,5	37,5	0,75	0,938	0,25	0,062
650	600,0	50,0	0,75	0,923	0,25	0,077
700	637,5	62,5	0,75	0,911	0,25	0,089
750	675,0	75,0	0,75	0,900	0,25	0,100

В короткостроковому періоді із зростанням поточного доходу середня схильність до споживань зменшується, в той час як середня схильність до заощаджень зростає. Це положення використовувалося в кейнсіанській теорії як аргумент для обґрунтування заходів економічної політики зі стимулювання сукупного попиту. Так, прогресивна шкала оподаткування доходів фізичних осіб розглядалася в якості засобу, що збільшує споживчі витрати, так як утримує в якості податків меншу частку у низько дохідних груп населення, в яких середня схильність до споживання більше, та утримує більшу частку доходу у високо дохідних груп населення, в яких середня схильність до споживання нижча. Але для довгострокового періоду висновок відносно зменшення середньої схильності до споживань при зростанні доходу не підтвердився. Емпіричні дослідження показали, що в довгостроковому періоді середня схильність до споживань стабілізується. В таблиці 19.2 представлені дані про середньорічну частку заощаджень у ВВП країн.

Таблиця.19.2 Середньорічна частка заощаджень у ВВП країн (%)

Країни	1978-1985 рр.	1986-1993рр.	1994-2001 рр.
Розвинуті країни	23,3	22,8	23,3
в т.ч. США	19,7	16,9	17,6
ЄС	20,7	20,4	21,0
Японія	31,2	33,1	30,2
Нові розвинуті країни Азії	...	35,6	33,3
Країни, що розвиваються	22,5	23,4	26,3

Джерело: Булатов А. Капиталообразование в России // Вопросы экономики. – 2001 .- №3. – с. 55.

Грошові доходи, витрати та заощадження населення України у 1995 – 2000 рр. представлені у таблиці 19.3.

Таблиця 19.3. Грошові доходи, витрати та заощадження населення України, млн.грн.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Грошові доходи у том числі	26498	40311	50069	54379	61865	86911
оплата праці	15641	23723	25600	26109	30657	42334
надходження від продажу продуктів сільського господарства	671	1081	1496	1938	2845	4506
пенсії, допомоги, субсидії	5163	9894	12518	12710	14737	18199
Грошові витрати і заощадження, у тому числі	24784	38961	47933	53376	59518	83777
купівля товарів і оплата послуг	20140	27450	31876	34867	41832	59024
податки та збори, обов'язові платежі	2156	3918	5223	5568	6750	9229
приріст заощаджень у вкладах та придбання цінних паперів	383	2436	2585	2523	4556	8611
придбання іноземної валюти	1997	4928	7758	9614	4864	3971

Джерело: Статистичний щорічник України за 2000 рік. –К.: Техніка, 2001. –с.380.

Тема 18: ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЇХ ТИПИ. РОЛЬ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІЦІ. ФУНКЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙ.

Інвестиції – один з самих мінливих компонентів сукупного попиту. Вони дуже чутливі до будь-яких змін в економіці та очікувань економічних суб'єктів. В період трансформаційної кризи в Україні (1991 – 1999 рр.) обсяги інвестицій скоротилися на 78% при скороченні ВВП на 59%. У 1999 році інвестиції в основний капітал в Україні склали лише 13,5% ВВП (в Росії 15,5%). Не випадково інвестиції називають барометром економіки. Як правило, обсяги інвестицій скорочуються перед кризою, сигналізуючи про майбутній спад в економіці. В той же час без нарощування інвестицій неможливо економічне зростання країни, так як вони складають його фінансову основу.

Виділяють наступні основні типи інвестицій:

- виробничі інвестиції (придбання машин, обладнання);
- інвестиції в товарно-матеріальні запаси (купівля сировини, матеріалів);
- інвестиції в житлове будівництво.

Обсяги інвестицій залежать від наступних факторів:

- очікувана норма прибутку;
- реальна ставка відсотка;
- рівень оподаткування;
- зміни в технологіях виробництва;
- економічні, політичні та інші очікування;
- динаміка сукупного доходу;
- запаси основного капіталу;
- стан фінансового ринку.

Простіша функція інвестицій враховує зворотну залежність останніх від ставки відсотку та пряму залежність від рівня доходу:

$$I = e - dR + \gamma Y,$$

де

I – обсяг інвестицій;

e – автономні інвестиції, що не залежать від таких параметрів, як ставка відсотку та рівень доходу і визначаються зовнішніми факторами (природно-кліматичними умовами, запасами корисних копалин і т.д.)

d – коефіцієнт чутливості інвестицій до динаміки ставки відсотка;

R – реальна ставка відсотка;

γ - гранична схильність до інвестування;

Y – сукупний дохід.

Оскільки інвестиції фінансуються з прибутків економічних суб'єктів, а останні зростають із зростанням доходу, то і інвестиції зростають із збільшенням доходу. Таким чином, між рівнем доходу та інвестиціями існує позитивний зв'язок.

Гранична схильність до інвестування – частка приросту витрат на інвестиції в любому прирості доходу.

$$\gamma = \Delta I / \Delta Y$$

В сучасній економіці значний обсяг інвестицій фінансуються за рахунок кредитних ресурсів. На рисунку 20.1. представлена структура зовнішніх джерел фінансування бізнесу в де-яких розвинутих країнах.

Складено по: Mishkin F. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. – 5-th ed. –Addison-Wesley, 1998. – p.197.

Із збільшенням ставки відсотку по кредитах стає менше інвестиційних проектів, які могли б забезпечити прибуткові інвестиції, обсяг інвестицій скорочується. На рисунку 20.2 представлений графік інвестицій, який відбиває зворотну залежність обсягу інвестицій в економіці від реальної ставки відсотка.

Високі реальні ставки відсотку в перехідній економіці України (наприклад, в середньому - 60% річних у 1996-1999 рр., в розвинутих країнах – 5-12%) стали одним із факторів значного скорочення інвестицій, що затримало вихід економіки з кризи.

Неспівпадіння обсягів інвестицій та заощаджень викликає коливання фактичного обсягу виробництва навколо його потенційного рівня, а також невідповідність фактичного рівня безробіття природному (NAIRU). В таблиці 20.1 наведені дані про відхилення інвестицій від заощаджень в різних країнах.

Таблиця 20.1. Різниця між заощадженнями та валовими інвестиціями у світі (середньорічні дані, у % до ВВП)

	1978 - 1985 рр.	1986 – 1993 рр.	1994 – 2001 рр.
Світ в цілому	-1,1	-1,2	-0,8
Розвинуті країни	-0,8	-0,8	-0,2
США	-1.5	-2.0	-2.4
ЄС	-0,8	-0,9	0,6
Японія	1,0	2,7	2,3
Нові індустріальні країни Азії	...	5,7	4,2
Країни, що розвиваються	-1.5	-2.0	-0,8

“–“ – перебільшення інвестицій над заощадженнями.

Джерело: World Economic Outlook. May 2000. Wash., 2000, р. 272 – 274.

Між рівнями доходу, заощаджень та інвестицій в економіці існує тісний зв'язок. Парадокс ощадливості – одне з підтверджень цього.

До яких наслідків призводить намагання суспільства заощаджувати більше?

Якщо суспільство старається заощаджувати більше, а зростання заощаджень не супроводжується зростанням інвестицій, то це призводить до скорочення обсягів заощаджень. В цьому висновку заключається парадокс бережливості. Чому так відбувається?

Збільшення заощаджень (без збільшення інвестицій) веде до скорочення споживчих витрат і скорочення рівня доходу. Як наслідок, при нижчому рівні доходу будуть меншими і заощадження (нагадаємо функцію заощаджень $S = sY$). Графічно парадокс ощадливості представлено на рисунку 20.3. Збільшення схильності до заощаджень веде до зрушення кривої заощаджень від S до S' , що при тому ж обсязі інвестицій I відповідає меншому рівню доходу ($Y_1 < Y_0$). Але якщо із зростанням заощаджень зростають і інвестиції від I до I' , то зниження рівня випуску не відбувається, оскільки вилучення із системи у формі заощаджень заміщаються інвестиційними ін'єкціями.

При виборі поділення доходу на споживання та заощадження суспільство має справу з альтернативою: вищі споживчі витрати - при менших заощадженнях, а значить і інвестиційних витратах, що погіршує умови довгострокового економічного зростання, або: вищий рівень заощаджень, інвестицій, можливість економічного зростання в майбутньому, але при обмежені сучасного рівня споживання. Держава через заходи, спрямовані на стимулювання заощаджень та інвестицій, може вплинути на рішення економічних суб'єктів відносно споживчих та інвестиційних витрат. Так, за незмінних інших умов податкові пільги для доходів, що інвестуються, і високі ставки податків на споживання сприяють скороченню споживчих витрат, збільшенню заощаджень та інвестицій.

Тема 19: МОДЕЛЬ “КЕЙНСІАНСЬКИЙ ХРЕСТ” І МУЛЬТИПЛІКАТОР АВТОНОМНИХ ВИТРАТ. РЕЦЕСІЙНИЙ ТА ІНФЛЯЦІЙНИЙ РОЗРИВИ.

Залежність обсягу випуску або доходу від сукупних витрат представляє модель хрест Кейнса. Ця модель дозволяє відслідковувати зміни у обсягах доходу (випуску) Y в наслідок змін у сукупних витратах E .

Функція сукупних витрат: $E = C + I + G + X_n$, розміщується як функція споживання $C = a + b(Y - T - TR)$, що зміщена вгору на величину: $I + G + X_n$.

Для аналізу величина чистого експорту може приймається як автономна від динаміки сукупного доходу Y . В цьому випадку загальна сума автономних витрат буде дорівнювати $(a + I + G + X_n)$. Та автономні витрати будуть складати $(a + I + G + g)$, якщо враховувати функцію чистого експорту:

$$X_n = g - m'Y,$$

де

X_n – чистий експорт;

g – автономний чистий експорт (не залежний від рівня доходу і пов'язаний з особливостями забезпеченості ресурсами країни)

m' – гранична схильність до імпортування;

Y – рівень доходу економічних суб'єктів.

Гранична схильність до імпортування дорівнює частці приросту витрат на імпортні товари в будь-якому зростанні доходу.

$$m' = \Delta M / \Delta Y,$$

де

m' – гранична схильність до імпортування;

ΔM – зміна витрат на імпорт;

ΔY – зміна доходу.

Чистий експорт знаходиться в зворотній залежності від рівня доходу, оскільки із зростанням сукупного доходу збільшується імпорт, так як вітчизняні споживачі та інвестори збільшують свої витрати як на вітчизняні, так і імпортні товари. В той же час експорт певної країни не залежить безпосередньо від рівня доходу даної країни, а визначається динамікою сукупного доходу країни, що ввозить товари та послуги. Таким чином, із зростанням рівня доходу в країні збільшується імпорт, в той час як експорт може залишатися незмінним, внаслідок цього чистий експорт буде знаходитися у зворотній залежності від рівня доходу.

В моделі хрест Кейнса (рис.21.1) на горизонтальній осі відмічаються зміни доходу, випуску, а на вертикальній – величина сукупних витрат. Рівень цін приймається заданим і незмінним, тому зміни у сукупних витратах безпосередньо відбиваються на сукупному випуску, а не рівні цін. Лінія сукупних витрат ($E = C + I + G + X_n$) відображає залежність величини витрат від рівня доходу (випуску). В моделі присутня і лінія, точки якої відповідають умові рівноваги, тобто коли витрати дорівнюють доходу (випуску) $E = Y$ (ця лінія є бісектрисою), а інвестиції дорівнюють заощадженням $I = S$. Лінія сукупних витрат перетинає лінію $Y = E$ в якійсь точці А. В цій точці сукупні витрати E_0 дорівнюють величині доходу, випуску Y_0 , а інвестиції – заощадженням, тобто встановлюється макроекономічна рівновага.

Якщо фактичний обсяг виробництва Y_1 перевищує рівноважний Y_0 . Це означає, що фірми виробляють більше товарів та послуг, ніж споживачі придбають, тобто пропозиція перевищує попит. В цьому випадку фірми змушені збільшувати товарно-матеріальні запаси, скорочувати обсяги виробництва та зайнятих. Поступово випуск зменшується з Y_1 до Y_0 , де дохід та сукупні витрати вирівнюються.

Напроти, якщо фактичний випуск Y_2 менше рівноважного Y_0 , то це означає, що фірми виробляють більше товарів та послуг ніж покупці готові придбати (попит більше

пропозиції) В цьому випадку запаси фірм скорочуються, фірми нарощують обсяги виробництва, і поступово рівень випуску зростає з Y_2 до Y_0 .

Рівноважний рівень випуску може коливатися в наслідок змін будь-якого компоненту сукупних витрат, будь-то споживчі витрати, інвестиції, державні закупки, чистий експорт. Збільшення будь-якого з цих компонентів веде до зрушення кривої сукупних витрат вгору і до збільшення рівноважного рівня випуску. Напроти, скорочення сукупних витрат веде до зрушення кривої сукупних витрат вниз та зменшення рівноважного рівня випуску, рівня зайнятості.

Як оцінити зміни рівноважного рівня випуску у відповідь на зміни компонентів сукупних витрат?

Зростання будь-якого компоненту автономних сукупних витрат ($\Delta A = \Delta(a + I + G + X_n)$) викликає ще більше зростання у рівноважному випуску. Таке явище отримало назву **ефекта мультиплікатора**. Мультиплікатор автономних витрат – це відношення зміни рівноважного ВВП до зміни будь-якого компоненту автономних витрат.

$$m_a = \Delta Y / \Delta A,$$

де

m_a – мультиплікатор автономних витрат;

ΔY – зміна рівноважного ВВП;

ΔA – зміна автономних витрат, незалежних від динаміки Y .

Мультиплікатор показує, у скільки разів сумарне зростання (скорочення) ВВП перевищує первісний приріст (скорочення) автономних витрат. При цьому однократна зміна автономних витрат викликає багатократні зміни у ВВП. Так, якщо автономне споживання збільшується на якусь величину ΔC_A , то це збільшує сукупні витрати та дохід Y на ту ж величину, що в свою чергу, викликає наступне зростання споживання, але вже на величину $b\Delta C_A$. Сукупні витрати та дохід знову зростають на величину $b\Delta C_A$ і так далі. Виникає ланцюжок:

$$\Delta C_A \Rightarrow E \Rightarrow Y \Rightarrow C = b\Delta C_A \Rightarrow Y \Rightarrow C = bb\Delta C_A \Rightarrow Y \dots$$

Таким чином, сукупний дохід Y багатократно реагує на зміну у автономних споживчих витратах. Це означає, що відносно невеликі зміни у обсягах споживчих витрат, інвестицій, державних витрат або чистого експорту можуть викликати значні зміни в рівнях зайнятості та випуску.

Так, зменшення у інвестиціях приведе за незмінних інших умов до значно більшого, ніж зміна інвестицій, скорочення рівноважного рівня випуску. Тому задачею державного регулювання економіки є зниження амплітуди коливань за рахунок зниження мультиплікативного ефекту, стимулювання

сукупних витрат для забезпечення рівноважного випуску на рівні потенційного. В економіці може виникнути ситуація, коли сукупні витрати E_0 , будуть недостатні для забезпечення обсягу випуску на рівні потенційного ВВП (Y^*). **Рецесійний розрив** – це величина, на яку повинні зрости сукупні витрати (сукупний попит), щоб збільшити рівноважний ВВП (з Y_0) до неінфляційного рівня повної зайнятості (Y^*). Подолання рецесійного розриву пов'язане із стимулюючими заходами державної політики, що спрямовані на зростання сукупних витрат.

Але можлива і ситуація, коли сукупні витрати E_0 будуть перевищувати обсяг випуску на рівні потенційного ВВП (Y^*)

Це складає загрозу стабільності рівня цін. **Інфляційний розрив** – величина, на яку повинні скоротитися сукупні витрати, щоб знизити рівноважний ВВП (з Y_0) до неінфляційного рівня повної зайнятості (Y^*). Подолання інфляційного розриву пов'язане із стримуючими заходами, які призводять до скорочення сукупних витрат.

Модель хрест Кейнса конкретизує модель AD-AS для умов жорстких цін в короткостроковому періоді. Зрушення кривої сукупних витрат відповідає зрушенню кривої сукупного попиту в межах кейнсіанської ділянки сукупної пропозиції. Так, зростання сукупних витрат відповідає зрушенню кривої сукупних витрат в моделі хрест

Кейнса вгору, а в моделі AD-AS кривої сукупного попиту AD_0 вправо до AD_1 (рис.21.4). Скорочення сукупних витрат буде відбиватися на зрушенні кривої сукупних витрат вниз в моделі “Кейнсіанський хрест” та кривої AD_0 вліво до AD_2 в моделі AD-AS. Але, слід відмітити, що модель “Кейнсіанський хрест” не дозволяє аналізувати процес зміни рівня цін та досліджувати довгострокові наслідки шоків, пов’язаних із такими змінами, оскільки не враховує цінові коливання.

Тема 20: ЦІЛІ ТА ІНСТРУМЕНТИ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ.

Держава, використовуючи інструменти економічної політики, може коригувати обсяги випуску, цін та зайнятості в економіці. Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це система засобів регулювання економіки шляхом зміни державних доходів та витрат.

Основні цілі фіскальної політики:

- погодження коливань економічного циклу;
- забезпечення стійкого економічного зростання;
- досягнення високого рівня зайнятості.

Стимулююча (експансіоністська) фіскальна політика спрямована на подолання економічної кризи, стимулювання зростання виробництва та зайнятості і пов'язана із збільшенням державних видатків та зменшенням податків і таким чином із стимулюванням сукупних витрат. В моделі AD-AS проведення стимулюючої фіскальної політики буде відбиватися у зрушенні кривої AD_1 вправо до AD_2 (відповідно у зменшенні рівноважного випуску з Y_1 до Y_2 та підвищення рівня цін з P_1 до P_2) а в моделі Кейнсіанський хрест у зрушенні кривої сукупних витрат вгору (Рис. 22.1.). В довгостроковому періоді зменшення податків веде до збільшення пропозиції факторів виробництва та зростання економічного потенціалу, що буде відобразитися в моделі AD-AS в переміщенні кривої AS вправо.

Стримуюча фіскальна політика (рестриктивна) спрямована на обмеження циклічного підйому та пов'язана із збільшенням податків та зменшенням державних витрат і таким чином із скороченням сукупних витрат. Ці заходи відбиваються в моделі AD-AS у зрушенні кривої AD_1 вліво до AD_2 (рис.22.2), зміні рівноважного рівня випуску з Y_1 до Y_2 та цін з P_1 до P_2 , а в моделі хрест Кейнса кривої сукупних витрат - вниз. В короткостроковому періоді ці заходи дозволяють знизити інфляцію попиту за рахунок зростання безробіття та спаду виробництва. В довгостроковому періоді заходи фіскальної рестрикції можуть спричинити стагфляцію, тобто підвищення рівня цін на фоні спаду виробництва та зростання безробіття (відбувається зрушення кривої сукупної пропозиції вліво).

Тема 21: МУЛЬТИПЛІКАТОР ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ ТА МУЛЬТИПЛІКАТОР ПОДАТКІВ.

Кількісні зміни у обсягах рівноважного доходу (випуску) внаслідок застосованих заходів фінансової політики допомагають визначити мультиплікатори державних витрат та податків. Якщо державні витрати зростають на ΔG , то крива сукупних витрат у моделі "Кейнсіанський хрест" зрушується вгору на ΔG , а рівноважний обсяг виробництва зміщується на ΔY

Мультиплікатор державних витрат показує, на скільки зміниться рівноважний ВВП, якщо державні витрати змінюються на 1 грошову одиницю.

$$\Delta Y = \Delta G \cdot m_g,$$

де

ΔY – зміни ВВП,

ΔG – зміни державних витрат,

m_g – мультиплікатор державних витрат.

Мультиплікативний процес (тобто процес кілька-разових змін економічних параметрів) починається, коли витрати зростають на ΔG , і збільшують дохід на ту ж саму величину, що, в свою чергу, дає збільшення споживання на $b\Delta G$, так як обсяги споживання прямопропорційно залежать від рівня доходу. Це зростання споживання дає збільшення витрат та доходу, що знову призводить до зростання споживання вже на $bb\Delta G$. Мультиплікативний процес можна представити як:

$$G \Rightarrow \Delta Y = \Delta G \Rightarrow \Delta C = b\Delta G \Rightarrow \Delta Y = b\Delta G \Rightarrow \Delta C = bb\Delta G \Rightarrow \Delta Y \dots$$

Сукупний дохід зміниться, таким чином, на:

$$\Delta Y = \Delta G (1 + b + b^2 + b^3 \dots)$$

Звідси простіший мультиплікатор державних витрат буде:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{1 - b};$$

$$m_g = 1 / 1 - b$$

Мультиплікатор можна визначити і за рахунок вирішення системи рівнянь:

$$\begin{aligned} Y &= C + I + G + X_n, \\ C &= a + b(Y - T), \\ X_n &= g - m'Y, \\ T &= t \cdot Y, \end{aligned}$$

де

t- гранична ставка оподаткування.

Звідси:

$$Y = \frac{1}{1 - b(1 - t) + m'} (a + I + G + g),$$

Отже, мультиплікатор державних витрат для відкритої економіки буде:

$$1 - b(1 - t) + m'$$

де,

b - гранична схильність до споживання

t – гранична ставка оподаткування;

m' - гранична схильність до імпортування.

Аналогічний мультиплікативний вплив здійснюють на рівноважний рівень доходу зміни в оподаткуванні. Наприклад, при скороченні податків на ΔT рівень рівноважного доходу випуску збільшується від Y_1 до Y_2 (Рис. 23.2).

Зменшення податків призводить до збільшення споживчих витрат. Споживчі витрати в цьому випадку збільшуються на $\Delta T b$. Механізм мультиплікативного збільшення рівня доходу (випуску) внаслідок зменшення податків наступний:

$\Delta T \downarrow \Rightarrow \Delta YD = \Delta T \Rightarrow \Delta C = b \Delta T \Rightarrow \Delta Y = b \Delta T \Rightarrow \Delta C = bb \Delta T \Rightarrow \Delta Y = bb \Delta T \Rightarrow \dots$, тобто $\Delta Y = \Delta T (b + b^2 + b^3 + \dots)$

Податковий мультиплікатор буде:

$$m_t = \Delta Y / \Delta T = b + b^2 + b^3 + \dots$$

$$m_t = -b / 1 - b.$$

Для відкритої економіки:

$$m_t = -b / (1 - b(1 - t) + m').$$

Визначається шляхом рішення системи рівнянь:

$$Y = C + I + G + X_n;$$

$$C = a + b(Y - (T_a + tY));$$

$$X_n = g - mY.$$

Збільшення податків призводить до зворотного ефекту.

В сучасних умовах через бюджет всіх рівнів в розвинутих країнах перерозподіляється в середньому 44% ВВП, що складає об'єктивну основу

В таблиці 23.1 представлені дані про частку державних витрат у ВВП в деяких країнах.

Таблиця 23.1 Частка державних витрат у ВВП у розвинутих країнах у 1999 році

Країна	Частка держвитрат у ВВП, %
Німеччина	47,3
Франція	53,8
Італія	49,0
Великобританія	40,4
США	34,4
Японія	39,8

Джерело: European Economy. –1999. -#68. – p.218.

Тема 22: ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ. МУЛЬТИПЛІКАТОР ЗБАЛАНСОВАНОГО БЮДЖЕТУ.

Державний бюджет – це фінансовий план доходів та витрат держави на певний період (як правило, на рік). Основна частина доходів бюджету забезпечується за рахунок податків. В свою чергу, витрати бюджету можна представити як суму державних витрат на купівлю товарів та послуг, трансфертів та виплат з обслуговування державного боргу. Різниця між доходами та витратами бюджету є бюджетне сальдо. У випадку позитивного бюджетного сальдо утворюється надлишок бюджету, у випадку негативного – дефіцит.

$$BS = T - (G + TR + N)$$

Дані про частку доходів та видатків зведеного бюджету України у ВВП і бюджетне сальдо представлені у таблиці 24.1.

Таблиця 24.1 Частка доходів та видатків зведеного бюджету України у ВВП

	1	1	1	1	1	1	1	1	20
	9	9	9	9	9	9	9	9	00
	2	3	4	5	6	7	8	9	
Частка доходів зведеного бюджету у ВВП, %	2,6	3,5	4,5	3,0	3,1	3,1	2,2	2,2	28,9
Частка видатків зведеного бюджету у ВВП, %	3,4	3,6	5,4	4,6	4,9	3,8	3,4	2,7	28,3
Сальдо зведеного бюджету у % до ВВП	-1,3	-5,1	-1,0	-6,5	-4,9	-6,6	-2,2	-1,5	0,6

Джерело: www.bank.gov.ua

Якщо державні витрати та податкові відрахування зростають на ту ж саму величину ($\Delta G = \Delta T$), то рівноважний обсяг виробництва теж зростає. Цей висновок можна зробити на підставі визначення мультиплікатора збалансованого бюджету..

Розрахуємо мультиплікатор збалансованого бюджету:

$$\Delta Y = \Delta G \cdot m_g + \Delta T \cdot m_t = \Delta G (1/1-b - b/1-b) = \Delta G$$

$$m_b = \Delta Y / \Delta G = 1$$

Отже, **мультиплікатор збалансованого бюджету** завжди дорівнює або менше 1. Це означає, що зміни у обсягах державних витрат будуть мати сильніший вплив на рівень доходу ніж зміни у оподаткуванні.

Приклад. Визначимо, як зміниться рівень рівноважного ВВП, якщо державні видатки збільшуються на 40 млн. гр.од. та податки також збільшуються на 40 млн.гр.од.

$$\Delta Y = \Delta G \cdot m_b = 40 \text{ млн.} \cdot 1 = 40 \text{ млн.гр.од.}$$

Таким чином, рівноважний ВВП збільшиться на 40 млн.гр.од.

Мультиплікатор збалансованого бюджету не забезпечує знищення дефіциту бюджету або його надлишку, а використовується тільки за умов $\Delta G = \Delta T$, точніше рівняння змін доходів та витрат бюджету.

Тема 23: ДИСКРЕЦІЙНА ТА НЕДИСКРЕЦІЙНА ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА. ВБУДОВАНІ СТАБІЛІЗАТОРИ.

Дискреційна фінансова політика – це цілеспрямовані зміни обсягів державних витрат, податків та сальдо держбюджету внаслідок спеціальних рішень уряду. Прикладом дискреційної політики може бути прийняття закону про зменшення податків на прибутки підприємств з метою стимулювання виробництва; введення додаткових субсидій для сімей з низькими доходами.

Недискреційна фінансова політика – це автоматичні зміни обсягів державних витрат, податків та сальдо держбюджету внаслідок циклічних коливань сукупного доходу.

За недискреційної фінансової політики бюджетний дефіцит може виникнути автоматично в період економічного спаду внаслідок дії вбудованих стабілізаторів.

Вбудований стабілізатор – економічний механізм, який дозволяє знизити амплітуду циклічних коливань рівнів зайнятості та випуску без змін економічної політики. До складу вбудованих стабілізаторів входять прогресивна система оподаткування, система трансферних платежів. Так, при спаді скорочуються доходи економічних суб'єктів, а відповідно і обсяг податкових вилучень з економіки, одночасно зростають трансфертні виплати, оскільки більше сімей потребують субсидій та дотацій. Ці заходи автоматично зменшують вилучення з економіки та збільшують ін'єкції, що пом'якшує спад. В умовах підйому будуть зростати податкові вилучення з економіки, так як будуть зростати доходи економічних суб'єктів, в той час як трансфертні ін'єкції автоматично зменшаться.

Але в умовах значних коливань, сильних шоків попиту та пропозиції впливу вбудованих стабілізаторів на економіку може бути недостатньо для нормалізації економічної ситуації. В цьому випадку необхідні заходи дискреційної політики.

Тема 24: СПОСОБИ ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ. ЕФЕКТ ВИТИСНЕННЯ.

Дефіцит (надлишок) держбюджету, викликаний автоматичним скороченням (збільшенням) податків та збільшенням (зменшенням) витрат держбюджету – **циклічний дефіцит (надлишок) держбюджету**. Циклічний дефіцит держбюджету виникає в умовах спаду економіки в результаті скорочення доходів бюджету та одночасного збільшення видатків. Це пов'язано з тим, що в кризових умовах зменшуються доходи економічних суб'єктів та збільшуються державні витрати для підтримки економіки, держава вимушена сплачувати в більшому обсязі допомоги по безробіттю, надавати субсидії більшій кількості сімей.

Структурний дефіцит (надлишок) держбюджету уявляє собою різницю між доходами та витратами держбюджету в умовах повної зайнятості. Структурний дефіцит виникає внаслідок запланованого перевищення витрат держави над її доходами, тобто дефіцитної структури бюджету в умовах повної зайнятості. Причинами цього можуть бути популістські заходи уряду, збільшення витрат на утримання державного апарату, широкомасштабні соціальні програми, інвестиційні державні програми та інші.

Циклічний дефіцит можна оцінити як різницю між фактичною величиною дефіциту держбюджету та структурним дефіцитом.

В кейнсіанській концепції макроекономічного регулювання передбачалося покриття дефіциту державного бюджету, що утворювався в період спаду економіки, за рахунок позитивного сальдо (профіциту) в умовах економічного підйому. Але події в економічному житті країн у 70-80 роки довели, що країни можуть мати справу із стійким дефіцитом держбюджету навіть в умовах підйому.

Проблема дефіциту державного бюджету встала дуже гостро в перехідному періоді для економіки України, як і для більшості інших постсоціалістичних країн, що здійснюють перехід до ринкового господарства. Формування податкової системи в новій економічній системі співпало з потребою у значних видатках держави та глибокою трансформаційною кризою. У 2000 році в Україні вперше за роки незалежності був запланований бездефіцитний бюджет. Рівень бюджетного сальдо (як відсоток від ВВП) в розвинутих країнах представлений у таблиці 26.1.

Таблиця 26.1 Сальдо державного бюджету в розвинутих країнах

	США		Японія		Євросона	
	1999р	2000р	1999р	2000р	1999р	2000р
Сальдо державного бюджету, % до ВВП	1,0	2,4	-7,4	-7,0	-1,2	0,3

*Оцінка

Джерело: BNP Paribas, Monthly Economic and Market Monitor. –2001. –March. – р.9,14,19.

Основними способами покриття дефіциту держбюджету є:

- грошова емісія (інфляційний);
- державні позики;
- збільшення податків;
- продаж держмайна;
- реструктуризація доходів та витрат.

Держава має унікальну можливість фінансування своїх боргів, якою не можуть скористатися інші суб'єкти економічної діяльності. Ця можливість пов'язана з грошовою емісією. Так, держава може випустити в обіг додаткову кількість грошей, щоб розрахуватися з боргами. Але ці заходи ведуть до порушення грошового обігу, надлишкова кількість грошей викликає додатковий попит, а це в свою чергу веде до підвищення цін в економіці. Таким чином, фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок грошової емісії викликає інфляцію в економіці.

Інфляція ж чинить складний вплив на доходи, видатки та в цілому стан державного бюджету. До певного рівня (π^*) інфляція дозволяє збільшити надходження (IR) до бюджету (Рис. 26.1). Податки, що формуються як надбавка до ціни товарів, або частка доходів господарюючих суб'єктів в умовах зростання цін будуть збільшуватися. В той же час заощадження індивідів втрачають свою вартість. Таким чином, інфляція діє ніби додатковий податок, та дозволяє збільшити доходи держави при падінні вартості заощаджень індивідів. Тобто, коли держава фінансує свій дефіцит за рахунок емісії грошей, які суб'єкти додають до своїх номінальних грошових балансів, щоб підтримати їх реальну вартість незмінною, держава фінансує себе через інфляційний податок (сеньораж).

Але при значних темпах інфляції (більше π^* на рисунку 26.1) індивіди скорочують свої заощадження, і інфляційний податок зменшується. Разом з тим, із збільшенням інфляції реальні доходи від оподаткування зменшуються. Причиною цього є лаг (проміжок часу) між нарахуванням та сплатою податків.

Припустимо, що фізичні особи сплачують податок на свої доходи за попередній рік до 15 квітня. Якщо індивід заробив 50000 гр.од. за попередній рік, при ставці прибуткового податку 20% його податок складатиме 10000 гр. од. У випадку гіперінфляції до бюджету надійдуть знецінені 10000 податку. Реальна вартість цієї суми зменшиться відповідно темпам інфляції. Так при інфляції 20% місячних скорочення реальної вартості податкових надходжень тільки за 3 місяці відбудеться на 70%, а за 4 місяці більше ніж у 2 рази.

Вплив інфляції на реальну вартість податкових надходжень називають **ефектом Танзі-Олівера**, за іменами економістів В.Танзі та Дж.Олівера, які незалежно встановили цей ефект.

У випадку фінансування дефіциту за рахунок державних позик збільшується ринкова ставка відсотку, наслідком цього є зниження інвестицій в приватному секторі, падіння чистого експорту, зниження споживчих витрат. Такі наслідки фінансування дефіциту держбюджету за рахунок позик утворюють **ефект витиснення** приватних інвестицій.

Збільшення податків чинить негативний вплив на обсяги виробництва, економічну активність, веде до зростання тіньової економіки.

Продаж державного майна як засіб фінансування дефіциту державного бюджету має свої об'єктивні обмеження, пов'язані з вартістю майна, що можна приватизувати. А реструктуризація доходів та витрат зштовхується, як правило, з серйозним протистоянням політичних сил, що ускладнює прийняття бездефіцитного бюджету.

Таким чином, перелічені способи фінансування дефіциту держбюджету мають свої негативні наслідки, що потребує зваженої політики уряду.

Тема 25: ГРОШІ, ЇХ ФУНКЦІЇ. СКЛАД ГРОШОВОЇ МАСИ.

Гроші стали звичним елементом нашого життя. Винагороду за працю ми отримуємо в формі певної суми грошей, їх віддаємо за товари та послуги, заощаджуємо. В макроекономіці гроші визначають як вид фінансових активів, що використовуються для обслуговування угод. Або гроші – це все те, що приймається в якості платежу за товари та послуги чи в уплату боргу.

Роль грошей в економіці кращим чином розкривають їх функції. Автори відомого підручника “Економікс: принципи, проблеми та політика” К.Макконнелл і С. Брю на питання: “Що є грошима?” – дають відповідь: “Все, що виконує функції грошей, і є грошима.” Таким чином визначення грошей дається через їх функції.

Розглянемо, які ж функції виконують гроші. По-перше, вони виступають засобом обміну. Дякуючи грошам ми не шукаємо інші товари, потрібні володарям необхідних нам товарів та послуг, а віддаємо гроші. В свою чергу, володарі потрібних нам товарів приймають гроші в якості платежу, бо знають, що потім зможуть обміняти останні на необхідні їм товари. Тобто гроші є посередниками в обміні. Друга важлива функція грошей – вимірювання вартості. Якщо ви звернете увагу на ціни, то побачите, що вартість товарів вказана на них не в літрах молока, шкарпетках, а в грошових одиницях. Гроші є мірою вартості. Якщо ви вважаєте за потрібне зібрати необхідну суму грошей для подорожі в період відпустки, оплати навчання, купівлі будинку, то скорочуєте споживчі витрати і решту грошового доходу зберігаєте. Це приклад того, як гроші виконують функцію засобу накопичення. Гроші є особливим засобом, який можна використати для переносу купівельної спроможності з поточного періоду у майбутній. Таким чином, гроші виконують такі основні функції: засіб обміну, міра вартості, засіб накопичення.

Гроші є найбільш ліквідним видом активів. Ліквідність відбиває здібність активів швидко та з мінімальними втратами обмінюватися на будь-які інші види активів.

Кількість грошей в економіці контролюється державою, цю функцію виконує Центральний Банк. Але слід враховувати, що грошова маса не є однорідною, її компоненти мають різну ступень ліквідності та швидкість обігу. Для вимірювання компонентів грошової маси використовують грошові агрегати С (M0), M1, M2, M3, M4.

С (M0) = готівка поза банківською системою;

M1 = С + депозити до запитання, дорожні чеки, інші чекові депозити;

M2 = M1 + нечекові депозити, дрібні строкові вклади;

M3 = M2 + крупні строкові вклади, депозитні сертифікати;

M4 = M3 + казначейські облігації, короткострокові державні зобов'язання, деякі види цінних паперів.

З переходом від агрегату С до M4 ступень ліквідності зменшується. В таблиці 27.1 представлена структура грошової маси в де-яких країнах.

Таблиця 27.1 Склад грошової маси в де-яких країнах (кінець III кварталу 1998 р.)

Країна	M1	M2	M3	M4 (L)
США, млрд.дол.	1069,9	4272,1	5786,9	7052,7
Німеччина, млрд.марок.	938,7	328,5	2256,0	-
Франція, млрд.франків	1919	3677	5531	5630

Джерело: International Financial Statistics.- International Monetary Fund. – December 1999.

В Україні класифікація компонентів грошової маси має певні особливості.

M0 – це гроші поза банками;

M1 = M0 + кошти на поточних рахунках у національній валюті;

M2 = M1 + строкові кошти у національній валюті та валютні кошти;

$M3 = M2 +$ кошти клієнтів за трастовими операціями банків та цінні папери власного боргу банків.

В таблиці 27.2 наведені дані про склад грошової маси в Україні.

Таблиця 27.2 Склад грошової маси в Україні (грудень 2000р.)

Млн. грн.			
M0	M1	M2	M3
12799	20732	31387	32084

Джерело: www.bank.gov.ua

Особливості класифікації компонентів грошової маси в Україні пов'язані із специфікою грошового обігу та стану кредитно-банківської системи.

Питання 28

Класична та кейнсіанська теорії попиту на гроші.

Грошовий ринок поєднує попит та пропозицію грошей. Класична теорія визначає попит на гроші за допомогою рівняння обміну:

$$MV=PY,$$

де

M – кількість грошей у обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Y – обсяг випуску.

Звідси:

$$M = P \cdot \frac{Y}{V}$$

V

З цього рівняння слідує, що попит на гроші буде прямо пропорційно залежати від обсягу випуску продукції, рівня цін та зворотно залежати від швидкості обігу грошей.

За умов постійної швидкості обігу грошей зміни обсягу грошової маси викликають зміни у PY (відповідає обсягу ВВП). Оскільки, за доводами прихильників класичної школи, реальний ВВП змінюється повільно, то зміни у грошовій масі призведуть тільки до змін рівня цін, і не вплинуть суттєво на реальний обсяг ВВП. Концепція, відповідно якій зміни обсягу грошової маси змінюють номінальні параметри та не впливають на реальні величини, отримала назву “нейтральності грошей”. Згідно правила монетаристів для того, щоб рівень цін був стабільним в економіці і гроші не призводили до порушення макроекономічної рівноваги, держава повинна забезпечити темпи приросту грошової маси відповідно темпам зростання ВВП.

Для елімінації впливу інфляції на величину попиту на гроші розглядають реальний попит на гроші (M/P).

$$(M/P)^d = kY$$
 - кембріджське рівняння,

де

M/P – реальні запаси грошових коштів, або реальні грошові залишки. Цей параметр відображає купівельну спроможність грошової маси;

k – величина зворотна, швидкості обігу грошей;

Y – обсяг випуску.

Таким чином, якщо припустити, що швидкість обігу грошей – величина незмінна, то з цього рівняння слідує, що попит на гроші залежить в основному від рівня доходу. Отже, в класичній теорії основним фактором попиту на гроші розглядається обсяг випуску (доходу).

Кейнсіанська теорія попиту на гроші має назву теорії переваги ліквідності. В ній приділяється увага мотивам, які спонукають людей тримати гроші в готівковій формі. Такими мотивами називають:

- трансакційний мотив. Він пов'язаний з потребою індивідів у грошах для здійснення угод. Відповідно, чим більше обсяг випуску продукції, тим більше угод здійснюється в економіці та сильнішим буде цей мотив;
- мотив перестереження. Його можна з'ясувати намірами індивідів тримати певну суму готівки на різні непередбачені випадки;
- спекулятивний мотив. Цей мотив пов'язаний з "наміром приберегти якийсь резерв, щоб з вигодою скористатися кращим у порівнянні з ринком, знанням того, що принесе майбутнє", та заснований на зворотній залежності між ставкою відсотку та курсом облігацій. Так, при збільшенні ставки відсотку буде знижуватися курс облігацій (як альтернативного виду активів), і індивіди зменшать попит на готівку для використанні її у "спекулятивних" цілях.

Динаміка ставки відсотку розглядається в якості важливішого фактору попиту на гроші в кейнсіанській теорії. Ставка відсотку безпосередньо відображає альтернативні витрати утримання грошей у формі готівки. Чим вище відсоток по банківським депозитам, тим більше втрачають суб'єкти господарювання від утримання готівки. А значить, і нижчим буде попит на неї.

Узагальнюючи кейнсіанській та класичний підходи, можна виділити наступні основні фактори попиту на гроші:

- рівень доходу;
- швидкість обігу грошей;
- ставка проценту.

Якщо припустити лінійну залежність між попитом на гроші та основними його факторами, то ми отримаємо наступну функцію попиту на гроші:

$$M/P = kY - hi,$$

де

k – коефіцієнт чутливості попиту на гроші до динаміки доходу (випуску);

h – коефіцієнт чутливості попиту на гроші до динаміки ставки відсотку.

Емпірична оцінка попиту на гроші може бути здійснена на підставі даних про співвідношення попиту на гроші, рівня доходу та ставки відсотка у попередніх періодах. На рисунку 28.1 представлена крива попиту на гроші, яка відбиває зворотну залежність реального попиту на гроші від ставки відсотку.

У функції попиту на гроші використовується номінальна ставка відсотку. Зв'язок номінальної ставки відсотка з реальною здійснюють за допомогою рівняння Фішера. Нагадаємо, що відповідно ефекту Фішера:

$$r = i + \pi,$$

У випадку високих темпів інфляції ($\pi > 10\%$)

$$r = \frac{i - \pi}{1 + \pi},$$

де

r – реальна ставка відсотку;

i – номінальна ставка відсотку;

π - темп інфляції.

Згідно портфельного підходу гроші є лише одним з видів фінансових активів. Вирішуючи питання, яку частину доходу тримати у грошовій формі, економічні суб'єкти порівнюють прибутковість та ризики утримання коштів в різних формах фінансових активів. Наприклад, зростання дохідності по акціям та облігаціям буде знижати попит на готівку, таким чином, попит на гроші знаходиться у зворотній залежності від дохідності

цінних паперів. Загальні розміри багатства індивідів будуть визначати обсяг портфеля активів в цілому і, отже, його складових. Підвищення рівня інфляції буде вести до обезцінення готівки і знижувати попит на неї. Таким чином, попит на гроші є функцією від очікуваних доходів за іншими видами фінансових активів, очікуваного рівня інфляції, розміру багатства.

$$M/P = F(r_s, r_b, \pi, W),$$

де

r_s – очікуваний дохід на акції;
 r_b – очікуваний дохід на облігації;
 π - очікувана інфляція;
 W – реальне багатство.

Економісти У. Баумоль та Дж.Тобін пов'язали попит на гроші з альтернативними витратами утримання готівкової каси та визначили оптимальний обсяг попиту на гроші для угод з урахуванням ставки відсотка та витрат, пов'язаних з отриманням готівки при поході у банк.

$$M = \sqrt{(t_c \cdot Y_n / 2i)},$$

де

M – попит на гроші для трансакцій;
 t_c - витрати кожної трансакції по отриманню грошей у банку;
 i – ставка відсотку;
 Y_n - дохід суб'єктів за певний строк.

Відповідно цьому рівнянню попит на гроші також знаходиться в прямій залежності від обсягу доходу та у зворотній залежності від ставки відсотку.

Питання 29

Пропозиція грошей. Грошовий мультиплікатор.

При оцінці пропозиції грошей (M^s), як правило розглядають готівку поза банківською системою (агрегат С або $M0$) та депозити (D), які економічні агенти можуть використати для угод. Фактично, це грошовий агрегат $M1$.

$$M^s = C + D$$

Сучасна банківська система є системою з частковим резервним покриттям. Це означає, що тільки частину своїх депозитів банки тримають у виді резервів а іншу частину – використовують для надання позик.

Банки мають здібність збільшувати пропозицію грошей. Кредитна мультиплікація – це процес емісії платіжних засобів в межах системи комерційних банків. Можливості збільшення пропозиції банківською системою залежать від норми резервування комерційних банків. Розглянемо механізм кредитної мультиплікації грошей на традиційному прикладі.

Припустимо, що вклад до першого банку склав 1000 грн. Якщо 20% від суми вкладів банк тримає у формі резервів, то грошова сума, з якою він буде оперувати, складатиме: $1000(1-0,2) = 800$ (грн.) Цю суму банк може видати як позику економічним суб'єктам. Зарахування на банківський рахунок суб'єкту 800 грн. означає, що ще додаткові 800 грн. поступили до банківської системи. Другий банк, в свою чергу, 20% від цієї суми залишить у формі резервів, а 80%, що складатиме: $800 \cdot (1-0,2) = 640$ грн., зможе надати в позику клієнтам. Таким чином, внаслідок цих операцій сумарна пропозиція грошей складатиме: $1000 + 800 + 640 = 2440$ грн. Але процес кредитної мультиплікації на цьому не закінчується. Схематично його можна представити як:

Вклад до 1-го банку – 1000 грн.

Позика 1-го банку: $1000 \cdot (1-0,2) = 800 = 1000 \cdot (1-0,2)^1$.

Вклад до 2-го банку: 800 грн

Позика 2-го банку: $800 \cdot (1-0,2) = 640 = 1000 \cdot (1-0,2)^2$.

Вклад до 3-го банку: 640 грн.

Позика 3-го банку: $640 \cdot (1-0,2) = 512 = 1000 \cdot (1-0,2)^3$.

.....
Сумарна пропозиція грошей буде:

$1000 \cdot (1 + (1-0,2)^1 + (1-0,2)^2 + (1-0,2)^3 \dots) = (1/0,2) \cdot 1000$

Отже, додаткова пропозиція грошей, що виникає внаслідок кредитної мультиплікації буде дорівнювати:

$$M^s = (1/r) \cdot D,$$

де

r – норма банківських резервів;

D – обсяг депозитів;

$1/r$ – банківський мультиплікатор.

З урахуванням ролі Центрального банку модель пропозиції грошей ускладнюється. Центральний банк (ЦБ) здійснює безпосередній контроль над грошовою базою, яка включає готівку поза банківською системою, а також резерви комерційних банків в ЦБ:

$$MB = C + R,$$

де

MB – грошова база;

C – готівка поза банківською системою;

R – резерви комерційних банків в Центральному банку.

Грошовий мультиплікатор – це відношення пропозиції грошей до грошової бази.

$$m = M^s / MB = (C + D) / (C + R)$$

Якщо чисельник та знаменник поділити на D , то ми отримаємо:

$$m = (cr + 1) / (cr + r),$$

де

cr – коефіцієнт депонування, дорівнює відношенню готівки до величини депозитів (C/D);

r – норма резервів, дорівнює відношенню суми резервів до суми депозитів (R/D).

Співвідношення грошової бази та пропозиції грошей ми можемо представити у вигляді трапеції (Рис. 29.1), основи якої утворюють пропозиція грошей ($C + D$) та грошова база ($C + R$).

ЦБ контролює пропозицію грошей, перш за все, через вплив на грошову базу. Таким чином, процес зміни обсягів пропозиції грошей можливо поділити на 2 етапи:

- модифікація грошової бази шляхом зміни зобов'язань ЦБ;
- мультиплікація в системі комерційних банків.

Чим вище буде норма резервування комерційних банків та більшим коефіцієнт депонування, тим менше буде ефект кредитної мультиплікації.

Тема 26: МОДЕЛЬ РІВНОВАГИ НА ГРОШОВОМУ РИНКУ

Пропозиція грошей (L^s) фіксується Центральним банком, тому крива пропозиції грошей умовно може бути представлена вертикальною лінією. Попит на гроші (L^d) розглядається як зворотна функція від ставки відсотка (r). В точці перетину кривих попиту та пропозиції встановлюється рівновага на грошовому ринку, визначається рівноважна ставка відсотку в економіці. Модель рівноваги на грошовому ринку дозволяє прослідити зміни рівноважної ставки відсотку внаслідок дії факторів, що впливають на попит та пропозицію грошей.

Коливання рівноважної ставки відсотку та грошової маси внаслідок змін екзогенних параметрів: рівня доходу, пропозиції грошей, - будуть відбиватися у зміщенні кривих попиту та пропозиції грошей. Так, при більшому рівні доходу зростає попит на гроші, та крива попиту на гроші зміщується вгору (рис. 30.2.1), що відповідає більш вищому рівню ставки відсотку. Зменшення пропозиції грошей веде до зрушення кривої пропозиції вліво і підвищення рівноважної відсоткової ставки (рис. 30.2.2).

Тема 27: ФІНАНСОВИЙ РИНОК ТА ЙОГО ІНСТИТУТИ

Фінансовий ринок - це механізм, який поєднує попит та пропозицію фінансових коштів. Інститутами фінансового ринка є організації, які забезпечують акумулювання та розміщення вільних фінансових коштів, до їх складу входять:

- депозитні інститути: комерційні банки, кредитні спілки, ощадні інститути;
- спеціалізовані фінансово-кредитні установи: інвестиційні компанії, інвестиційні фонди; страхові компанії, фонди; пенсійні фонди;
- фондові біржі, фінансові компанії, фінансові агентства.

Фінансовий ринок забезпечує перелив фінансових коштів в економіці, і таким чином відіграє важливу роль у підтримці рівноваги економічної системи, забезпеченні переводу заощаджень в інвестиції. Спрямовуючи вільні кошти до ефективніших виробництв, фінансовий ринок сприяє підвищенню ефективності економіки в цілому.

Для домогосподарств фінансовий ринок дає можливість розмістити їх заощадження та отримати додаткові доходи; для підприємств фінансовий ринок є джерелом інвестиційних ресурсів; держава виходить на фінансові ринки для залучення коштів для фінансування дефіциту державного або розміщення їх у випадку профіциту.

Фінансовий ринок складається з грошового ринку та ринку цінних паперів (фондового ринку). Основними видами цінних паперів є акції, облігації, також до цінних паперів відносять депозитні, ощадні, інвестиційні сертифікати, казначейські зобов'язання, векселя, чеки, цінні папери контрактів на майбутні угоди (ф'ючерси, опціони) та інш.

Акція – це цінний папір, що свідчить про внесення певної грошової суми в капітал акціонерного товариства та дає право її володарю на отримання доходу – дивіденду і на участь в управлінні товариством.

Облігація – це цінний папір, що засвідчує відношення позики між її володарем та особою, що випустила облігацію. Облігації представляють собою зобов'язання емітента (держави, підприємств) виплачувати її володарю на протязі певного періоду відсоток, а по закінченню певного терміну викупити облігацію і таким чином погасити борг. Депозитний сертифікат – це письмове посвідчення банку про внесення грошових коштів, яке дає право вкладнику на отримання по закінченню певного терміну суми вкладу та процентів по ньому. Як правило, депозитні сертифікати видаються юридичним особам, а для фізичних осіб передбачені ощадні сертифікати.

Виділяють первинний та вторинний ринки цінних паперів. На первинному ринку відбувається первинний продаж цінних паперів емітентом по номінальній ціні, тобто ціні позначеній на фондовому інструменті (цінному папері). Подальший обіг цінних паперів продовжується на вторинному ринку, де визначається їх ринкова (курсова) ціна, по якій вони продаються.

Тема 28: БАНКІВСЬКА СИСТЕМА. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК.

Банки – це установи, основними функціями яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів, а також касове обслуговування економічних суб'єктів.

Банківська система в сучасній ринковій економіці є звичайно двоохривневої та включає Центральний банк та комерційні банки.

Центральний банк називають “банком банків”, його функції та повноваження відрізняються від тих, які мають комерційні банки.

Основними функціями Центрального банку є:

- забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- емісія національних грошових знаків, організація їх обігу;
- традиційне зберігання золото-валютних резервів країни;
- формування та реалізація грошово-кредитної і валютної політики держави;
- міжбанківський розрахунковий центр, кредитор комерційних банків;
- зберігання обов'язкових резервів комерційних банків;
- фінансовий агент Уряду, обслуговування державного бюджету;
- контроль за виконанням комерційними банками законодавства з банківської справи, додержанням нормативів діяльності, встановлених ЦБ;
- обслуговування державного боргу.

Центральні банки практично в усіх країнах знаходяться у державній власності. Організаційна побудова їх може мати в кожній країні свої особливості. Наприклад, Федеральна резервна система (ФРС) в США, що представляє Центральний банк цієї країни, складається з двох організаційних ланок: Ради керівників та 12 Федеральних резервних банків округів, на території яких вони розташовані.

В Україні Центральним банком є Національний банк України (НБУ). Правовий статус, принципи організації і діяльності, завдання, функції і повноваження НБУ визначені Конституцією України та Законом України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679 – XIV.

Національний банк України підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень. НБУ як орган держави є рівноправним партнером такого державного органу виконавчої влади, як Кабінету Міністрів України. Ці державні органи проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розроблення і реалізації загальнодержавної програми економічного і соціального розвитку.

Тема 29: БАНКІВСЬКА СИСТЕМА: КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ.

Другий рівень банківської системи складається з комерційних банків. У складі операцій комерційних банків виділяють:

- пасивні, пов'язані з залученням коштів, наприклад, прийом вкладів;
- активні, пов'язані з розміщенням залучених коштів. Такими операціями є надання кредитів, операції з цінними паперами, з валютою та інш.;
- комісійно-посередницькі, пов'язані з виконанням певних операцій на замовлення клієнтів за певну плату, наприклад, здійснення грошових переводів, факторинг.

Відповідно Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121 - III, банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Мінімальний уставний фонд банку республіканського значення – 5 млн. EURO, регіонального – 1 млн. EURO.

На кінець 1999 року в Україні налічувалося за реєстром 203 банка, з них 2 державних, 173 – акціонерні товариства та 28 – товариства з обмеженою відповідальністю. За станом на 1 вересня 2001 року в Україні зареєстровано 191 комерційний банк Найбільші комерційні банки України - Промінвестбанк, “Приватбанк”, Укресімбанк, “Аваль”, Ощадбанк України, Укрсоцбанк. Обсяг коштів на рахунках у комерційних банках України, обсяг кредитів, наданих комерційними банками суб'єктам господарювання та рівень процентних ставок комерційних банків за кредитами і депозитами в 1996-2001 рр. представлено у таблицях 33.1 та 33.2 і 33.3 відповідно

Таблиця 33.1 Кошти на рахунках підприємств, організацій та населення в комерційних банках України у 1996 – 2001 рр, млн.грн.

Рік	Усього	У національній валюті			В іноземній валюті		
		усього	до запи- тання	строкові	усього	до запи- тання	строкові
1996	5486	3924	2595	1329	1562	907	655
1997	6450	4800	2981	1819	1650	839	811
1998	8278	5046	3203	1843	3232	1782	1451
1999	12156	6830	4557	2273	5326	3033	2293
2000	18585	11433	7987	3446	7152	3362	3790
2001	25485	17265	10372	6893	8220	3050	5170

Складено по: www.bank.gov.ua

Таблиця 33.2 Кредити, надані комерційними банками суб'єктам господарювання в Україні в 1996-2001 рр., млн.грн.

Рік	Усього	У тому числі у валюті	
		національний	іноземний
1996	5452	4102	1350
1997	7295	5195	2100
1998	8855	5102	3752
1999	11783	5715	6068
2000	19121	10222	8899
2001	27792	15393	12357

Складено по: www.bank.gov.ua

Таблиця 33.3 Процентні ставки комерційних банків за кредитами і депозитами в національній валюті у 1996-2000рр. (%)

Рік	За кредитами	За депозитами
1996	77,0	34,3
1997	49,1	18,2
1998	54,5	22,3
1999	53,4	20,7
2000	40,3	13,5

Складено по: www.bank.gov.ua

В таблиці 33.4 представлені дані про кількість та сумарні активи комерційних банків в деяких країнах

Таблиця 33.4 Кількість банків в деяких країнах світу та їх активи (1995 р.)

Країна	Кількість банків	Сумарні активи, млрд.дол.
США	10922	3674,8
Німеччина	270	1060,3
Великобританія	559	2571,4
Японія	140	6225,4
Росія	2578	90,3

Джерело: Курс экономической теории: Учебное пособие/ По ред. А.В.Сидоровича. – М.: МГУ им. М.В.Ломоносова, издательство «ДИС», 1997. –с.590.

Банківська система України в сучасних умовах знаходиться на етапі становлення. Сумарні активи комерційних банків України, кількість видів та обсяги операцій ще значно менше, ніж в розвинутих країнах. Так обсяги коштів на банківських рахунках в розвинутих країнах складають 50-80% ВВП, в Україні вони значно менше 20% ВВП. Але як свідчать дані таблиць 33.1 та 33.2 обсяги коштів, якими оперують комерційні банки України, поступово зростають.

Пропозиція грошей в економіці змінюється внаслідок операцій Центрального банку, комерційних банків та рішень небанківського сектору. Центральний банк контролює пропозицію грошей шляхом впливу на грошову базу, а також на грошовий мультиплікатор.

Тема 30: ЦІЛІ ТА ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ.

Грошово-кредитна політика є важливою частиною макроекономічної політики. **Грошово-кредитна (монетарна) політика** уявляє собою сукупність заходів держави в галузі кредитно-грошової системи для досягнення певних цілей. Цілі та інструменти грошово-кредитної політики групують наступним чином.

Кінцеві цілі:

- економічне зростання;
- повна зайнятість ресурсів;
- стабільність цін.

Проміжні цільові орієнтири:

- грошова маса;
- ставка відсотка;
- курс валюти.

Проміжні цільові орієнтири безпосередньо відносяться до діяльності Центрального банку. Вони можуть розглядатися також і в якості передаточних ланок в механізмі здійснення грошово-кредитної політики.

Інструменти грошово-кредитної політики:

а) прямі:

- грошова емісія,
- ліміти кредитування,
- пряме регулювання ставки відсотка

б) непрямі:

- облікова ставка ЦБ;
- норма обов'язкових резервів;
- операції на відкритому ринку цінних паперів.

Типи монетарної політики:

- стимулююча (експансія), спрямована на зростання сукупних витрат та діє через поширення грошової бази і зниження ставки відсотку. Таку політику називають ще політикою “дешевих грошей”;
- стримуюча (рестрикція), спрямована на зменшення сукупних витрат та діє через звуження грошової бази і підвищення ставки відсотку. Її називають політикою “дорогих грошей”.

В іншій класифікації виділяють такі типи монетарної політики:

- жорстка, спрямована на фіксацію грошової маси;
- гнучка, спрямована на підтримку ставки відсотка.

Розглянемо механізм впливу грошово-кредитної політики на економіку при задіяні її непрямих інструментів.

Облікова ставка Центрального банку – це ставка, під яку ЦБ кредитує комерційні банки. Якщо підвищується облікова ставка, то кредит стає дорожчим, і обсяг кредитів, які комерційні банки беруть у Центрального банку зменшується. Тим самим зменшуються кредитні ресурси комерційних банків, та збільшується вартість кредитів в їх мережі. Відбувається зменшення обсягів кредитів наданих суб'єктам господарювання, і як наслідок – скорочення сукупних витрат і особливо інвестицій.

Зменшення облікової ставки ЦБ, навпаки, збільшує обсяги кредитних ресурсів та пом'якшує умови кредиту. Таким чином, зниження облікової ставки робить кредит дешевим, зменшує ставку відсотку в мережі комерційних банків та стимулює зростання інвестицій і ВВП.

В Україні в 2000 – 2002 рр. відбувається поступове зниження облікової ставки НБУ. З квітня 2002 р. вона стала дорівнювати 10% (в 1994 році вона була в різні періоди від 140 до 300% річних, у 1995 - від 252% до 60%, у 1998 від 44% до 82%). В розвинутих країнах облікова ставка в кінці 90-х рр. була 2 – 8%.

Другим інструментом грошово-кредитної політики є норма обов'язкових резервів. Обов'язкові резерви – це частина депозитів, яку комерційні банки повинні тримати у вигляді безвідсоткових вкладів у Центральному банку. **Норма обов'язкових резервів** дорівнює відношенню обов'язкових резервів до суми депозитів (як правило, виражається у відсотках).

Внаслідок підвищення норми обов'язкових резервів збільшується обсяг коштів, які комерційні банки повинні тримати на рахунках у Центральному банку, і таким чином, скорочується пропозиція грошей і обсяг коштів, які можна було б надати у кредит. Це призводить до скорочення та удорожчення кредиту, скорочення сукупних витрат та ВВП. В той же час цей захід має дезінфляційний вплив на економіку.

Зниження норми обов'язкових резервів призводить до зворотних наслідків: збільшення кредитних ресурсів, зростання сукупних витрат та ВВП.

Значення норми обов'язкових резервів для комерційних банків в Україні в 2001 р. наведено у таблиці 34.1.

Таблиця 34.1 Норма обов'язкових резервів для комерційних банків в Україні у вересні 2001 р.(%)

По короткостроковим вкладам				По довгостроковим вкладам			
юридичних осіб		фізичних осіб		юридичних осіб		фізичних осіб	
у нац. валюті	в іноземній валюті	у нац. валюті	в іноземній валюті	у нац. валюті	в іноземній валюті	у нац. валюті	в іноземній валюті
14	14	12	13	11	11	9	13

Таке значення норми обов'язкових резервів є високим в порівнянні з практикою у розвинутих країнах. Так, у Великобританії в кінці 90-х років норма обов'язкових резервів складала 0,35%, у Франції –1%, у Німеччині - 2%.

Крім обов'язкових резервів банки можуть зберігати і надлишкові резерви, наприклад, на непередбачені випадки. Чим більша сума утримується у вигляді резервів, тим більше доходів втрачають банки, які вони мали б отримати, використовуючи кошти в обігу, та тим дорожчим стає кредит для господарюючих суб'єктів.

Операції на відкритому ринку цінних паперів також можуть бути використані в якості інструменту грошово-кредитної політики. Сутність цих операцій полягає в купівлі-продажу Центральним банком державних цінних паперів. Купуючи цінні папери, ЦБ тим самим збільшує пропозицію грошей, резерви комерційних банків, кредитні можливості банківської системи. При продажу цінних паперів Центральний банк скорочує резерви комерційних банків, їх кредитні можливості. Це відбивається на обсягах інвестицій у реальному секторі економіки та ВВП.

Операції на відкритому ринку можуть здійснюватися у формі угод про зворотній викуп. В цьому випадку ЦБ продає цінні папери при зобов'язанні їх викупити через певний строк та по певній ціні (більшій ніж ціна продажу).

Тема 31: ТРАНСМІСІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Трансмiсiйний механiзм розкриває процес реагування макроекономiчних параметрiв у вiдповiдь на вжитi заходи економiчної полiтики, в даному випадку грошово-кредитної полiтики. Видiляють 4 основних складових її трансмiсiйного механiзму:

- змiна пропозицiї грошей внаслiдок вiдповiдних дiй ЦБ;
- змiна ставки вiдсотка на грошовому ринку;
- реакцiя сукупних витрат, особливо iнвестицiй, на динамiку ставки вiдсотка;
- змiна сукупного випуску внаслiдок змiни сукупних витрат.

Схематично передаточний механiзм грошово-кредитної полiтики можна представити наступним чином:

$$\begin{aligned} (M/P)^s \Rightarrow r \downarrow \Rightarrow E \Rightarrow X; \\ (M/P)^s \downarrow \Rightarrow r \Rightarrow E \downarrow \Rightarrow Y \downarrow \end{aligned}$$

Проводячи, наприклад, **полiтику дешевих грошей**, що забезпечується зниженням облiкової ставки, норми обов'язкових резервiв, викупом державних цiнних паперiв, ЦБ збiльшує пропозицiю грошей в економiцi. Економiчнi суб'єкти за цих умов будуть змiнювати структуру портфеля активiв, ставка вiдсотку буде знижуватися. При цьому, якщо попит на грошi не достатньо чутливий до ставки вiдсотка (крива попиту на грошi крута), то вплив змiни в пропозицiї грошей на рiвень ставки вiдсотка буде незначний, i, навпроти, якщо попит на грошi чутливий до ставки вiдсотка (крива попиту на грошi полога), то змiни в пропозицiї будуть чинити суттєвий вплив на ставку вiдсотка.

На зниження ставки вiдсотка будуть реагувати компоненти сукупних витрат. Збiльшаться споживчi витрати, оскiльки кредит стане дешевшим та й вiдкладення поточного споживання втрачає свої стимули, зростатимуть iнвестицiї. Але при оцiнцi кiлькiсних показникiв змiн компонентiв сукупних витрат треба враховувати ступiнь їх реакцiї на змiни у ставцi вiдсотку. Так, в умовах нерозвинутого споживчого кредиту, нестабiльнiй роботi банкiвської системи споживчi витрати будуть менш чутливи до ставки вiдсотку. Iнвестицiї в бiльшiй мiрi можуть реагувати на загальну економiчну ситуацiю нiж на динамiку ставки вiдсотку.

Вiдповiдно зростанню сукупних витрат буде збiльшуватися випуск (дохiд). При цьому для оцiнки наслiдкiв грошово-кредитної полiтики необхідно враховувати стан сукупної пропозицiї. Якщо зростання сукупних витрат вiдбувається в ситуацiї, що вiдповiдає горизонтальнiй дiлянцi сукупної пропозицiї, то в економiцi вiдбудеться зростання випуску без значних змiн у рiвнi цiн. Якщо таке зростання вiдбувається в умовах промiжної дiлянки сукупної пропозицiї, то при зростаннi випуску будуть зростати i цiни. В довгостроковому перiодi в умовах повної зайнятостi полiтика дешевих грошей призведе до збiльшення рiвня цiн без значного впливу на обсяги ВВП.

Проведення **полiтики дорогих грошей** супроводжується збiльшенням облiкової ставки та норми обов'язкових резервiв, продажем державних цiнних паперiв. В цьому випадку пропозицiя грошей зменшуватиметься, кредитнi ресурси скорочуватимуться, ставка вiдсотку пiдвищиться. Це призведе до скорочення сукупних витрат i особливо iнвестицiй, зменшення рiвня випуску (доходу) та можливо рiвня цiн. Тобто полiтика дорогих грошей здiйснює дезiнфляцiйний вплив на економiку. Але, як свiдчить практика, такий вплив є дiєвим у короткостроковому перiодi. В довгостроковому ж перiодi жорстка монетарна полiтика через змiни у сукупнiй пропозицiї може стати фактором нового витку iнфляцiї.

Тема 32: МОДЕЛЬ IS-LM. ВИВЕДЕННЯ КРИВИХ IS-LM.

Модель IS-LM – модель рівноваги товарного та грошового ринків. Модель дозволяє знайти такі сполучення ставки відсотка (R) та доходу (Y), при яких забезпечується рівновага на товарному та грошовому ринках. Якщо в моделі AD-AS ставка відсотка є зовнішньою змінною, то в моделі IS-LM вона стає внутрішньою змінною. Таким чином, модель IS-LM дає можливість дослідити вплив шоків та економічної політики на такі параметри рівноважного стану економіки, як ставка відсотку та рівень випуску (доходу), враховуючи при цьому реакцію товарного та грошового ринків.

Основні рівняння моделі наступні:

$$Y = C + I + G + X_n;$$

$$C = a + b(Y - T), T = T_a + tY;$$

$$I = e - dR;$$

$$X_n = g - m'Y - nR;$$

$$M/P = kY - hR.$$

Внутрішні змінні моделі: Y – рівень доходу (випуску), C – споживчі витрати, I – інвестиції, R – ставка відсотку, X_n – чистий експорт.

Зовнішні змінні: G – державні закупки товарів та послуг, M^s – пропозиція грошей, t – рівень оподаткування.

Автономні величини: a – автономне споживання, T_a – автономні податкові вилучення, e – автономні інвестиції, g – автономний чистий експорт.

Емпіричні коефіцієнти: b – гранична схильність до споживання, d – коефіцієнт чутливості інвестицій до ставки відсотка, m' – гранична схильність до імпортування, n – коефіцієнт чутливості чистого експорту до ставки відсотка, k – коефіцієнт чутливості попиту на гроші до рівня доходу (випуску), h – коефіцієнт чутливості попиту на гроші до ставки відсотка.

Крива IS – крива рівноваги на товарному ринку. Вона представляє таке сполучення точок, які задовольняють тотожності доходу функціям інвестицій, споживань та чистого експорту.

Графічно криву IS (Рис.36.1) можна вивести на підставі моделей інвестицій (залежності інвестицій від ставки відсотка), хреста Кейнса або моделі заощаджень (залежності заощаджень від рівня доходу). Підвищення ставки відсотка з R_1 до R_2 веде до зниження інвестицій з I_1 до I_2 . Це обумовлює зниження сукупних витрат з E_1 до E_2 і відповідно зниження рівноважного рівня випуску (доходу) з Y_1 до Y_2 . Таким чином, вищій ставці відсотка R_2 відповідає менший рівень випуску (доходу) Y_1 , а нижчій ставці відсотка R_1 відповідає більший випуск (дохід) Y_2 . Зворотній залежності між ставкою відсотка та рівнем доходу відповідає негативний нахил кривої IS.

Крива LM – крива рівноваги на грошовому ринку. Вона фіксує всі сполучення Y та R , які задовольняють функції попиту на гроші при заданій величині пропозиції грошей M^s .

Графічно криву LM можна вивести, використовуючи модель рівноваги грошового ринку. (Рис.36.2) Зростання рівня доходу з Y_1 до Y_2 збільшує попит на гроші і веде до підвищення ставки відсотка з R_1 до R_2 . Таким чином, чим вище рівень доходу, тим вище ставка відсотку. Це означає, що крива LM має позитивний нахил.

Кут нахилу кривих IS та LM відносно осі Y характеризує відносну ефективність фіскальної та монетарної політик.

Алгебраїчний вивід кривих IS та LM здійснюють на підставі рівнянь моделі.

Рівняння IS отримуємо, підставляючи функції споживань, інвестицій та чистого експорту в основну макроекономічну тотожність:

$$Y = a + bY - bT_a + btY + e - dR + G + g - m'Y - nR.$$

Рівняння кривої IS відносно R має вигляд:

$$R = \frac{a+e+g}{d+n} - \frac{1-b(1-t)+m'}{d+n} \cdot Y + \frac{1}{d+n} \cdot G$$

Рівняння кривої IS відносно Y має вигляд:

$$Y = \frac{a+e+g}{1-b(1-t)+m'} + \frac{1}{1-b(1-t)+m'} \cdot G - \frac{b}{1-b(1-t)+m'} \cdot T_a - \frac{d+n}{1-b(1-t)+m'} \cdot R$$

Крива IS є більш пологою за умов, якщо:

- чутливість інвестицій та чистого експорту до динаміки ставки відсотка висока;
- гранична схильність до споживань висока;
- гранична ставка оподаткування низька;
- гранична схильність до імпортування низька.

Під впливом збільшення сукупних витрат крива IS зрушується вправо, при зменшенні сукупних витрат – вліво.

Рівняння кривої LM відносно R буде:

$$R = k/h \cdot Y - 1/h \cdot M/P$$

Рівняння кривої LM відносно Y буде:

$$Y = 1/k \cdot M/P + h/k \cdot R$$

Крива LM є пологою за умов, якщо:

- чутливість попиту на гроші до динаміки ринкової ставки відсотка - висока;
- чутливість попиту на гроші до динаміки ВВП - невисока.

Рівноважний Y встановлюється в точці перетину кривих IS та LM (Рис.36.3) і знаходиться шляхом підстановки значень R з рівняння IS в рівняння LM та рішення останнього відносно Y.

$$Y = \frac{a+e+g+G}{h \cdot [k(d+n)+h[1-b(1-t)+m']]} + \frac{d+n}{k(d+n)+h[1-b(1-t)+m']} \cdot \frac{M}{P} \quad P55$$

Тема 33: НАСЛІДКИ ТА ВІДНОСНА ЕФЕКТИВНІСТЬ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ.

Модель IS-LM дозволяє проаналізувати наслідки та ефективність бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики.

Бюджетно-податкова експансія призводить до зрушення кривої IS вправо (рис. 38.1) Нова рівновага забезпечується у точці, що відповідає не тільки більшому рівню доходу (Y_1), але й вищій ставці відсотка (R_1). При цьому збільшення рівня доходу менше ніж відповідно теорії мультиплікатора ($Y_1 < Y_2$). Це пояснюється наступним чином. Збільшення державних витрат або (та) зменшення податків призводить до зростання споживчих витрат, що в свою чергу збільшує сукупні витрати та дохід (відповідно ефекту мультиплікатора). Із зростанням рівня доходу збільшується попит на гроші з M^d до M^{d_1} , що за незмінною пропозицією грошей викликає зростання процентних ставок (від R_0 до R_1). А це в свою чергу веде до зменшення інвестицій та чистого експорту. Таким чином, зростання випуску та зайнятості у відповідь на стимулюючі заходи фіскальної політики частково нівелюється за рахунок витиснення інвестицій та чистого експорту. Це явище отримало назву **ефекту витиснення**. Схематично цей ефект можна представити наступним чином:

$$G (T \downarrow) \Rightarrow Y \Rightarrow C \Rightarrow Y \Rightarrow M^d \Rightarrow R \Rightarrow I \downarrow, X_n \downarrow \Rightarrow Y \downarrow$$

Чим більше інвестиції та чистий експорт чутливі до динаміки ставки відсотка (крива IS полого), тим більше буде ефект витиснення. Також цей ефект буде значнішим за низької чутливості попиту на гроші до ставки відсотка (крива LM крута). В цьому випадку майже незначного збільшення ставки відсотка буде достатньо для зменшення попиту на гроші та збалансування грошового ринку.

Таким чином, відносна ефективність стимулюючої фіскальної політики буде визначатися величиною ефекту витиснення. Якщо ефект витиснення менший, ніж ефект зростання випуску, то за незмінних інших умов фіскальна політика буде ефективною.

Фіскальна рестрикція викликає зниження рівня доходу, споживчих витрат, зменшення попиту на гроші, падіння ставки відсотка (зрушення кривої IS вліво). Зниження рівня доходу в цьому випадку відбувається менше ніж відповідно ефекту мультиплікатора, оскільки зростання інвестицій та чистого експорту частково нівелює падіння доходу (випуску).

Грошово-кредитна експансія (відбивається у зрушенні кривої LM вправо (Див. рис.37.2) дозволяє збільшити рівноважний ВВП без ефекту витиснення, але здійснює суперечний вплив на динаміку чистого експорту. Збільшення пропозиції грошей веде до зниження відсоткових ставок (від R_0 до R_1), що відповідно сприяє зростанню інвестицій, сукупних витрат та рівня доходу (від Y_0 до Y_1).

Динаміка чистого експорту знаходиться під впливом двох протидіючих факторів: зростання доходу сприяє зниженню чистого експорту, в той же час, зниження ставки відсотка веде до його збільшення. Конкретна зміна величини чистого експорту буде залежати від зміни доходу та ставки відсотка, а також від значення граничної схильності до імпортування та коефіцієнта чутливості чистого експорту до ставки відсотка. Відносна ефективність стимулюючої монетарної політики буде визначатися величиною стимулюючого ефекту від збільшення грошової маси та зниження процентних ставок на динаміку інвестицій та чистого експорту.

Грошово-кредитна рестрикція (відбивається у зрушенні кривої LM вліво) веде до обмеження пропозиції грошей, зростання відсоткових ставок, зменшення інвестицій, зниження рівня доходу.

Таким чином, фіскальна політика буде ефективною, якщо інвестиції та чистий експорт малочутливі до зміни ставки відсотка (крута IS), або попит на гроші високочутливий до зміни ставки відсотка (полога LM). Фіскальна політика буде неефективною, якщо інвестиції та чистий експорт високочутливі до ставки відсотка (IS полого) та попит на гроші малочутливий до динаміки ставки відсотка (LM крута).

$$M^s \Rightarrow R \downarrow \Rightarrow I \Rightarrow Y_d \Rightarrow C, Xn ?$$

$$Xn = -m'Y - nR \downarrow$$

Грошово-кредитна політика буде ефективною, якщо попит на гроші малочутливий до ставки відсотка (LM крута), а інвестиції та чистий експорт високочутливі до динаміки відсоткових ставок (IS полога). І монетарна політика буде неефективною за умов високочутливого попиту на гроші до ставки відсотка (LM полога) та низько чутливих інвестицій та чистого експорту (IS крута).

У крайньому випадку, коли крива LM горизонтальна (цей випадок називають **ліквідною пасткою**) і зміни у пропозиції грошей не призводять до зрушення кривої, монетарна політика неефективна і не впливає ні на рівень відсоткових ставок, ні на рівень доходу. В той же час при такому стані грошового ринку фіскальна політика буде максимально ефективною. У випадку, коли крива LM вертикальна (**класичний випадок**) і попит на гроші зовсім нечутливий до ставки відсотка (нагадаємо, що в класичній теорії попит на гроші залежить в основному від рівня доходу, а не від ставки відсотка), грошово-кредитна політика буде мати максимальну ефективність. В той же час фіскальна політика буде зовсім неефективною.

На практиці фіскальні та монетарні заходи можуть супроводжуватися для підвищення ефективності політики, що проводиться. Так, для послаблення ефекту витиснення при проведенні стимулюючої фіскальної політики урядом можуть бути застосовані заходи монетарної експансії. Збільшення пропозиції грошей в цій ситуації буде вести до зниження відсоткових ставок і нівелювання негативного впливу на обсяги інвестицій та чистого експорту.

Тема 34: АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПІДСТАВІ МОДЕЛЕЙ AD-DS ТА IS-LM В УМОВАХ ЗМІНИ РІВНЯ ЦІН

Моделі IS – LM та AD - AS тісно пов'язані між собою. Рівняння кривої сукупного попиту можна отримати використовуючи рівняння з моделі IS-LM при врахуванні гнучких цін.

$$Y = \alpha + \beta G - \gamma T_a + \theta M/P,$$

де α , β , γ , θ - узагальнюючі коефіцієнти.

Розглянемо, до яких наслідків в економіці призводить підвищення цін на підставі моделей IS –LM та AD-AS. Збільшення рівня цін веде до зниження реальної пропозиції грошей, що графічно відбивається у зрушенні кривої LM вліво. Підвищується ставка відсотка, зменшуються інвестиції та відносного скорочується чистий експорт. Як наслідок, рівноважний обсяг виробництва буде скорочуватися. До зворотних наслідків буде призводити зниження цін.

При проведенні **стимулюючої бюджетно-податкової політики** (при збільшенні державних витрат або скороченні податків) крива IS змінить своє положення вправо і перейде у IS' (рис.38.1), що відповідає зростанню сукупного попиту і відбивається у зрушенні кривої сукупного попиту теж вправо (AD перейде у AD'). Підвищенню рівня цін з P_0 до P_1 буде відповідати зрушення кривої LM вліво до LM'. Короткострокова рівновага встановиться у точці A на рівні більш високого доходу (Y_1), вищих цін (P_1) та ставки відсотка (R_1). В умовах інфляції економічні суб'єкти будуть корегувати свою поведінку: збільшаться ставки номінальної заробітної плати, що буде вести до збільшення витрат та скорочення прибутків фірм, і, як наслідок, до зменшення обсягів виробництва. Крива AS зрушиться вліво. В довгостроковому періоді рівновага встановиться у точці B на рівні потенційного ВВП та вищому рівні цін P_2 і ставки відсотку R_2 .

При проведенні **стимулюючої монетарної політики** (наприклад, за рахунок збільшення пропозиції грошей) крива LM змінить своє положення вправо до LM' (Рис.38.2), але збільшиться сукупний попит, що буде відбиватися на зрушенні кривої AD до AD', а це призведе до нового зрушення кривої LM, на цей раз – вліво до LM''. Короткострокова рівновага встановиться за нижчої ставки відсотка (R_2), при збільшенні рівня доходу до Y_1 та цін до P_1 . В довгостроковому періоді інфляція витрат приведе до зрушення кривої сукупної пропозиції вліво від AS до Рис. 38.2. Наслідки стимулюючої грошово-кредитної політики при зміні рівня цін AS'. Довгострокова рівновага встановиться при вихідному рівні ставки відсотка (R_0), потенційному (вихідному) рівні випуску (Y^*) та вищому рівні цін (P_2). Таким чином, цей аналіз підтверджує концепцію нейтральності грошей: зростання грошової маси в довгостроковому періоді викликає тільки підвищення цін за незмінних реальних величин.

Як показує аналіз наслідків стимулюючої бюджетно-податкової та грошово-кредитних політики, задача забезпечення довгострокового економічного зростання не може бути вирішена тільки за допомогою політики стимулювання сукупного попиту. Для цього необхідні стимулюючі заходи відносно сукупної пропозиції.

Тема 35: РИНОК ПРАЦІ ТА МЕХАНІЗМ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ.

Ринок праці – це механізм, який забезпечує поєднання попиту та пропозиції праці в економіці, розподіл трудових ресурсів та визначення цін на різні види трудової діяльності. В результаті взаємодії попиту та пропозиції на ринку труда визначається рівень зайнятості та можливий обсяг пропозиції товарів та послуг в короткостроковому періоді, так як при даному обсязі капіталу та існуючих технологіях обсяг виробництва стає функцією від однієї змінної – кількості зайнятих.

Попит на труд – обсяг попиту в економіці на ресурси праці, він дорівнює кількості робочих місць, які створені в економіці. Представниками попиту є фірми (підприємці), держава.

Пропозиція праці – це загальна чисельність робітників, які можуть та бажають працювати за даних умов.

Основними функціями ринку праці є:

- економічна. Суть її полягає в забезпеченні процесів виробництва, розподілі та перерозподілі трудових ресурсів між фірмами, галузями, регіонами економіки;
- соціальна, що полягає у створенні матеріальної основи відтворення робочої сили, реалізації та суспільного призначення знань, навичок, здібностей робітників.

Фактори попиту на працю:

- рівень цін на трудові ресурси (рівень заробітної плати);
- попит на товари та послуги;
- ціни та обсяги ресурсів – заміщувачів праці;
- технології;
- бюджетно-податкова політика.

Фактори пропозиції праці:

- чисельність працездатного населення у працездатному віці;
- рівень цін на трудові ресурси (рівень заробітної плати);
- міграція та природний приріст населення;
- наявність інших джерел отримання доходів;
- бюджетно-податкова політика;
- освітній та культурний рівень, існуючі традиції.

Неокласична та кейнсіанські концепції дають різне інтерпретування механізму функціонування ринку праці.

Виходячи з передумови існування досконалої конкуренції на ринку благ та праці, прихильники неокласичної теорії визначають залежність попиту на працю від реальної ставки заробітної плати (w/p). При цьому крива попиту на працю співпадає з кривою граничної продуктивності праці, оскільки рівність між ставкою реальної заробітної плати та граничним продуктом праці є умовою максимізації прибутку згідно мікроекономічній теорії.

$$MPL = w/p,$$

де

MPL – граничний продукт праці;

w/p – ставка реальної заробітної плати.

В короткостроковому періоді за незмінних інших умов зниження ставки заробітної плати веде до підвищення попиту на працю, вірним є і зворотне ствердження. В довгостроковому періоді попит на працю буде змінюватися внаслідок науково-технічного прогресу та зміни обсягів капіталу.

Пропозиція праці в неокласичній теорії є зростаючою функцією і від ставки реальної заробітної плати, і від ставки відсотка. Збільшення будь-якої з цих ставок стимулює господарську активність домогосподарств, цільова функція яких - збільшення

корисності, і вони заміщують вільний час, що стає більш дорогим, на робочий. Модель рівноваги ринку праці відбиває залежність попиту та пропозиції праці від ставки реальної заробітної плати. Характер залежності попиту та пропозиції на ринку праці від ставки заробітної плати, визначений в неокласичній теорії, поряд із гнучкістю цін та зарплати забезпечує на ринку праці стійку рівновагу при повній та ефективній зайнятості. Повна зайнятість означає, що кожний з бажаючих продати певну кількість своєї праці при існуючій ставці заробітної плати може зробити це. На рисунку 40.1 при ставці заробітної плати w_0/p_0 пропозиція праці N_0 відповідає попиту на цей ресурс. Але це не означає, що трудові ресурси вичерпані. Якби ставка заробітної плати піднялася до w^*/p^* , то пропозиція збільшилася б до N^* . Але певна кількість працездатних ($N^* - N_0$) не бажають працювати при рівні заробітної плати w_0/p_0 . З іншого боку, гранична продуктивність цієї частини працездатних була б нижче ставки заробітної плати, тому їх залучення до виробництва було б неефективним.

Таким чином, згідно висновків неокласичної теорії ринок праці забезпечує при гнучкості цін і заробітної плати в умовах досконалої конкуренції повну, коли кожний бажаючий продати певну кількість праці по існуючій ціні може зробити це, та ефективну зайнятість. Безробіття - явище, коли пропозиція перевищує попит на робочу силу, не є стійким і вимушеним.

Відповідно кейнсіанській концепції обсяг попиту на працю визначається величиною ефективного попиту на ринку товарів та послуг, а пропозиція праці – грошовою ставкою заробітної плати (w). При цьому в економіці, що функціонує в умовах спаду та не досягла умов повної зайнятості, пропозиція праці може бути абсолютно еластичною (крива пропозиції – горизонтальна) відносно грошової ставки заробітної плати, так як безробітні будуть пропонувати свій труд по ціні, що вже склалася. (Рис. 40.2) Положення про те, що при прийнятті рішень про пропозицію праці домогосподарства орієнтуються не на реальну, а на номінальну ставку зарплати, було обґрунтоване побоюванням людей втратити роботу при наявності безробіття та довгостроковим характером трудових договорів. Також вважалося, що номінальна ставка заробітної плати змінюється тільки в один бік – в гору, так як “спроби підприємців зменшити грошову заробітну плату шляхом перегляду угод з найманими працівниками викличуть значно сильніший опір, ніж поступове та автоматичне зниження реальної заробітної плати в результаті зростання цін”.

Крива попиту на працю в кейнсіанській концепції представлена не всім графіком граничної продуктивності праці, а тільки його частиною (на рисунку 40.2 він позначений безперервною лінією). Якщо підприємці встановлять грошову ставку заробітної плати на максимально припустимому для них рівні w_0 , то пропозиція праці в цих умовах буде дорівнювати N_2 , та на ринку праці виникне надлишок пропозиції праці ($N_2 - N_1$). Не зважаючи на те, що частина робочої сили ($N_1 - N_0$) згодні працювати за нижчої оплати праці, зниження оплати праці до w_0 не призведе до підвищення попиту на працю (що відповідало б руху по кривій попиту безперервну ділянку), так як попит на працю в кейнсіанській концепції визначається не ціною праці, а величиною ефективного попиту на товари та послуги.

За таких умов на ринку праці виникає специфічна рівновага (квазі-рівновага) з надлишковою пропозицією праці. При цьому зниження реальної ставки заробітної плати не супроводжується збільшенням попиту на працю. Безробіття є стійким і вимушеним. В такій економіці держава призначена проводити активну політику, спрямовану на стимулювання зайнятості через стимулювання сукупного попиту.

В сучасних ринкових економіках складовими механізми функціонування ринку праці стали трудове законодавство, профсоюзи, біржі труда, центри зайнятості, кадрові агентства та інші інститути.

В перехідних економіках спостерігається загострення проблем на ринку праці. На 1.01.2000 в Україні потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць була 50 тис. 700, а кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою

діяльністю – 1204 тис. 600 чоловік. Навантаження на одне робоче місце складало 24 особи. В умовах нерозвинутості інститутів ринку праці нерівновага та безробіття приймають загрозово стійкий характер.

Тема 36: НЕРІВНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ. ПОКАЗНИКИ СТУПЕНЯ НЕРІВНОСТІ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ.

Ринкова економіка не забезпечує рівності у розподілі доходів. Як відмічали К. Макконнелл та . Брю: “Ринкова економіка – це безпристрасний механізм. Вона не має совісті, не пристосовується до моральних норм, які визначають справедливий розподіл доходів”. Цей механізм, наділяючи доходами тих, хто представив свої ресурси у суспільне виробництво, не забезпечує доходами тих, хто за будь-яких обставин не в змозі зробити це. Інваліди, жінки, що доглядають за маленькими дітьми, люди на утриманні яких знаходяться хворі, у випадку відсутності у їх власності інших ресурсів, ніж праця, залишаються в ринковій економіці без доходів. Також ринковий механізм є чутливим до багатьох факторів, які відбиваються на рівні доходів. Різні здібності людей, освіта, професія, власність, вдача та зв’язки – всі ці фактори впливають на величину доходу, що отримують економічні суб’єкти.

Ступень нерівності у розподілі доходів (витрат) можна відобразити на кривій Лоренца. Крива Лоренца – це графічна модель фактичного розподілу доходів (витрат) в економіці.

По горизонтальній осі цієї кривої відмічають частки сімей у відсотках. Відповідно всі сім’ї будуть складати 100%. А частки доходу (витрат) розміщують по вертикальній осі, а весь дохід (всі витрати) складають 100%. Теоретичну можливість абсолютної рівності в розподілі доходу (витрат) представляє бісектриса, так як всі її точки відповідають умові, коли відповідний відсоток сімей отримує такий же відсоток доходів. Тобто 20% сімей отримують і 20% від всього доходу, 40% - 40%, а 60% - 60% і т.д. Чим більше фактична крива Лоренца відхиляється від бісектриси, тим більше ступень нерівності в економіці.

Крива Лоренца, побудована на підставі даних таблиці 41.1, представлена на рисунку 41.1.

Таблиця 41.1

Розподіл сукупних доходів

	Частка сімей				
	Перш і 20%	Другі 20%	Треті 20%	Четве рті 20%	П’яті 20%
Частк а доходів	3%	11%	17%	24%	45%

На основі кривої Лоренца розраховують Джині – коефіцієнт, як відношення площі заштрихованої фігури на рисунку 40.1. до площі трикутника АОВ.

Також для оцінки нерівності використовують квінтільні коефіцієнти доходів та витрат (співвідношення рівня доходів (витрат) 20% найбільш забезпечених верств населення до рівня доходів (витрат) 20% найменш забезпечених верств населення). Децильні коефіцієнти доходів та витрат розраховуються подібно квінтільним, але для порівняння беруть відомості про доходи (витрати) 10% найзаможніших та найбідніших верств населення.

В 1997 році в США перші 20% сімей отримали 3,6% доходу, наступні 20% сімей отримали 8,9% доходу, наступні 20% - 15,0% доходу, ще 20% мали 23,2% доходу, та останні 20% мали 49,4% доходу. Джині-коефіцієнт дорівнював 0,459 (за даними U.S. Census Bureau). В Росії в 1996 році ці показники були: 6,5%, 10,9%, 15,5%, 22,4%, 44,7% відповідно. Джині-коефіцієнт склав 0,375%. В Україні (за оцінками М.Соколика; див. М.Соколик. Грошові доходи і витрати населення України: тенденції та структура // Економіка України.–1999.-№3.с.25.) Джині-коефіцієнт змінювався у 1990-1997 роках у межах 0,34-0,38.

У 2000 році в Україні індекс Джині по грошовим витратам склав –0,33, але по сукупним витратам – 0,29. Грошові витрати 10% найбільш забезпеченого населення

перевищували витрати 10% найменш забезпеченого у 9,9 рази (Див. Соціально-економічне положення домогосподарств у 2000 році: Статистичний бюлетень.-К.: Держкомстат, 2001. –с.2).

Держава через державний бюджет, а саме податки, трансферти, фінансування важливих соціальних послуг, а також через участь в організації обов'язкового соціального страхування може впливати на результати первинного розподілу доходів у суспільстві, яке визначається ринком. Крива Лоренца та показники нерівності розподілу доходів можуть використовуватися і для оцінки перерозподілу доходів державою. Так, якщо дії держави поглиблюють ступень нерівності, то крива Лоренца, що будується на підставі даних про післяподатковий дохід сімей, буде розташовуватися нижче вихідної кривої, а Джині-коефіцієнт, децильні та квінтільні коефіцієнти будуть вищими. У таблиці 41.2 наведені результати розрахунків Джині-коефіцієнту для доходів до оподаткування федеральними податками та після в США. Як слідує з аналізу цієї таблиці Джині-коефіцієнт зменшувався для післяподаткових доходів, а значить оподаткування зглажувало нерівність в розподілі доходів.

Таблиця 41.2

Джині-коефіцієнт до та після вилучення федеральних податків в США

Рік	Джині-коефіцієнт до федерального оподаткування	Джині-коефіцієнт після федерального оподаткування
1977	0,4502	0,4185
1980	0,4627	0,4320
1984	0,4884	0,4700
1988	0,4940	0,4722

Джерело: U.S.Congressional Budget Office, The Changing Distribution of Federal Taxes: A Close Look at 1980, July 1988, p.98.

Питання відносно оптимального ступеня нерівності має важливе значення для визначення цілей та заходів економічної політики держави. З одного боку, рівний розподіл доходів сприяє збільшенню споживчих витрат, максимізації задоволення потреб індивідів, максимізації граничної корисності. З іншого боку, він підриває стимули до господарської активності та отримання більших прибутків; обмежує потенціальні можливості для інвестування; в процесі перерозподілу доходів втрачається їх частина. За словами А. Оукена, “якщо ми передаємо гроші від багатих до бідних, їх прийдеється передавати у худій цеберці. Витрати на утримання чиновників та крадіжки складуть 250\$ з кожних 350\$.” Незважаючи на те, що ці оцінки втрат при перерозподілі вважають завищеними, все ж такі втрати мають місце, і противники перерозподілу доходів використовують цей факт для підтримки своєї точки зору.

Тема 37: СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ.

Соціальна політика – діяльність держави по управлінню розвитком соціальної сфери суспільства, спрямована на задоволення соціальних потреб людини, забезпечення мінімально необхідного доходу громадян та рівня соціальних послуг.

В соціальній політиці знаходить вираз розуміння суспільством принципу соціальної справедливості, форма суспільного компромісу поєднання соціальної справедливості та економічної ефективності.

Основними задачами соціальної політики є:

- підвищення добробуту громадян;
- покращання умов праці та життя людей;
- здійснення принципу соціальної справедливості.

Соціальна політика реалізується через систему соціального захисту та забезпечення соціальних гарантій.

Соціальний захист – заходи держави по забезпеченню суспільно-необхідного матеріального та соціального стану громадян. Ці заходи включають допомогу з непрацевдатності та безробіття; допомогу тим, хто утримує непрацевдатних; встановлення мінімального рівня заробітної плати; надання субсидій певним верствам населення. Фінансування заходів з соціального захисту відбувається за рахунок загальних податкових надходжень та зборів на обов'язкове та добровільне соціальне страхування.

Також в межах соціальної політики забезпечуються соціальні гарантії - обов'язки суспільства перед кожним його членом по задоволенню на належному рівні необхідних потреб. Держава фінансує установи охорони здоров'я, освіти, охорони порядку; забезпечує гарантії суспільства, пов'язані з реалізацією здібностей індивідів до праці; гарантії неприпустимості вимушеної праці та інш.

Відповідна соціальна політика сприяє соціальній стійкості суспільства та стабільності положення громадян. Складовими соціальної стійкості є:

- стабільний рівень цін на основні предмети споживання та послуг;
- запобігання гіпертрофованої поляризації доходів;
- створення рівних стартових можливостей для нового покоління шляхом забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я та інших умов формування людського потенціалу;
- надійність системи соціального захисту.

В реалізації соціальної політики певної країни можливе переважання соціального або ринкового підходів. Соціальний підхід означає, що заходи суспільства в соціальній сфері спрямовані на гарантування та забезпечення кожному члену суспільства такого рівня доходів, який не дозволяв би йому бути за рисою бідності. Ринковий підхід передбачає зобов'язання суспільства тільки по створенню умов кожному його члену для здійснення економічної діяльності та отримання доходів.

Основними показниками розвитку соціальної сфери суспільства, оцінки соціальної політики виступають: показники доходу (обсяги споживання, ВВП, НД на душу населення); стану освіти та культури, охорони здоров'я, харчування, санітарних умов; тривалість життя, стан житла і забезпеченість комунальними послугами та інш.; рівень зайнятості, показники, що характеризують умови праці; комбіновані індикатори. Комбіновані методи вимірювання рівня життя та добробуту використовуються, як правило, не для оцінки стану окремих індивідів, а для оцінки стану держави і її соціальної сфери. Такими показниками є індекс якості життя та індекс розвитку людського потенціалу (або індекс людського розвитку). За останнім індексом, що був опублікований у щорічному доповіді ООН за результатами 2000 р., на перше місце автори доповіді поставили Норвегію, за якою крокують Австралія, Канада, США, Ісландія, Нідерланди, Японія та Фінляндія. Перелік з 162 держав замикала така країна, як Сьєрра-Леоне. Україна опинилася в групі країн із середнім рівнем розвитку – на 74 місці, Росія – на 55-ому.

Складовою соціальної політики є боротьба з бідністю. Бідність – такий стан людей, коли вони не мають мінімуму (за стандартами країни) засобів до існування. Абсолютна

межа бідності – це мінімальний рівень життя, який визначається на основі фізіологічних потреб людини в продуктах харчування, одязі, житлі, тобто на основі вартості кошика товарів, необхідних для задоволення основних потреб людини. В багатьох країнах ця межа відповідає прожитковому мінімуму, до якого прив'язується реалізація багатьох соціальних програм. На жаль, ще на початку 2002 р. в Україні як мінімальний рівень заробітної плати (140 грн.), так і мінімальний рівень пенсій ще встановлені нижче прожиткову мінімуму (342 грн).

Тема 38: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ. ЛАГИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ. ЕКОНОМІЧНІ ОЧІКУВАННЯ.

Макроекономічна політика включає сукупність цілей та заходів з їх досягнення у сфері національної економіки. Слід враховувати, що формування та проведення макроекономічної політики здійснюється державою, яка покликана виражати інтереси суспільства. Відповідно стратегічним орієнтирам розвитку країни і на підставі поточного стану країни та діючих тенденцій відбувається конкретизація цілей та заходів економічної політики.

Класичний та кейнсіанський підходи до заходів і форм проведення економічної політики різні. Відповідно кейнсіанській концепції необхідна активна систематична макроекономічна політика для стабілізації економіки, яка не має внутрішніх регуляторів забезпечення повної зайнятості, стабільного зростання. Відповідно ж поглядам прихильників класичного напрямку, макроекономічна політика переважно пасивна, так як економіка внутрішньо стабільна та автоматично приходить у стан довгострокової рівноваги. В такій економіці державне втручання повинно бути зведено до мінімуму. Активні дії держави доцільні лише в окремих випадках порушення рівноваги. Ці погляди знайшли своє відбиття у формах проведення економічної політики в різних країнах в різні періоди часу. Так, 50-ті та 60-ті роки у західних країнах були ознаменовані проведенням активної економічної політики. У 80-х перевагу набули неокласичні напрямки та скорочення економічної активності держав.

Проведення відповідної та своєчасної політики по стабілізації економіки пов'язане з багатьма проблемами практичного характеру, які можуть значно вплинути на ефективність заходів, що застосовуються, та в цілому економічної політики. До таких проблем відносять:

- часові лаги у здійсненні грошово-кредитної та фіскальної політики;
- недосконалість економічної інформації та некомпетентність рішень;
- мінливість економічних очікувань.

Часові лаги економічної політики пов'язані із часом, який необхідний для прийняття відповідних заходів та реакції на них економіки. Внутрішній лаг – це проміжок часу між моментом економічного шоку та прийняттям відповідних заходів економічної політики. В цей проміжок часу відбувається оцінка шоку, розробка заходів, прийняття їх до реалізації. Зовнішній лаг – проміжок часу між застосуванням заходів та проявою результатів від них. Для фіскальної політики є значним внутрішній лаг. Зміни в податковій системі та бюджетних витратах потребують обговорювання та законодавчого закріплення парламентом. Як правило, для грошово-кредитної політики зовнішній лаг менше в порівнянні з фіскальною. Зміни в монетарній політиці здійснюються за рішенням Центрального банку і не потребують довгої процедури узгоджень. Але проблема зовнішнього лагу в більшій мірі характерна для грошово-кредитної політики. Оскільки інвестиційні проекти плануються завчасно, то потребується час від 6 до 12 місяців, щоб обсяги інвестицій суттєво відреагували на зміни ставки відсотку. Також потребується час і для реакції обсягів експорту та імпорту у відповідь на зміни грошової маси та ставки відсотку. Так, зростання грошової маси призведе до падіння курсу національної валюти. Імпортні товари стануть дорожчими, а вітчизняні, що експортуються дешевшими. Але потрібен певний час, щоб споживачі переорієнтували свою поведінку відповідно зміні ринкової ситуації.

За оцінками в середньому тривалість лагів фіскальної та монетарної політики складає 1-2 роки. Це обумовлює можливість прояву дії макроекономічної політики після зміни економічної ситуації, переходу економіки в іншу фазу циклу, що ускладнює проведення активної стабілізаційної політики.

Визначення цілей та заходів економічної політики залежить від суб'єктивного фактору, що обумовлює ризик прийняття рішень, які не відповідають умовам, що склалися в економічній політиці. Причини невідповідних рішень можуть бути пов'язані з:

- некомпетенцією окремих осіб;
- прийняттям невідповідного рішення внаслідок протистояння різних політичних сил;
- недосконалістю інформації та системи її передачі.

Розробка та проведення стабілізаційної політики також ускладнюється оцінкою та прогнозуванням поведінки економічних суб'єктів, яка формується під впливом економічних очікувань. З одного боку, від очікувань індивідів буде залежати зміна їх поведінки, прийняття рішень відносно споживань, заощаджень, інвестування, і отже результати макроекономічного регулювання. З іншого боку, самі очікування визначаються заходами економічної політики.

В прогнозуванні зміни очікувань індивідів внаслідок заходів економічної політики використовують такі основні концепції формування очікувань, як концепцію статичних очікувань, концепцію адаптивних очікувань та концепцію раціональних очікувань.

Відповідно концепції статичних очікувань економічні суб'єкти в майбутньому очікують те, з чим мали справу у минулому. В концепції адаптивних очікувань індивіди корегують свої очікування з урахуванням помилок, що були припущені у минулому. Та відповідно концепції раціональних очікувань економічні суб'єкти не тільки враховують помилки, припущені у минулому, а й намагаються моделювати функціонування економіки, щоб оцінити майбутнє. Індивіди не реагують механічно на кожні зміни у політиці, а й оцінюють, як економічна політика вплине на поведінку економіки, та як зміниться сама політика у майбутньому. Так, відповідно цієї концепції зниження податків економічні агенти сприймають скоріше як тимчасове явище, за яким буде слідувати їх підвищення. У зв'язку з цим вони не будуть значно збільшувати свої витрати та будують своє споживання, в більшій мірі спираючись на постійний дохід, ніж тимчасовий. Таким чином, вплив зниження податків на обсяги споживань економічних агентів, які керуються раціональними очікуваннями, буде незначний.

Важливе значення для формування економічних очікувань має попередній досвід індивідів, інформація та прозорість економічної політики. Взагалі дуже важко врахувати в економетричній моделі всю інформацію, якою керуються економічні агенти, оцінити вплив політики на формування очікувань. А це означає ймовірність помилок у висновках моделей, що прогнозують наслідки різних заходів економічної політики.

Тема 39: СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ В КОРОТКОСТРОКОВОМУ ПЕРІОДІ.

Кейнсіанський аналіз короткострокової рівноваги на товарному та грошовому ринках дозволяє оцінити макроекономічну ситуацію з точки зору формування сукупного попиту. Але аналіз загальної макроекономічної рівноваги пов'язаний і з розглядом стану сукупної пропозиції.

Сучасні представники як класичного, так і кейнсіанського напрямків розглядають сукупну пропозицію як величину, що залежить від рівня цін в короткостроковому періоді, і відповідно крива AS має позитивний нахил (рис. 43.1). Нагадаємо, що обсяг сукупної пропозиції є функцією від обсягів факторів виробництва (праці та капіталу) і рівня технологій, в короткостроковому ж періоді, коли технології та обсяги капіталу можна вважати майже незмінними, обсяг сукупного випуску, перш за все, буде визначатися величиною такого ресурсу, що застосовується, як праця. Таким чином, з'ясування залежності рівня сукупної пропозиції від рівня цін пов'язане з аналізом ринку праці та доведенням факту збільшення зайнятості в умовах підвищення рівня цін.

Рівняння кривої сукупної пропозиції можна представити як:

$$Y = Y^* + \alpha (P - P^e),$$

де

Y- фактичний обсяг випуску

Y*- потенціальний обсяг випуску;

P – фактичний рівень цін;

P^e- очікуваний рівень цін;

α - позитивний коефіцієнт.

Це рівняння показує, що рівень випуску (Y) відхиляється від потенційного (Y*), якщо фактичний рівень цін не співпадає з очікуваним. З'ясування цього пов'язане з очікуваннями і поведінкою найманих працівників та підприємців в умовах зміни рівня цін. Інколи теорію сукупної пропозиції називають теорією помилок, оскільки відхилення фактичного рівня цін від очікуваного наймані працівники та власники фірм сприймають неоднаково. Так, власники фірм краще ознайомлені з фактичним співвідношенням цін та заробітної плати. Приймаючи до уваги, що остання зростає повільніше ніж ціни, а значить, реальна заробітна плата знижується, вони збільшують попит на працю. Робітники ж сприймають збільшення номінальної заробітної плати, пов'язаної з ростом цін, як збільшення реальної заробітної плати та збільшують пропозицію праці. В наслідок цього, одночасно із зростанням рівня цін, зростає зайнятість та обсяг випуску. В наведеному рівнянні кривої AS фактичний обсяг випуску може бути більше потенційного, якщо фактичний рівень цін буде більше, ніж очікували робітники, що й привело до фактичного зниження заробітної плати. Це продовжується до того моменту, коли робітники починають усвідомлювати помилковість своїх уявлень про реальну заробітну плату і вимагати збільшення номінальної заробітної плати, яке компенсувало б зростання цін.

Також ціни не настільки гнучкі, як визначали представники класичної школи. Причинами цього є контракти між економічними агентами, ефекти “меню”, відсутність координації в поведінці фірм. В контрактах, що заключаються між економічними агентами, фіксуються ціни та розраховані вони на певні терміни. Тому фірми будуть обмежені у зміні цін відповідно ринковій ситуації на період дії контрактів. Каталоги продукції, рекламні буклети, що пропонується виробниками, вміщають інформацію і про ціни. Переробка цих інформаційно-рекламних носіїв пов'язана з додатковими витратами (так званий ефект “меню”), тому в короткостроковому періоді фірми не будуть суттєво змінювати ціни. Також, одна фірма не в змозі, особливо на конкурентному ринку, збільшити відразу ціни, наприклад, внаслідок зростання грошової маси в обігу. Тому в цілому в економіці ціни будуть зростати повільно, а першою реакцією фірм на зміни у попиті буде скоріше збільшення обсягу пропозиції та зайнятості. Таким чином крива AS

буде мати позитивний нахил, відбиваючи пряму залежність величини пропозиції від рівня цін. Східчастий характер змін цін та заробітної плати також вплине на характер AS. В довгостроковому ж періоді наслідками збільшення грошової маси буде зростання цін, а випуск залишиться на потенційному рівні.

Тема 40: КРИВА ФІЛІПСА ЯК ВИРАЗ КРИВОЇ СУКУПНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ.

Від зв'язку реального обсягу виробництва з рівнем цін можна перейти до залежності між інфляцією та безробіттям у короткостроковому періоді.

Графічно залежність між рівнем інфляції та безробіттям можна представити, спираючись на зворотній зв'язок рівня випуску і рівня безробіття, і безпосередньо прямий зв'язок рівня цін і рівня інфляції.

Крива Філіпса показує, що вищому рівню безробіття відповідає нижчий рівень інфляції, і навпроти, нижчому рівню безробіття відповідає вищий рівень інфляції. Іншими словами, вона відбиває зворотній зв'язок між інфляцією та безробіттям у короткостроковому періоді. Алгебраїчний вивід рівняння кривої Філіпса базується на модифікації рівняння сукупної пропозиції.

$$Y = Y^* + \alpha (P - P^e)$$

$$P = P^e + 1/\alpha (Y - Y^*)$$

$$P - P_{-1} = P^e - P_{-1} + 1/\alpha (Y - Y^*)$$

Використовуючи закон Оукена, та заміщаючи $1/\alpha \cdot (Y - Y^*)$ на $\beta \cdot (u - u^*)$, отримуємо:

$$\pi = \pi^e - \beta \cdot (u - u^*) + \varepsilon,$$

де

π, π^e - фактичний та очікуваний рівні інфляції;

u, u^* - фактичний та природний рівні безробіття;

β - параметр, більший нуля;

ε - параметр, що відбиває шоки пропозиції.

Таким чином, крива Філіпса (рис. 44.1) уявляє собою модифікований вираз кривої сукупної пропозиції. Із рівняння слідує, що якщо фактичний рівень безробіття співпадає з його природним рівнем, то при відсутності шоків фактичне значення інфляції дорівнює очікуваному. Відхилення фактичного рівня безробіття від природного супроводжується зміною темпів інфляції.

Інфляційні очікування можуть складатися на підставі попередніх уявлень про минулу інфляцію (адаптивні очікування). В цьому випадку наведене рівняння кривої Філіпса демонструє явище інфляційної інерції: інфляція буде продовжуватися і при відсутності відхилення безробіття від природного рівня тільки тому, що існують інфляційні очікування.

Адаптивний компонент очікуваної інфляції може бути розрахованим як сума всіх темпів інфляції минулих років, але коефіцієнт кожного доданку по мірі віддалення від теперішнього часу буде менше, ніж коефіцієнт попереднього доданку.

$$\pi^e = 0,4 \pi_{-1} + 0,2 \pi_{-2} + 0,1 \pi_{-3} + \dots + \sigma,$$

де

π^e – очікувана інфляція;

π_{-1} – рівень інфляції минулого року;

π_{-2} – рівень інфляції дворічної давності;

π_{-3} – рівень інфляції трирічної давності;

σ - раціональний компонент інфляції.

В 70-ті роки в західних економіках спостерігалось таке явище, як стагфляція: на фоні зростання рівня цін зростало безробіття, мав місце спад виробництва. Навпроти, наприкінці 90-х у США при високому рівні зайнятості рівень інфляції був достатньо низьким. Західні фахівці (Р.Дорнбуш, С.Фішер) відмічають, що взаємозв'язок між інфляцією та безробіттям, що відбиває крива Філіпса, не спостерігався з 60-х років ні в Сполучених Штатах, ні у Великобританії. Така поведінка зв'язку інфляції та безробіття була передбачена наприкінці 60-х американськими економістами М.Фридменом та Е.Фелпсом. Вони аргументували, що крива Філіпса змінюється з плином часу, так як робітники та фірми пристосовуються та починають очікувати продовження інфляції. В

довгостроковому періоді економіка буде рухатися до природного рівня безробіття при будь-яких змінах рівня заробітної плати та інфляції.

Ці висновки базуються на визначенні природного рівня безробіття, при якому ринок праці знаходиться у рівновазі. Так довго, як існує перевищення природного рівня безробіття в економіці, більше людей будуть шукати роботу, ніж при рівноважному стані. Надлишкове безробіття буде вести до зниження реальної заробітної плати, при цьому фірми будуть наймати більше робітників, що приведе до скорочення безробіття до природного рівня. Якщо безробіття буде менше природного рівня, то фірми зможуть найняти дуже мало людей. Реальна заробітна плата буде зростати, фірми будуть наймати менше людей, що знов поверне економіку до природного рівня безробіття.

Зв'язок безробіття та інфляції, що відбиває крива Філіпса, може мати місце у короткостроковому періоді, але він не може бути використаним для оцінки довгострокових змін. Економічна політика, спрямована на зменшення рівня безробіття через стимулювання сукупного попиту ефективна лише доки економічні агенти не змінюють своїх інфляційних очікувань. В довгостроковому періоді економіка перейде на нову більш високу криву Філіпса (Рис.44.1), при початковому рівні зайнятості, але при більшому рівні цін (π_2). Тобто крива, що відбиває залежність між безробіттям та інфляцією в довгостроковому періоді буде вертикальною.

Прихильники теорії раціональних очікувань вважають, що економічні агенти формують свої очікування на підставі всієї доступної інформації, а не тільки минулого досвіду. Тому вони не роблять систематичних помилок і в змозі оцінити наслідки стимулюючої політики держави і швидко змінити свої інфляційні очікування. Це при зростанні цін знайде вираз у вимогах підвищення заробітної плати для компенсації зростання цін. Як наслідок, ніякого зростання зайнятості та випуску не відбудеться майже в короткостроковому періоді.

Тема 41: АНТИІНФЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА.

Антиінфляційна політика спрямована на зниження темпів зростання цін. Проблеми подолання інфляції стояли перед багатьма країнами. У таблиці 46.1 наведені дані про темпи зростання рівня цін в країнах, для яких стабілізація рівня цін постала особливо гостро у 80-ті роки.

Таблиця 45.1

Країна	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Аргентина	627	672	90	131	343	1470
Болівія	1231	11750	276	15	16	15
Бразилія	65	58	86	132	682	820
Ізраїль	374	305	48	20	16	19
Мексика	68	58	86	132	114	18
Нікарагуа	35	220	681	911	10205	23710
Перу	110	163	78	86	825	3564

Джерело: Dornbush R., Stanley F. Macroeconomics. – Fifth Ed. McGraw Hill Publishing Company, 1990. - p.663

У 90-х роках стабілізація рівня цін стала однією з головних макроекономічних проблем для багатьох постсоціалістичних країн (Див. табл. 60.1). Тому уряди цих країн вимушені були проводити антиінфляційну політику в тій чи іншій формі.

При реалізації антиінфляційної політики держава може застосувати такі заходи фінансової та монетарної політик, як:

- зменшення державних видатків, підвищення особистих податків; збалансування державного бюджету;
- скорочення грошової маси, підвищення залікової ставки, норми обов'язкових резервів, операції з продажу державних цінних паперів.

Згідно кривої Філіпса в короткостроковому періоді антиінфляційні заходи призводять до зростання безробіття та зниження випуску. Це пояснюється тим, що скорочення державних видатків та грошової маси призводить до зниження рівня цін, в той час як заробітна плата, зафіксована у трудових контрактах, залишається незмінною. В цих умовах прибутки фірм скорочуються, і вони зменшують обсяги виробництва та зайнятих.

Для кількісної оцінки ефективності боротьби з інфляцією використовується **коефіцієнт втрат**. Він показує, скільки відсотків реального річного обсягу випуску необхідно принести в жертву, щоб знизити інфляцію на один відсотковий пункт. При цьому наслідки антиінфляційної політики можуть мати не тільки короткострокові наслідки, а й довгострокові. Прикладом цього може бути проведення антиінфляційної політики в Англії наприкінці 70-х. Там темпи інфляції у 1979 році склали 18%, а рівень безробіття був 4,3%. Після застосування антиінфляційних заходів рівень безробіття підвищився, але він не знизився і через 5 років. Так, у 1984 році рівень інфляції в країні склав 5%, але рівень безробіття був 11,1%. Пояснення цього факту пов'язане з аналізом змін на ринку праці, а саме підвищенням природного рівня безробіття, втрати професійних та соціальних навиків безробітними, що залишалися поза трудовою діяльністю тривалий час, формування іншого стилю життя в цих категоріях громадян.

Прихильники теорії раціональних очікувань вважають, що втрати від боротьби з інфляцією будуть зменшені, якщо економічні агенти будуть ознайомлені з ним і зможуть сформулювати свої очікування і поведінку.

Антиінфляційна політика може проводитися у формі “шокової терапії”, коли жорстка політика дозволяє швидко зменшити темпи інфляції, але супроводжується

значним спадом виробництва. Другою формою антиінфляційної політики є “градуалізм”. Ця форма політики здійснюється шляхом багатократного, але кожного разу незначного зниження темпів інфляції, що дозволяє уникнути глибокого спаду, але не дає можливості швидко знизити інфляцію. Динамічні зміни грошової маси(m), темпів інфляції (π) та обсягів випуску (Y) в умовах проведення шокової терапії та політики градуалізма представлені на рисунку 45.1.

При шоківій терапії використовуються , як правило, такі заходи, як лібералізація господарської діяльності, зниження ділової активності держави, жорсткі обмеження зростання грошової маси, збалансування держбюджету, скорочення соціальних програм. Програми градуалізма передбачають при поступовому скороченні грошової маси активне державне регулювання економічних процесів, підтримку важливіших галузей економіки, податкове стимулювання підприємництва. В цьому випадку антиінфляційне скорочення попиту, як правило, супроводжується заходами з підтримки сукупної пропозиції, що дозволяє уникнути глибокого спаду.

Тема 42: ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ СУКУПНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ.

Одна з теоретичних основ програм подолання високої інфляції, безробіття та забезпечення економічного зростання – концепція “економіки пропозиції”. Особливий вплив на економічну політику справила школа “економіки пропозиції” у 70-80-ті роки. Під впливом прихильників цієї школи у Сполучених Штатах адміністрація Президента Р.Рейгана провела податкову реформу. І хоча в короткостроковому періоді наслідки були незначними, в той же час в довгостроковому періоді американській економіці вдалося забезпечити позитивні темпи зростання при стійкому рівні цін на протязі більш ніж десятиріччя. В економіці значно зменшився рівень безробіття, було вирішено проблему дефіциту держбюджету.

Одним з дієвих факторів економічного зростання та стимулювання сукупної пропозиції прихильниками теорії економіки пропозиції розглядається зниження податків. Теоретичною підставою цього є крива Лаффера (Рис.46.1), яка відбиває зв'язок між рівнем оподаткування та обсягом податкових надходжень до бюджету, і свідчить, що зростання податків збільшує надходження до бюджету лише при зростанні рівня оподаткування до певної межі ($a \approx 50\%$), за цією межею оподаткування чинить негативний вплив на податкову базу – доходи економічних суб'єктів. При високому рівні оподаткування скорочується ділова активність, обсяги інвестицій, зростає тіньова економіка, і таким чином, податкова база скорочується більш високими темпами в порівнянні зі зростанням податкової ставки. Внаслідок цього обсяги надходжень до бюджету, незважаючи на зростання податкової ставки, теж скорочуються. Якщо податкова ставка встановлена на рівні 100%, то це означає, що держава забирає весь дохід господарюючих суб'єктів. В цій ситуації не буде стимулів працювати та отримувати доходи. Тому при ставці 100% обсяг податкових надходжень зменшиться до нуля.

Скорочення ж податків дозволяє не тільки стимулювати економічну діяльність суб'єктів, підвищити рівень зайнятості та виробництва, але й дозволяє вирішити проблему збільшення надходжень до бюджету, і сприяти стабілізації рівня цін, оскільки дефіцит державного бюджету представляє безпосередню загрозу для підвищення рівня цін в економіці. Такий сценарій вирішення макроекономічних проблем суперечить частково рекомендаціям інших макроекономічних шкіл, перш за все, у частині зниження податків в умовах дефіциту державного бюджету та зниження податків в період підйому економіки.

Скорочення податків у 80-ті роки, яке розпочали Сполучені Штати, підхопили багато країн, про що свідчать дані таблиці 46.1.

Таблиця 46.1.

Максимальні ставки податку на доходи фізичних осіб (%)

Країна	1985 р.	1986 р.
Бразилія	60	29
Канада	34	27
Італія	65	50
Мексика	55	40
США	50	28
Франція	65	56,8
Японія	70	50

Джерело: Налоговые битвы // Новое время. – 1990. -№31. –С.31

Серед заходів економічної політики, спрямованої на стимулювання сукупної пропозиції, також пропонуються:

- заходи з підвищення ефективності використання факторів виробництва;

- вдосконалення механізму розподілу ресурсів через реформу фінансової системи, державного сектору економіки, ринка праці;
- відміна торговельних обмежень;
- стимулювання заощаджень та інвестицій, створення сприятливих умов трансформації заощаджень в інвестиції;
- створення сприятливих умов для іноземних інвестицій,
- стимулювання інноваційної діяльності та впровадження інновацій;
- вдосконалення системи освіти та підготовки кадрів.

Подальші наукові розробки в цьому напрямку торкнулися визначення “точок Лаффера” або критичних меж для підвищення податків для економік певних країн. При визначенні таких точок враховуються фаза економічного циклу, стан податкових органів та податкової дисципліни, обсяг державного втручання в економіку, що склався історично в країні, рівень тіньовизації економіки.

Тема 43: ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ. ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Короткострокові коливання обсягів випуску, рівня зайнятості та цін відбуваються навколо тренда, що заданий загальним поступовим розвитком економіки, збільшенням реального обсягу виробництва, тобто економічним зростанням.

Під економічним зростанням розуміють збільшення реального доходу (випуску) в економіці (ВВП, ВНП, НД), а також збільшення реального доходу (випуску) в розрахунку на душу населення країни.

Для вимірювання та оцінки економічного зростання використовують показники абсолютного приросту або темпів приросту реального обсягу випуску в цілому або на душу населення. Останній показники є більш точним для оцінки економічного зростання, яке важливе, перш за все, в якості основи зростання добробуту населення, засобу вирішення багатьох соціально-економічних проблем.

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$$

$$\Delta y_t = (\Delta Y_t / Y_{t-1}) \cdot 100\%$$

де

ΔY_t - абсолютний приріст ВВП;

Y_t - ВВП у році t ;

Y_{t-1} - ВВП у році $t-1$;

Δy_t - темпи приросту реального ВВП (темпи економічного зростання).

Середні темпи економічного розвинутих країн складають 3-5% приросту реального ВВП. Високі темпи зростання (7-11%) продемонстрували у минулому десятиріччі країни Південно-Східної Азії (так звані "азіатські тигри") Сінгапур, Південна Корея, Тайвань, Малайзія, а також Китай. На жаль останнє десятиріччя було відмічено негативними темпами економічного зростання в Україні (див. Табл. 59.1). І лише у 2000 році вперше були відмічені позитивні темпи зростання. Проблема забезпечення стійких темпів економічного зростання стоїть в сучасних умовах дуже гостро для економіки України.

Виділяють два основних типи економічного зростання: екстенсивний та інтенсивний. При **екстенсивному** зростанні, збільшення обсягів випуску відбувається за рахунок використання додаткових ресурсів при незмінній середній продуктивності праці у суспільстві. **Інтенсивне** зростання пов'язане з використанням більш вдосконалених факторів виробництва та засобів їх поєднання, тобто здійснюється не за рахунок збільшення обсягів витрат ресурсів, а за рахунок збільшення їх віддачі. Якісне поліпшення факторів та засобів їх поєднання ґрунтується на впровадженні досягнень науково-технічного прогресу, нової техніки, технології, підвищення якості праці та вдосконаленні її організації. В реальній практиці екстенсивний та інтенсивний типи можуть одночасно мати місце, тому виділяють переважний тип зростання.

Фактори економічного зростання класифікують за різними признаками. Так, виділяють фактори попиту, розподілу та пропозиції. До факторів попиту відносять рівень цін, споживчі витрати, інвестиційні витрати, державні витрати, обсяг чистого експорту. Фактори розподілу складають повнота та раціональність залучення ресурсів у виробничий процес. Важливіше значення мають фактори пропозиції, які забезпечують саму потенційну можливість зростання. Їх групують відповідно типам економічного зростання. До екстенсивних факторів відносять:

- зростання капіталу та праці (кількість зайнятих та кількість відробленого робочого часу)
- до інтенсивних :
- технологічний прогрес;

- зростання професійного та освітнього рівня робітників;
- вдосконалення управління виробництвом, системи організації та мотивації праці;

В якості причин, що стримують економічне зростання називають ресурсні, економічні та інституціональні обмеження, а також соціальні витрати, пов'язані із зростанням виробництва.

Моделі економічного зростання уявляють собою абстрактний вираз процесу зростання у функціональних рівняннях та графіках.

Вихідними передумовами більшості моделей зростання є:

- зростання обсягів випуску відбувається під впливом змін основних факторів виробництва – капітала (K) та праці (L);
- обсяги фактору “праця” важко змінюються під впливом зовнішніх факторів, обсяги капіталу можуть бути скориговані завдяки певній інвестиційній політиці.

Моделі економічного зростання дають можливість виявити вплив змін певних факторів економічного зростання на обсяги випуску, встановити рівноважні темпи економічного зростання при певних параметрах економіки.

Тема 44: КЕЙНСІАНСЬКІ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ: МОДЕЛЬ Е.ДОМАРА.

В кейнсіанських моделях економічного зростання аналіз з боку попиту поєднується з факторами, що визначають динаміку пропозиції, та з'ясовуються умови динамічної рівноваги попиту та пропозиції в економіці.

Простішою моделлю зростання є модель Е. Домара, що запропонована напри кінці 40-х років. Технологія виробництва представлена в ній виробничою функцією Леонтьєва з постійною граничною продуктивністю капіталу. Вихідною умовою є і те, що на ринку праці існує надлишок пропозиції, що обумовлює постійні ціни. Вибуття капіталу відсутнє, а відношення (K/Y) та норма заощаджень – постійні. Таким чином, випуск в моделі Домара залежить від одного фактору – капіталу.

В умовах рівноважного економічного зростання виконується умова: $\Delta AD = \Delta AS$.

Фактором збільшення попиту в економіці виступає приріст інвестицій. Зміни у сукупному попиті (ΔAD) внаслідок збільшення інвестицій на ΔI визначаються за допомогою мультиплікатора m .

$$\Delta AD = \Delta I \cdot m = \Delta I \cdot \frac{1}{1-b} = \Delta I \frac{1}{s}$$

де

b – гранична схильність до споживань;

s – гранична схильність до заощаджень.

Збільшення сукупної пропозиції ΔAS буде відбуватися в результаті змін у обсягах капіталу;

$$\Delta AS = \alpha \cdot \Delta K,$$

де

α - гранична продуктивність капіталу (за умови – постійна величина);

ΔK – приріст капіталу.

Приріст капіталу забезпечується відповідним обсягом інвестицій (I). Таким чином, попереднє рівняння ми можемо виразити, як:

$$\Delta AS = \alpha \cdot I$$

Рівноважне економічне зростання буде відбуватися за умов:

$$\frac{\Delta I}{s} = \alpha \cdot I, \text{ або}$$

$$\Delta I / I = \alpha \cdot s$$

Це рівняння свідчить, що темп приросту інвестицій буде залежати тільки від норми заощаджень (в умовах незмінної продуктивності капіталу). Оскільки в умовах рівноваги рівень доходу є величиною пропорційною рівню інвестицій ($I=S$, $S=sY$), то

$$\Delta Y / Y = \Delta I / I = \alpha \cdot s$$

Таким чином, згідно моделі Домара, існує рівноважний темп приросту реального доходу в економіці, за умов якого повністю використовуються виробничі потужності. Він прямо пропорційний нормі заощаджень та граничній продуктивності капіталу, або прирістній капіталовіддачі. Інвестиції та дохід зростають однаковими темпами. Така рівновага не є стійкою, бо темп зростання інвестицій може відхилитися від рівня, що заданий моделлю. Інвестиції ж в моделі Домара визначають зовнішніми факторами, а не є внутрішньою змінною моделі. Держава за допомогою інструментів макроекономічної політики може активну впливати на обсяги інвестицій, і, таким чином, сприяти рівноважним темпам зростання.

Тема 45: КЕЙНСІАНСЬКІ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ: МОДЕЛЬ Р.ХАРРОДА

Р. Харрод запропонував модель економічного зростання з ендегенною функцією інвестицій, базуючись на принципі акселератора та очікувань споживачів. Вихідною передумовою моделі також стала умова рівноважного економічного зростання:

$$\Delta AD = \Delta AS.$$

Згідно принципу акселератора будь-яке зростання доходу викликає зростання капіталовкладень пропорційно змін у доході:

$$I_t = v \cdot (Y_t - Y_{t-1}),$$

де

v - акселератор;

Y_t, Y_{t-1} – обсяги випуску (доходу) за поточний та попередній періоди.

Підприємці планують виробництво, виходячи з ситуації, що склалася в економіці в попередній період: якщо попит був меншим за пропозицію, то підприємці будуть зменшувати обсяги пропозиції, і навпроти – якщо обсяги попиту були більшими за пропозицію, вони будуть нарощувати обсяги виробництва. Тобто:

$$\frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} = a \frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}}$$

де

$a = 1$, якщо попит в попередньому періоді ($t-1$) дорівнював пропозиції;

$a > 1$, якщо попит в попередньому періоді ($t-1$) був більшим пропозиції;

$a < 1$, якщо попит в попередньому періоді ($t-1$) був меншим пропозиції.

Звідси обсяг пропозиції в періоді t буде дорівнювати:

$$Y_t = Y_{t-1} \cdot \left(a \frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}} + 1 \right)$$

Для визначення сукупного попиту використовується модель акселератора, а також рівняння $I=S$.

$$Y_t = I_t = \frac{v}{s} \cdot (Y_t - Y_{t-1}),$$

За умов рівності сукупного попиту та пропозиції ми маємо:

$$\frac{v}{s} \cdot (Y_t - Y_{t-1}) = Y_{t-1} \cdot \left(a \frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}} + 1 \right)$$

Після перетворень цього рівняння ми отримуємо:

$$\frac{v/s}{Y_{t-1}} \cdot (Y_t - Y_{t-1}) = a \cdot \frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}} + 1$$

Припускаємо, що в попередньому періоді попит дорівнював пропозиції, тобто $a=1$. Тоді підприємці будуть зберігати темпи обсягу виробництва такими ж як в попередньому році:

$$\frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} = \frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}} = \Delta Y_{t-1}$$

Попереднє рівняння можемо представити як:

$$\frac{v/s}{Y_{t-1}} \Delta Y_t = \Delta Y_{t-1} + 1,$$

Звідси рівноважний обсяг виробництва буде:

$$\frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}} = \frac{s}{v - s}$$

Величину $(s/(v-s))$, Харрод назвав **гарантованим темпом зростання**. Підтримуючи цей темп зростання підприємці будуть повністю задоволені, оскільки попит буде дорівнювати пропозиції, та їх очікування будуть здійснюватися. Такий темп зростання забезпечує повне використання виробничих потужностей, але повна зайнятість при цьому не завжди забезпечується. Якщо фактичний ріст пропозиції відхиляється від гарантованого, то система віддаляється від стану рівноваги.

Крім гарантованого темпу зростання Харрод ввів поняття **“природного”** темпу зростання. Це максимальний темп, який допускається за рахунок зростання населення та технічного прогресу. При такому темпі зростання забезпечується повна зайнятість факторів: праці та капіталу.

Якщо гарантований темп зростання вище природного, то внаслідок недостатку трудових ресурсів фактичний темп зростання буде нижчим гарантованого. Підприємці знизять обсяги випуску та інвестицій. Якщо гарантований темп зростання буде нижчим природного, то фактичний темп росту може перевищити гарантований, оскільки надлишок трудових ресурсів дає можливість збільшувати інвестиції. Якщо гарантований темп зростання дорівнює природному, то економіка буде розвиватися в умовах динамічної рівноваги, що задовольняє підприємців, але не виключає вимушеного безробіття. Ідеальний розвиток забезпечується при рівності гарантованого, природного та фактичного темпів зростання в умовах повної зайнятості ресурсів.

Але оскільки будь-яке відхилення інвестицій від умов гарантованого темпу зростання виводить систему з рівноваги, рівновага в моделі Харрода також не є стійкою.

Згідно кейнсіанським моделям, за даних технічних умов виробництва темп економічного зростання визначається величиною граничної схильності до споживання, а динамічна рівновага може існувати в умовах неповної зайнятості.

Технічний прогрес, взаємозамінюваність факторів залишилися поза моделлю Харрода, а інвестиції та заощадження були визначені функціями тільки доходу. Ці передумови явно обмежували відповідність моделі реальним процесам. Але проблема визначення рівноважних темпів економічного зростання та де-які методологічні підходи знайшли своє відбиття в подальших дослідженнях.

Тема 46: НЕОКЛАСИЧНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ Р.СОЛОУ.

В основі моделі економічного зростання Р.Солоу – виробнича функція Кобба-Дугласа, в якій праця та капітал є субститутами (на відміну від виробничої функції Леонтьєва), крім того передумовами аналізу стали спадна гранична продуктивність капіталу, постійна норма вибуття і постійна віддача від масштабу. Ці передумови більш наближали модель Солоу до реальних процесів в порівнянні з кейнсіанськими моделями.

В цій моделі необхідною умовою рівноваги є також рівність сукупного попиту та пропозиції. Пропозиція ж описується виробничою функцією:

$$Y = F(K, L), Y = A K^\alpha L^{1-\alpha}$$

з постійною віддачею від масштабу:

$$zF(K,L) = F(zK,zL).$$

Якщо $z = 1/L$, то $Y/L = F(K/L, 1)$.

За умов $Y/L = y$, $K/L = k$, маємо:

$$y = f(k).$$

Таким чином, ми отримуємо виробничу функцію, яка відбиває взаємозв'язок між продуктивністю та фондоозброєністю. Тангенс кута нахилу цієї функції дорівнює граничному продукту капіталу (МРК), який зменшується по мірі зростання фондоозброєності.

Сукупний попит в моделі Солоу визначається інвестиціями та споживчими витратами:

$$y = i + c,$$

де

i та c – інвестиції та споживання в розрахунку на одного зайнятого.

Дохід ділиться між споживанням та заощадженнями відповідно нормі заощаджень (s). Таким чином:

$$c = (1-s)y,$$

$$i = sy,$$

оскільки в умовах рівноваги інвестиції дорівнюють заощадженням і пропорційні доходу.

Умови рівноваги можуть бути представлені, як:

$$f(k) = c + i, f(k) = (1-s)y + i, f(k) = y - sy + i,$$

$$\text{або } f(k) = i/s.$$

Таким чином, виробнича функція визначає пропозицію на ринку товарів, а нагромадження капіталу – попит на вироблений продукт.

Динаміка обсягу випуску залежить від обсягу капіталу (капіталоозброєності) (Рис.50.1). Обсяг капіталу змінюється під впливом інвестицій та вибуття: інвестиції збільшують запас капіталу, а вибуття – зменшує. Інвестиції знаходяться в залежності від фондоозброєності та норми нагромадження, що слідує з умов рівності попиту та пропозиції $i = sf(k)$. Норма нагромадження визначає поділ продукту на інвестиції та споживання при будь-якому значенні k :

$$y = f(k),$$

$$i = s f(k),$$

$$c = (1-s) f(k).$$

Амортизація (вибуття капіталу) враховується в моделі наступним чином: щорічно вибуває фіксована частина капіталу d (норма вибуття), обсяг вибуття тоді складає dk . На рисунку 50.2 цей зв'язок відбиває пряма, що виходить з початку координат та кутовим коефіцієнтом d . Таким чином, вплив інвестицій та вибуття капіталу на запас капіталу в економіці ми можемо представити рівнянням:

$$\Delta k = i - dk;$$

або

$$\Delta k = s f(k) - dk.$$

Запас капіталу буде збільшуватися до рівня, при якому інвестиції будуть дорівнювати обсягу вибуття. Цей рівень називають рівноважним (стійким) рівнем фондоозброєності праці та позначають k^* (Рис.50.2).

Рівновага при k^* є стійкою, оскільки незалежно від початкового значення k економіка буде прагнути до рівноважного стану. Якщо початковий рівень фондоозброєності буде меншим рівноважного, то валові інвестиції будуть більше вибуття і запас капіталу буде збільшуватися на обсяг чистих інвестицій. Якщо початковий рівень фондоозброєності буде більшим за рівноважний, то інвестиції будуть менше за вибуття, і запас капіталу буде зменшуватися.

Норма заощаджень впливає на стійкий рівень фондоозброєності. Зростання норми заощаджень веде до зрушення кривої інвестицій вгору. Таким чином, чим вище норма заощаджень (нагромадження), тим вищий рівень випуску та запасу капіталу може бути досягнутим в умовах стійкої рівноваги. (Рис.50.3)

Але підвищення норми нагромадження веде до прискорення економічного зростання в короткостроковому періоді, до тих пір, доки в економіці не буде досягнутим рівень нової стійкої рівноваги. В подальшому аналізі в моделі Солоу враховується зростання чисельності населення і його зайнятої частини, а також технічний прогрес.

Вважається, що населення зростає з постійним темпом n . Звідси рівняння, що показує зміни запасу капіталу на одного робітника, буде:

$$\Delta k = i - dk - nk,$$

$$\Delta k = i - (d+n)k.$$

Зростання населення подібно вибуттю, бо зменшує фондоозброєність. В цих умовах необхідним стає такий обсяг інвестицій, який не тільки б перекрив вибуття капіталу, але й забезпечив би капіталом нових робітників в тому ж обсязі.

Умова стійкої рівноваги в економіці за незмінної фондоозброєності k^* буде:

$$\Delta k = sf(k) - (d+n)k = 0,$$

або

$$sf(k) = (d + n)k$$

Із збільшенням темпу росту населення зростає кутовий коефіцієнт кривої $(d+n)k$, що приводить до зменшення рівноважного рівня фондоозброєності, та падінню y (Рис.50.4).

Ця рівновага характеризується повною зайнятістю ресурсів. В стійкому стані економіки капітал та випуск на одного зайнятого, тобто фондоозброєність (k) та продуктивність праці (y) залишаються незмінними. Але, щоб фондоозброєність була постійною при зростанні населення, капітал повинен зростати з тим же темпом, що і населення. Тобто:

$$\Delta Y/Y = \Delta L/L = \Delta K/K = n.$$

Врахування в моделі Солоу технологічного прогресу змінює виробничу функцію. В моделі використовується трудозберігаюча форма технологічного прогресу.

$$Y = F(K, L, E),$$

де

E – ефективність праці,

LE – чисельність умовних одиниць праці з постійною ефективністю E .

Чим вище E , тим більше продукції можна виробити даною кількістю робітників. Технологічний прогрес здійснюється шляхом зростання ефективності праці з постійним темпом g . Зростання ефективності праці розглядається аналогічним зростанню чисельності населення. Наприклад, якщо технологічний прогрес зростає з темпом 2%, то 100 робітників можуть виробити стільки продукції, скільки раніше 102. Таким чином, якщо чисельність зайнятих зростає з темпом n , а E зростає з темпом g , то (LE) буде зростати з темпом $n+g$. (Рис.50.4)

Умова стійкої рівноваги в цьому випадку буде:

$$sf(k') = (d+n+g)k'$$

$$k' = K/LE, y'=Y/LE$$

В умовах стійкого стану (k^*) за наявності технологічного прогресу загальний обсяг капіталу (K) та випуску (Y) будуть зростати з темпами ($n+g$). Але на відміну від випадку зростання населення, тепер будуть зростати з темпом g фондоозброєність (K/L) та випуск (Y/L) в розрахунку на одного зайнятого. Останнє є основою для підвищення добробуту населення.

Таблиця 50.1

Характеристика основних змінних моделі Солоу в стані стійкої рівноваги.

При відсутності росту населення та технологічного прогресу		При рості населення з темпом n		При рості населення з темпом n та технологічним прогресом з темпом g	
Змінна	Темп зростання	Змінна	Темп зростання	Зміна	Темп зростання
L	0	L	n	L	n
K	0	K	n	LE	$n+g$
$k=K/L$	0	$k=K/L$	0	K	$n+g$
Y	0	Y	n	$k' = K/LE$	0
$y=Y/L$	0	$y=Y/L$	0	$k=K/L$	g
				Y	$n+g$
				$y'=Y/LE$	0
				$y=Y/L$	g

В моделі Солоу за будь-якої норми заощаджень економіка прагне до відповідного стійкого рівня фондоозброєності та збалансованого зростання. Величина норми заощаджень є об'єктом економічної політики та є важливою для розробки програм економічного зростання. Виникає проблема визначення оптимальної норми заощаджень.

За “золотим правилом” Е. Фелпса оптимальна норма нагромадження та, що забезпечує рівноважне економічне зростання з максимальним рівнем споживання.

Тобто: $c = y - i$, $c^* = f(k^*) - dk^* = \max$ (нагадаємо, що $i = sf(k) = dk$ в умовах стійкого рівня фондоозброєності.)

Якщо $k^* < k^{**}$, то обсяг випуску збільшується в більшій мірі, ніж обсяг вибуття, а значить і різниця між ними, що дорівнює споживанню, зростає. В протилежній ситуації, збільшення обсягів випуску менше зростання вибуття, і споживання скорочується. При рівні фондоозброєності k^{**} буде виконуватися умова $MPK = d$, а з урахуванням зростання населення та технологічного прогресу $MPK = d + n + g$.

Якщо економіка має запас капіталу більший, ніж визначає “золоте правило”, то необхідні програми по зниженню нагромадження, і навпроти, якщо запас капіталу менший k^{**} , то необхідні програми, спрямовані на збільшення норми нагромадження.

Отже, модель Солоу дозволяє описати механізм довгострокового економічного зростання, що забезпечує рівновагу та повну зайнятість факторів в економіці. Єдина основа стійкого зростання добробуту за цією моделлю – технологічний прогрес.

Сучасні теорії ендегенного зростання визначають темпи зростання з урахуванням різних можливих факторів: ресурсних, інституціональних, екологічних та інших.

Тема 47: МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ, ЇЇ ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ.

В умовах глобалізації світового господарства зовнішньоекономічні зв'язки чинять суттєвий вплив на стан національних економік. Міжнародна торгівля посідає значне місце в товарообігу країн, і її обсяги постійно зростають. Світова зовнішньоторгова квота (визначається як відношення зовнішньоторгового обороту, тобто експорт+імпорт, до ВВП) зростає з 16% у 1950 році до 37% у 2000 році, а якщо врахувати експорт та імпорт послуг, то цей показник досяг 44% у 2000 році. Частка експорту та імпорту в ВВП де-яких країн представлена в таблиці 51.1.

Таблиця 51.1 Частка експорту, імпорту товарів та послуг в ВВП країн в 1998 р., %

США		Німеччина		Японія		Україна		Росія	
екс пор т	ім пор т	екс пор т	ім пор т	екс пор т	ім пор т	екс пор т	ім пор т	екс пор т	ім пор т
11,3	13,7	25,7	25,3	11,7	9,2	41,9	44,2	31,8	23,9

Джерело: International Financial Statistics.- International Monetary Fund. – Dec. 1999.

Теорії міжнародної торгівлі обґрунтовують причини та вигідність обміну товарами для різних країн, фактори, що визначають спеціалізацію країни в міжнародній торгівлі. **Теорія абсолютних переваг** А. Сміта з'ясовує існування міжнародної торгівлі та її вигідність різницею в абсолютних витратах виробництва товарів в різних країнах.

Так, якщо в Англії необхідно 100 одиниць витрат (для оцінки витрат використовувалися години робочого часу) для виробництва 50 метрів тканини, а в Іспанії – 120 одиниць, в той час як для виробництва 100 літрів вина в Англії – 90 одиниць витрат, а в Іспанії – 80, то від спеціалізації Англії на виробництві тканини, а Іспанії на виробництві вина виграють обидві країни.

Поділ праці та спеціалізація забезпечують економію витрат в країнах, що торгують. А в цілому країни отримують такі переваги від міжнародної торгівлі, як збільшення обсягів товарів та послуг, розширення ринку, можливості отримання товарів, для виробництва яких в країні не існує можливостей.

Згідно **теорії комперативних (порівняльних) переваг** Д. Рикардо, завжди, коли між країнами існують відмінності у співвідношенні витрат виробництва різних товарів, міжнародна торгівля буде доцільною. На перший погляд, торгівля між Іспанією та Норвегією за умов, приведених у таблиці 51.2, не має економічної доцільності, і перш за все для Іспанії. Але, якщо оцінити порівняльні витрати, то ми побачимо, що виробництво риби обходиться значно дорожче для Іспанії, тому що вона вимушена відмовитися від 2 т. зерна для виробництва 1 т. риби, в той час, як в Норвегії виробництво 1 т. риби обходиться тільки в 1 т. зерна.

Таблиця 51.2 Абсолютні та порівняльні витрати виробництва зерна та риби

	Абсолютні витрати		Порівняльні витрати	
	1 т. риби	1 т. зерна	1 т. риби	1 т. зерна
Іспанія	4 од.	2 од.	2 т. зерна	0,5 т. риби
Норвегія	5 од.	5 од.	1 т. зерна	1 т. риби

За приведених умов торгівля буде вигідна Іспанії при спеціалізації на виробництві зерна, та Норвегії, що буде спеціалізуватися на виробництві риби, при встановленні обмінних пропорцій:

1 т. зерна (з Іспанії) < 1 т. риби (з Норвегії) < 2 т. зерна (з Іспанії)

Так, якщо 1 т. риби буде обмінюватися на 1,5 т. зерна, то в цьому випадку Іспанія буде отримувати відносно дешевшу рибу. Економія витрат буде 0,5 т. зерна в порівнянні з умовами відсутності торгівлі, а Норвегія отримає додатково 0,5 т. зерна за кожен тону риби. Внаслідок спеціалізації сумарне виробництво в двох країнах також збільшиться, споживання зросте.

І Сміт, і Рикардо відстоювали ідею свободи в міжнародній торгівлі. Невипадково вихідною передумовою теорій абсолютних та порівняльних переваг була відсутність митних тарифів. За таких умов міжнародна торгівля та спеціалізація в межах міжнародного поділу праці створюють можливості для поширення виробничих можливостей та споживання.

В теорії Хекшера-Оліна пояснюють відмінності відносних цін на товари та послуги в різних країнах причинами нерівномірного розподілу матеріальних та трудових ресурсів між країнами внаслідок історичних та географічних факторів. Згідно **закону пропорційності факторів**, у відкритій економіці кожна країна прагне спеціалізуватися на виробництві товару, який потребує більше того фактора, яким країна краще забезпечена. В процесі міжнародної торгівлі відбувається вирівнювання цін факторів виробництва. Але в 50-ті роки В. Леонт'єв на підставі емпіричного дослідження довів, що США, які вважалися капіталонадлишковою країною, експортували не капіталомістку, а трудомістку продукцію. Результати цього дослідження отримали назву "Парадокса Леонт'єва", та показали, що треба враховувати якість факторів та розукрупняти їх при аналізі забезпеченості країн факторами. Якщо прийняти до уваги якість та кваліфікацію трудових ресурсів Сполучених Штатів, якими вони забезпечені краще ніж інші країни, то це допоможе з'ясувати, чому США виступають експортерами трудомісткої продукції.

Концепція життєвого циклу (Р.Вернон, Ч. Кіндельбергер, Л. Уельс) пов'язує напрямки торгових зв'язків особливостями етапів життєвого циклу товарів. **Теорія конкуренції** М. Портера теж стала внеском до обґрунтування економічних основ міжнародної торгівлі. В цій теорії були визначені наступні складові міжнародної конкурентоспроможності нації: факторні мови; умови попиту; стан обслуговуючих та близьких галузей, стратегії фірм, характер конкуренції на внутрішньому ринку; втручання держави.

Крім визначення структури та напрямків товарних потоків в оцінці впливу зовнішньої торгівлі на національну економіку важливим є розуміння встановлення цін на світовому ринку, кількісна оцінка переваг, що отримують країни внаслідок спеціалізації та міжнародного обміну.

Припустимо, що країни А та В виробляють товар Х. Попит (D_A) та пропозиція (S_A) товару Х в країні А при відсутності зовнішньої торгівлі представлені на малюнку 51.1.1., а в країні В відповідно – на рисунку 51.1.3. Рівноважна ціна товару Х в країні А (P_A^*) менше ніж в країні В (P_B^*). Отже, країні А вигідно його експортувати в країну В та отримувати дохід, а країні В вигідно його імпортувати та економити на витратах. В країні А при ціні на товар Х, вищій, ніж P_A^* , буде виникати надлишкова пропозиція, а в країні В при ціні, нижчій, ніж P_B^* , буде виникати надлишковий попит. Оскільки P_A^* - ціна рівноваги в країні А, то при цьому рівні ціни попит дорівнює пропозиції, а, значить, в країні А не буде товару для експорту. Тим самим визначається точка на кривій пропозиції на світовому ринку (S), що відповідає нижчому рівню ціни (P_A^*), при якому експорт буде дорівнювати нулю. Відповідно (P_B^*) – рівноважна ціна товару Х в країні В, при ній попит на товар Х дорівнює пропозиції країні В, тому ця ціна складає максимальний рівень ціни, при якому країна В відмовиться від імпорту товару Х. Тим самим визначається точка кривої попиту

на світовому ринку (D), що відповідає рівню ціни (P_v^*), при якому імпорт буде дорівнювати нулю.

Оскільки розглядаються тільки дві країни, то експорт із однієї країни буде дорівнювати імпорту другої, або надлишкова пропозиція в одній країні буде дорівнювати надлишковому попиту в другій ($M_A N_A = M_B N_B$). При рівні цін P^* виконується ця умова. Цей рівень цін і буде рівноважним на світовому ринку при рівноважному обсягу товару X

$$Q^* = M_A N_A = M_B N_B.$$

1) Країна А – експортер 2) Світовий ринок 3) Країна В – імпортер

Розподіл зисків між країнами буде визначатися ступенем змін цін внаслідок торгових зв'язків. Зовнішня торгівля буде більш вигідною для тієї країни, в якій ціни змінилися значніше.

Важливим показником для оцінки зисків зовнішньої торгівлі є так звані “умови торгівлі”. Він визначається як співвідношення індексів експортних та імпортних цін і розраховується для всього набору експортних та імпортних товарів.

$$T = P_x / P_m,$$

де

T – “умови торгівлі”;

P_x – індекс експортних цін;

P_m – індекс імпортних цін.

Зростання цього показника, як правило, свідчить про покращання умов торгівлі для країни.

Але від зовнішньої торгівлі не всі економічні суб'єкти країни отримують переваги. Чим більше певний фактор сконцентрований у експортному виробництві, тим більше його власники виграють від зовнішньої торгівлі. В той же час фактори, які зайняті у виробництві імпортозаміщеної продукції, приносять менші доходи своїм власникам після встановлення торгових відносин.

Тема 48: ТОРГОВА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ФОРМИ

Держава може суттєво вплинути на умови зовнішньої торгівлі. Система заходів, пов'язаних з державним регулюванням умов зовнішньої торгівлі через податки (тарифні обмеження), субсидії та прямі (нетарифні) обмеження на імпорту та експорт утворюють **торгову політику**.

Виділяють дві основні форми торгової політики:

- політика протекціонізму ;
- політика лібералізму.

Протекціоністська політика спрямована на підтримку національного товаровиробника шляхом тарифних та нетарифних обмежень для імпортерів і субсидування національних виробників. Введення митних тарифів на імпортовані товари призводить до підвищення їх цін. Як наслідок, вітчизняні товаровиробники отримують підтримку в конкуренції, а вітчизняні споживачі програють, бо вимушені сплачувати вищу ціну за товари та скорочувати своє споживання. Ціна імпортованого товару з урахуванням митних тарифів стає:

$$\text{Ціна імпортованого товару} = \text{світова ціна} + (\text{світова ціна} \times \text{тарифна ставка})$$

При отриманні субсидій вітчизняні товаровиробники можуть знижувати ціни на свою продукцію, бо частину витрат покривають за рахунок субсидій, і, таким чином, будуть мати переваги у конкурентній боротьбі на світових ринках.

В якості нетарифних обмежень можуть використовуватися ліцензування, квотування, стандартування, “добровільне обмеження експорту”, валютні, санітарні та інші обмеження.

Політика лібералізму проводить ідеї забезпечення свободи у зовнішньоекономічних зв'язках та усунення будь-яких обмежень для зовнішньої торгівлі. Принципи свободи та відсутності дискримінації в торгівлі були покладені в основу діяльності Світової організації торгівлі (СОТ), попередником якої була ГАТТ, і в яку увійшло більше 130 країн світу. Існують аргументи і на користь політики протекціонізму, і на користь політики лібералізму. Аргументами на користь використання тарифних та нетарифних обмежень для імпортерів є:

- захист молодих галузей;
- збільшення рівня зайнятості в країні;
- підтримка рівня цін, рівня заробітної плати та добробуту країни;
- захист від кон'юнктури світового ринку;
- підтримка економічної безпеки країни, оборонних галузей;
- захист від іноземного демпінгу.

В той же час в проведенні протекціоністської політики виділяють і негативні наслідки: підвищення рівня цін та скорочення обсягів споживання товарів, на які вводяться обмеження; зростання витрат виробництва та перелив факторів у неефективні вітчизняні галузі. Але протекціоністські заходи вживають в сучасних умовах багато країн в тій чи іншій формі.

Після другої світової війни митні тарифи були суттєво зменшені в багатьох країнах. Економічна інтеграція сприяє знищенню торгових бар'єрів між країнами та створенню умов для отримання вигод від міжнародного поділу праці та спеціалізації.

Тема 49: ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТА ЙОГО СТРУКТУРА.

Систематизований запис результатів всіх економічних угод між резидентами даної країни та іншим світом за певний проміжок часу складає **платіжний баланс**. Призначення платіжного балансу – відбивати стан міжнародних економічних відносин національної економіки з іншими країнами. За будь-якою економічною угодою країни з іншим світом стоїть приплив (відплив) товарів та капіталів. Відповідно цьому баланс будується за статтями: кредит та дебет. За **кредитом** (зі знаком плюс) відмічається вплив вартостей, за яким повинен йти приплив компенсуючих платежів в країну, що поповнюють запаси іноземної валюти в національних банках. За **дебетом** (зі знаком мінус) відмічається приплив вартостей в країну, за які її резиденти повинні платити, що відповідно зменшує запаси іноземної валюти в країні.

Баланс складається з трьох основних розділів:

- 1) рахунок поточних операцій;
- 2) рахунок руху капіталів;
- 3) зміна офіційних резервів.

Рахунок поточних операцій включає в себе експорт товарів та послуг, імпорт товарів та послуг, чисті доходи від інвестицій, чисті трансферти. Різниця між експортом та товарним імпортом утворює торговий баланс. Чисті доходи від інвестицій дорівнюють різниці між доходами (прибутки, дивіденди, відсотки) на національний капітал, вкладений за кордоном, та на іноземний капітал, вкладений в національну економіку. Чисті трансферти включають переводы приватних та державних коштів в інші країни (пенсії, грошові переводы, допомога). В цілому рахунок поточних операцій виступає як поширений торговий баланс.

В **рахунку руху капіталів** відбиваються всі міжнародні угоди з активами: продаж цінних паперів, нерухомості. Позитивне сальдо рахунку руху капіталів означає чистий приплив капіталів у країну. Напроти, негативне сальдо руху капіталів свідчить про відплив капіталів за кордон.

Можемо представити платіжний баланс наступним чином:

Надходження	Відплив
X (експорт)	M (імпорт)
Торговий баланс	
Надходження доходів від інвестицій	Відплив доходів від інвестицій
Надходження трансфертів	Відплив трансфертів
Сальдо балансу за поточними операціями	
CI (приплив капіталу)	CO (відплив капіталу)
Сальдо капітального рахунку	
Зменшення офіційних резервів	Збільшення офіційних резервів
Сальдо платіжного балансу = 0	

В умовах , коли центральний банк не здійснює валютні інтервенції та не змінює величину офіційних резервів, відбувається взаємоурегулювання рахунків платіжного балансу. Взаємозв'язок поточного та капітального рахунків може бути представленим через модифікацію основної макроекономічної тотожності.

$$Y = C + I + X_n$$
$$X - M = X_n = Y - (C + I + G),$$

де

$C + I + G$ – абсорбція, тобто частина валового внутрішнього продукту, що реалізується вітчизняним домогосподарствам, фірмам та державі.

X_n – сальдо рахунку поточних операцій.

$$\begin{aligned}
Y &= C + I + G + X_n \\
&\Downarrow \\
Y - C - G &= C + I + G + X_n - (C + G) \\
&\Downarrow \\
S_n &= I + X_n \\
&\Downarrow \\
(I - S) + X_n &= 0 \\
&\text{або} \\
X - M = X_n &= - (I - S) = S - I
\end{aligned}$$

Величина $(I - S)$ є різниця між внутрішніми інвестиціями та внутрішніми заощадженнями і характеризує сальдо капітального рахунку. Оскільки X_n відбиває сальдо рахунку поточних операцій, то з основної макроекономічної тотожності слідує, що капітальний та поточний рахунки урівноважують один одного. Це означає, що дефіцит платіжного балансу за поточними операціями буде фінансуватися чистим припливом капіталу:

$$X_n < 0 \Rightarrow S - I < 0 \Rightarrow S < I \Rightarrow CI \text{ (приплив капіталу).}$$

Напроти, активне сальдо поточного рахунку супроводжується чистим відпливом капіталу:

$$X_n > 0 \Rightarrow S - I > 0 \Rightarrow S > I \Rightarrow CO \text{ (відплив капіталу).}$$

Таким чином, коли країна має дефіцит балансу за поточними операціями, це означає, що її витрати на оплату імпорту перевищують доходи, отримані від експорту. Цей дефіцит буде фінансуватися шляхом позик або продажу активів, що буде відбиватися на капітальному рахунку. Вичерпання кредиту та ліквідних активів веде до необхідності макроекономічного коригування поточного рахунку платіжного балансу.

Центральні банки країн використовують свої офіційні резерви іноземної валюти для урегулювання платіжного балансу. Так, дефіцит платіжного балансу може бути покритий за рахунок зменшення офіційних резервів. Для економіки це означає надходження цінностей (збільшення пропозиції іноземної валюти), тому ця операція відноситься до “експортоподібних”. Напроти, активне сальдо платіжного балансу супроводжується зростанням офіційних валютних резервів у Центральному Банку. Це відбивається у дебеті зі знаком “мінус”, оскільки ця операція зменшує пропозицію іноземної валюти.

Загалом всі три розділи платіжного балансу – рахунок поточних операцій, рахунок руху капіталів та офіційні резерви урівноважують один одного та у сумі складають нуль. Часто, оцінюючи стан платіжного балансу, не враховують зміни офіційних резервів. Тому, визначаючи дефіцитний (профіцитний) платіжний баланс, мають на увазі сальдо поточного та капітального рахунків.

Оскільки офіційні валютні резерви будь-якої країни обмежені, то стійкі дефіцити платіжного балансу призводять до їх виснаження і загрожують нормальному функціонуванню економіки, перетворюючи країну у світового боржника. За цих умов відбувається коригування зовнішньоекономічної політики, пов'язане із стимулюванням експорту та обмеженням імпорту, коригуванням валютного курсу. Також сальдо поточного і капітального рахунків можуть змінюватися під впливом фіскальної та грошово-кредитної політик, коливань ставки відсотку на світовому кредитному ринку, політичних та інших факторів.

Тема 50: ВАЛЮТНИЙ КУРС. ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ВАЛЮТНИЙ КУРС.

В розрахунках між країнами виникає потреба у співставленні різних національних валют. Номінальний валютний (обмінний) курс – це відносна ціна національної валюти країни, тобто ціна однієї валюти в одиницях іншої. Наприклад, обмінний курс долару США складає в сучасних умовах 5, 35 грн. Експорт товарів та послуг формує попит на національну валюту і в той же час створює пропозицію іноземної валюти в країні. В свою чергу, імпорт іноземних товарів створює попит на іноземну валюту в країні, та формує пропозицію національної валюти для іноземців. Збільшення експорту товарів та послуг веде до підвищення попиту на національну валюту, в той час, як збільшення імпорту підвищує попит на іноземну валюту та збільшує пропозицію вітчизняної.

При системі гнучких валютних курсів, а такого режиму валютного курсу дотримуються, наприклад, США, Канада, Японія, Італія, Австралія, обмінний курс визначається як рівноважна ціна валюти на валютному ринку. При системі фіксованого курсу (Аргентина, Венесуела, Ірак, Камерун, Конго, Естонія) курс національної валюти встановлюється Центральним банком та, як правило, прив'язується до однієї національної валюти (наприклад, до долару США, євро) або складової валютної одиниці (наприклад, СДР). При цій системі Центральний Банк бере на себе зобов'язання купувати та продавати іноземну валюту за встановленим курсом. Також Центральний банк може встановлювати межі коливань курсу національної валюти, забезпечуючи, так зване, регульоване плавання (Бразилія, Ізраїль, Китай, Норвегія), та здійснювати певні валютні операції, у випадку, коли курс на ринку наближається до встановлених меж з метою його утримання у встановлених межах.

Реальний обмінний курс – це відносна ціна товарів, вироблених у двох країнах. Залежність між номінальним та реальним обмінним курсом має вигляд:

$$E_r = E_n P_d / P_f,$$

де

E_r – реальний обмінний курс;

E_n - номінальний обмінний курс;

P_d – рівень внутрішніх цін, виражений в національній валюті;

P_f – рівень зовнішніх цін, виражений в іноземній валюті.

Як правило, реальний курс відбиває паритет купівельної спроможності національних валют.

Згідно концепції паритету купівельної спроможності, міжнародна конкуренція поступово веде до вирівнювання внутрішніх і закордонних цін на товари та послуги, що виходять на світові ринки, та зближенню номінального і реального курсів. Теорії паритету купівельної спроможності може використовуватися для прогнозування динаміки курсу національної валюти. Як підтверджують емпіричні данні, вона дає реалістичні результати у довгостроковому періоді.

При гнучкому валютному курсі його значення визначається умовою рівноваги попиту та пропозиції валюти (рис. 55.1). В моделі рівноваги на валютному ринку по вертикальній осі відмічається рівень валютного курсу (e), а по горизонтальній – обсяг попиту (пропозиції) валюти (M_e). Крива попиту має від'ємний нахил, відбиваючи зростання попиту на валюту при зменшенні його відносної ціни (валютного курсу). Така залежність проявляється тому, що при зниженні валютного курсу певної країни, її товари стають відносно дешевшими, що веде до зростання попиту на її валюту. Пропозиція національної валюти (S_e) фіксується Центральним банком. Збільшення пропозиції національної валютиведе до зниження її рівноважного обмінного курсу (e).

При системі гнучких валютних курсів будь-які фактори, що впливають на попит або пропозицію валюти, будуть здійснювати вплив і на валютний курс. Такими факторами можуть бути:

- **динаміка експорту та імпорту.** Збільшення експорту товарів та послуг веде до підвищення попиту на національну валюту та підвищення її курсу, і, навпроти, збільшення імпорту підвищує попит на іноземну валюту, що знижує відносну ціну національної та зменшує її курс;
- **динаміка ВВП в країні та за рубежом.** Так, збільшення вітчизняного ВВП збільшує споживчі витрати та попит на товари і послуги, в тому числі і імпортовані, в той час як експорт залежить від динаміки ВВП за кордоном. Таким чином, зростання вітчизняного ВВП відбивається у зростанні імпорту та зниженню курсу національної валюти, а зростання ВВП за рубежом буде відбиватися у підвищенні курсу національної валюти. Вірне і зворотне: зниження вітчизняного ВВП веде до зниження попиту на імпортовані товари та підвищення курсу національної валюти, в той час як зменшення ВВП за кордоном буде вести до зниження обмінного курсу національної валюти;
- **зміни обсягів грошової маси.** Зростання грошової маси в країні збільшує пропозицію національної валюти та зменшує її обмінний курс. Зростання ж грошової маси в іноземній державі приведе до підвищення курсу нашої валюти. Вірно і зворотне;
- **зміни рівня очікуваної інфляції.** Наприклад, підвищення рівня цін в країні приведе до зменшення її експорту, падіння попиту на національну валюту та зниження її курсу. Підвищення рівня цін за кордоном, навпроти, вплине на підвищення курсу національної валюти;
- **динаміка відсоткових ставок в країні та за кордоном.** Збільшення відсоткових ставок в країні підвищить попит на національну валюту та її курс. В той час як збільшення відсоткових ставок на світових ринках буде відбиватися у падінні курсу національної валюти;
- **стан платіжного балансу країни.** Так, дефіцит платіжного балансу країни веде до зниження обмінного курсу її валюти, профіцит відбивається у його підвищенні. Коливання валютного курсу в умовах режиму гнучкого обмінного курсу має стабілізуючий вплив на стан платіжного балансу. Наприклад, зниження обмінного курсу в умовах дефіциту платіжного балансу стимулює зростання експорту та вирівнювання платіжного балансу. Підвищення обмінного курсу в умовах профіциту платіжного балансу буде відбиватися на скороченні експорту.

В моделі, що допомагає з'ясувати динаміку валютного курсу, встановлюється безпосередня залежність реального обмінного курсу від чистого експорту (Рис. 54.2). Рівноважний реальний обмінний курс встановлюється на рівні, що відповідає перетину вертикальної лінії (різниця між заощадженнями та інвестиціями (S-I), та лінії чистого експорту (X_n), яка має нахил вправо вниз, так як обсяг чистого експорту знаходиться у зворотній залежності від валютного курсу. В цій точці кількість національної валюти, отримана внаслідок операцій з капіталом, дорівнює обсягу національної валюти, яка необхідна для покриття сальдо поточного рахунку.

Фіскальна та монетарна політика, що проводяться в країні та за кордоном, будуть мати вплив на рівноважний реальний обмінний курс.

Внутрішня стимулююча фіскальна політика буде вести до підвищення курсу національної валюти (відбивається у зрушенні кривої S-I вліво), оскільки веде до збільшення рівня інвестицій в країні, і навпроти, стимулююча бюджетно-податкова політика за кордоном приведе до зменшення курсу національної валюти (зрушення кривої S-I вліво).

Заходи протекціоністської політики призведуть до зростання чистого експорту та будуть відбиватися у зрушенні кривої X_n вгору, новий рівноважний курс встановиться на вищому рівні.

Для оцінки впливу заходів монетарної політики на обмінний курс необхідна більш складна модель, оскільки грошово-кредитна політика буде впливати на ставки відсотку, що, з одного боку, вплине на рівень інвестицій, а з другого, - змінить обсяги припливу та відпливу капіталу.

Тема 51: МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА У ВІДКРИТІЙ ЕКОНОМІЦІ. МОДЕЛЬ МАНДЕЛА – ФЛЕМІНГА.

Модель Мандела – Флемінга допомагає оцінити вплив грошово-кредитної та бюджетно-податкової, в тому числі торгової, політики на сукупний дохід у відкритій економіці. Ця модель описує функціонування економіки у короткостроковому періоді та є модифікацією моделі IS-LM. Тому в моделі Мандела-Флемінга зберігаються вихідні передумови моделі IS-LM, тобто заданість рівня цін, рівність номінальної та реальної ставки відсотку. Ми розглянемо модель Мандела-Флемінга для умов малої відкритої економіки, тобто такої економіки країни, для якої зміни внутрішньої ставки відсотку не можуть вплинути на рівень ставки відсотку на світових ринках.

Основні рівняння моделі описують рівновагу на товарному (крива IS) та грошовому ринках (крива LM), умови рівності внутрішньої та світової ставки відсотку.

$$Y = C(Y - T + TR) + I(r) + G + X_n(e) \quad (\text{крива IS});$$

$$M/P = L(r, Y) \quad (\text{крива LM})$$

$$r = r^*$$

Останнє рівняння відбиває той факт, що мала економіка (для якої ми розглядаємо модель) не в змозі впливати на рівень світової ставки відсотка, здійснюючи операції на світовому фінансовому ринку.

Модель Мандела-Флемінга (рис. 55.1) може бути побудована в координатах (r, Y) , подібно моделі IS-LM. Положення кривої IS в цій моделі буде залежати не тільки від параметрів, що визначають споживчі витрати, інвестицій, рівня державних витрат, але й від обмінного курсу національної грошової одиниці, який визначає чистий експорт. Збільшення обмінного курсу викликає скорочення чистого експорту, що буде відбиватися у зрушенні кривої IS вліво. В свою чергу, зменшення валютного курсу призведе до зростання чистого експорту та зрушить криву IS вліво. Горизонтальна пряма $r = r^*$ відповідає умові рівності внутрішньої та світової ставки відсотка. Положення LM задається фіксованою пропозицією грошей. Таким чином, існує тільки одне рівноважне значення Y та r , що відповідає рівновазі грошового ринку в точці перетину кривих LM та $r = r^*$. Крива IS досягає вказаної точки рівноваги через коригування обмінного курсу і забезпечує рівновагу на товарному ринку.

У випадку, коли криві IS та LM перетинаються вище або нижче кривої $r = r^*$ економіка знаходиться у нерівноважному стані, виникають динамічні зміни, що приводять систему до точки рівноваги, в якій перетинаються всі три криві. Так, якщо IS перетинає LM вище кривої $r = r^*$, тобто внутрішня ставка відсотку перевищує світовий рівень, це означає, що має місце приплив капіталів в країну, оскільки дохідність на них вище, та, як наслідок, зростає попит на національну валюту, підвищується обмінний курс, крива IS зрушується вліво вниз до рівня вирівнювання внутрішньої та світової ставки відсотку. Напроти, коли внутрішня ставка відсотку є нижче світової, відбувається відплив капіталів із країни, курс національної валюти зменшується, зростає чистий експорт, крива IS зміщується вправо до рівня рівності внутрішньої та світової ставки відсотку.

Модель Мандела-Флемінга може бути представлена в координатах (Y, e) . В цьому випадку криві IS* та LM* будуються з урахуванням того, що внутрішня ставка відсотку дорівнює світової, тобто в межах кривої IS* інвестиції залежать від світової ставки відсотку, та в межах кривої LM* попит на гроші є функцією, в якій враховується світова ставка відсотку (Рис. 55.2). За цих умов крива LM* буде вертикальною, оскільки при заданій $r = r^*$ рівновага на грошовому ринку визначає дохід незалежно від обмінного курсу (нагадаємо, що параметр e – обмінний курс не входить до рівняння кривої LM). Така інтерпретація моделі Мандела-Флемінга дозволяє найкращим чином уявити зв'язок валютного курсу та наслідків економічної політики.

Стимулююча фіскальна політика у відкритій економіці при плаваючому обмінному курсі буде відбиватися графічно у зрушенні кривої IS₁* вправо до IS₂* (Рис. 55.3). Зростає

валютний курс (з e_1 до e_2), але зростання доходу не відбувається, як у відкритій економіці, оскільки скорочується чистий експорт і це нівелює зростання доходу на внутрішньому ринку. Фіскальна рестрикція призводить до зворотних наслідків. Але загальним висновком є те, що фіскальна політика в умовах плаваючого (гнучкого) обмінного курсу є неефективною у своєму впливі на рівень доходу.

Неефективною є і торгова політика, спрямована на обмеження імпорту, в умовах абсолютно гнучкого обмінного курсу. Так, при скороченні імпорту збільшується чистий експорт при кожному даному значенні обмінного курсу, що відбивається у зрушенні вправо кривої IS^* . Зростає обмінний курс, але рівень доходу не змінюється оскільки початковий ефект зростання чистого експорту нейтралізується його скороченням внаслідок підвищення обмінного курсу.

Монетарна політика є достатньо ефективною при плаваючому обмінному курсі (Рис. 55.4). Зростання (скорочення) пропозиції грошей відбивається у зрушенні кривої LM^* вправо до LM^*_1 (вліво до LM^*_2), збільшується (зменшується) рівень доходу, обмінний курс знижується (підвищується). При цьому механізм впливу монетарної політики на рівень доходу у відкритій економіці відрізняється від умов закритої економіки. Так, у відкритій економіці ставка відсотку залежить від світової, але зміни пропозиції грошей викликають зміни внутрішньої ставки відсотку, вплив або приплив капіталів в країну, що відбивається на курсі національної валюти, величині чистого експорту та рівні доходу. Таким чином, на відміну від грошово-кредитної політики у закритій економіці, де головним трансмісійним елементом виступає ставка відсотку, у відкритій економіці при застосуванні заходів монетарної політики таку роль виконує обмінний курс.

В умовах фіксованого обмінного курсу, коли Центральний Банк підтримує валютний курс на оголошеному рівні шляхом коригування грошової маси, бюджетно-податкова політика стає ефективною (рис. 55.5). Стимулююча фіскальна політика зрушує криву IS_1^* вправо до IS_2^* . Внутрішня ставка відсотку зростає, підвищується попит на національну валюту та виникає тенденція до зростання її обмінного курсу. Але при цьому режимі валютного курсу ЦБ вимушений збільшити пропозицію грошей, щоб урівноважити грошовий ринок і залишити обмінний курс на визначеному рівні. Збільшення пропозиції буде відбиватися у зрушенні кривої LM_1^* вправо до LM_2^* . Нова рівновага встановиться на вищому рівні доходу (Y_2). Ефект заходів фіскальної політики в цьому випадку буде сильнішим, ніж в закритій економіці, так як при зміні грошової пропозиції буде нейтралізуватися ефект витиснення.

В умовах фіксованого обмінного курсу буде ефективною і зовнішньоторгова політика, спрямована на обмеження імпорту. Оскільки ЦБ буде підтримувати валютний курс, то тенденція зростання чистого експорту не буде нейтралізована зміною обмінного курсу. Таким чином, позитивний вплив зростання чистого експорту на рівень доходу буде зберігатися.

Напроти, грошово-кредитна політика при фіксованому обмінному курсі буде малоефективною, оскільки можливості Центрального Банку

одночасного контролю за грошовою масою та підтримки валютного курсу на визначеному рівні обмежені. Наприклад, збільшення пропозиції грошей при проведенні стимулюючої грошово-кредитної політики призведе до падіння валютного курсу (зрушення кривої LM^* вправо). Але офіційний курс повинен залишатися на встановленому рівні. Внаслідок цього активізується продаж національної валюти Центральному Банку за офіційним курсом, який є вище ринкового. Це буде означати скорочення пропозиції грошей в економіці і повернення кривої LM^* до вихідного положення. Позитивним моментом фіксованого обмінного курсу фахівці називають те, що фіксований обмінний курс амортизує шоки у грошовому обігу, залишаючи незмінним рівень доходу у цих умовах.

Наслідки бюджетно-податкової, грошово-кредитної та зовнішньоторгової протекціоністської політик в умовах плаваючого та фіксованого обмінного курсів представлені у таблиці 55.1

Таблиця 55.1. Наслідки макроекономічної політики за різних режимів валютного курсу

Політика	Режим обмінного курсу					
	Плаваючий			Фіксований		
	Вплив на					
	Y	e	X _n	Y	e	X _n
Бюджетно-податкова експансія	0		↓		0	0
Бюджетно-податкова рестрикція	0	↓		↓	0	0
Протекціоністська	0		0		0	
Монетарна експансія		↓		0	0	0
Монетарна рестрикція	↓		↓	0	0	0

Аналіз функціонування відкритої економіки в короткостроковому періоді доводить, що ефективність політики, яка застосовується, залежить від режиму обмінного курсу. Існують аргументи “за” та “проти” кожного з режимів. Так, на користь плаваючого обмінного курсу говорить можливість застосування грошово-кредитної політики, автоматичного регулювання платіжного балансу. В той же час плаваючий обмінний курс створює умови невизначеності для суб’єктів зовнішньоекономічних угод, робить неефективними фіскальну політику та заходи з обмеження імпорту. Фіксований валютний курс обмежує застосування монетарної політики, в той же час створює умови для результативності фіскальної та протекціоністської політик, дозволяє запобігти надлишкового збільшення грошової пропозиції.

У функціонуванні реальної економіки присутні риси як відкритості, так і закритості. Тому для аналізу наслідків економічної політики та шоків доцільно використовувати комплекс макроекономічних моделей, враховувати ступень залежності національної економіки від світових ринків, гнучкість макроекономічних параметрів.

Тема 52: ДЕРЖАВНИЙ БОРГ ТА ПОКАЗНИКИ ЙОГО ОЦІНКИ.

Державний борг – це загальний розмір заборгованості уряду країни володарям державних цінних паперів. Він дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів за вирахуванням бюджетних надлишків.

У складі державного боргу виділяють внутрішній та зовнішній борги. Внутрішній державний борг – це заборгованість держави громадянам, фірмам та установам країни, які є утримувачами цінних паперів, що випустила держава. Зовнішній державний борг – це заборгованість держави іноземним суб'єктам. Державний борг утворюється внаслідок стійкого перевищення державою своїх витрат над доходами.

Механізм створення боргу можна представити як передачу заощаджень особам, що здійснюють витрати. Якщо приватна заборгованість не абсорбує заощадження, то цю функцію виконує держава.

Із зростанням заборгованості значною статтею державних витрат стає обслуговування заборгованості, яке включає виплату процентів та погашення основної суми боргу.

Проблема державної заборгованості стоїть дуже гостро для України. За роки незалежності країни тільки бюджети 2000 та 2001 року були прийняті бездефіцитними, за попередні ж роки державний борг зростає. На 01.06.2000 р. сума державного боргу склала 80 млрд. 488 млн. грн., в тому числі державний внутрішній борг – 23 млрд. 099,9 млн грн., зовнішній – 57 млрд. 388,1 млн грн. В 1999 році на обслуговування державного боргу було виділено 3 млрд.545 млн. грн. (при загальних витратах держбюджету – 25 млрд. 135,3 млн. грн.). Порівняння витрат на обслуговування державного боргу з витратами на національну оборону, освіту та охорону здоров'я у 1999 році в Україні представлено на рисунку 56.1. В 2000 році стаття витрат держбюджету з обслуговування держборгу склала 5 млрд.946,9 млн. грн. (загальні видатки – 33 млрд.433,2 млн.грн.).

До боргового фінансування витрат прибігають уряди багатьох країн. В таблиці 56.1 наведені обсяги зовнішнього боргу де-яких країн з перехідною економікою.

Таблиця 56.1 Зовнішній борг де-яких країн з перехідною економікою

	Зовнішній борг, млрд.дол.	
	1997 р.	1998 р.
Чехія	21,4	24,1
Угорщина	23,7	24,9
Польща	38,5	33,0
Словаччина	10,7	11,9
Словенія	4,2	5,0
Болгарія	9,7	9,3
Румунія	8,4	9,0
Хорватія	6,7	8,0
Росія	130,8	155,0
Україна	9,6	11,5

Джерело: Десять лет системной трансформации в странах ЦВЕ и в России // МЭиМО. – 2000. -№5. –с.13

Але за абсолютними показниками боргу неможливо оцінити його тягар для певної економіки. Для порівняльного аналізу та ступеню загрози заборгованості використовують відносні показники:

- відношення суми боргу до ВВП;
- відношення суми боргу до видатків держбюджету;
- сума обслуговування боргу до ВВП;

- сума обслуговування до витрат бюджету;
- сума обслуговування зовнішнього державного боргу до експорту товарів та послуг;
- відношення суми боргу до чисельності населення.

В Україні в 1999 році на одного громадянина сума боргу склала трохи більше 300\$. Але у 2000 році вдалося скоротити обсяг державного боргу (з 15,3 млрд.дол. до 14,1 млрд.дол. або з 62,8% ВВП до 49,9 % ВВП). Основні відносні показники державної заборгованості України у 1999 р. представлені у таблиці 56.2.

Таблиця 56.2 Основні відносні показники державної заборгованості України 1999 р.

Борг/ВВП (%)	Борг/видатки держбюджету* (%)	Обслуговування держборгу* / ВВП (%)	Обслуговування держборгу*/ видатки держбюджету* (%)	Обслуговування держборгу*/ експорт товарів та послуг (%)
62,8	325,9	2,7	14,1	18,4

*Відповідно Закону України “Про Державний бюджет України на 1999р.”

Законом України “Про Державний бюджет України на 2002 рік” було встановлено граничний розмір державного внутрішнього боргу України на 31 грудня 2002 року у розмірі 12790158,1 тис. грн. і 1317121,1 тис.дол. США, граничний розмір державного зовнішнього боргу – 7993079,7 тис. дол.США.

Проблема заборгованості стоїть гостро для більшості країн, що розвиваються.

Зміни розміру державного боргу залежать від багатьох макроекономічних параметрів країни. Динаміка показника борг/ВВП залежить від темпів зростання ВВП, реальної ставки відсотка; первинного дефіциту держбюджету. Первинний дефіцит держбюджету уявляє собою різницю між величиною загального дефіциту та сумою відсотків з обслуговування боргу.

$$BD = (G + N + TR) - T,$$

$$N = D \cdot R_r,$$

де

BD – загальний дефіцит держбюджету;

G – державні витрати на закупівлю товарів та послуг;

N – платежі з обслуговування державного боргу;

TR – трансферти;

T – податкові надходження до бюджету;

D – величина боргу;

R_r – реальна ставка відсотка.

$$BD^* = (G + TR) - T,$$

де

BD* - первинний дефіцит бюджету.

При борговому фінансуванні первинного дефіциту збільшується і основна сума боргу, і відсотки з його обслуговування. Якщо реальна ставка відсотку перевищує темпи зростання ВВП, то збільшення державного боргу стає майже некерованим. Весь приріст ВВП йде на виплату відсотків з обслуговування боргу.

Для прогнозування динаміки співвідношення борг/ВВП використовується залежність:

$$\Delta\lambda = \lambda + (R_r - \Delta Y/Y) - \sigma,$$

де

$\Delta\lambda$ – зміна співвідношення борг/ВВП;

λ – вихідне значення показника борг/ВВП;

R_r - реальна ставка відсотка;

$\Delta Y/Y$ – темпи зростання реального ВВП;

σ – частка первинного бюджетного надлишку у ВВП.

При оцінці державного боргу виникає проблема урахування інфляції, стану місцевих бюджетів, скритого дефіциту бюджетів.

Тема 53: ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ЗБІЛЬШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ.

При стійкому дефіциті державного бюджету державний борг збільшується. В цих умовах можливості уряду з проведення стабілізаційної та стимулюючої політик обмежуються. Основними причинами стійкості дефіцитів та збільшення державного боргу є:

- збільшення державних витрат під час соціальних конфліктів та військових дій, при зростанні рівня милітаризації економіки;
- автоматичне скорочення державних доходів та збільшення витрат під час кризи;
- скорочення податків та (або) збільшення державних витрат з ціллю стимулювання економіки;
- проведення популістської політики.

Для погашення державного боргу необхідно сплачувати відсотки. Стаття видатків з обслуговування боргу стає першочерговою серед статей видатків бюджетів. При значних розмірах державного боргу його обслуговування може стати причиною дефіциту державного бюджету, породити механізм самовідтворення боргу:

$BD^* \Rightarrow \text{державні позики} \Rightarrow \text{державний борг} \Rightarrow N \Rightarrow BD \Rightarrow \text{державні позики} \Rightarrow \text{державний борг} \Rightarrow N \Rightarrow \dots$

Для зниження співвідношення держборг/ВВП необхідно, щоб реальна ставка відсотку за сплатою боргу була нижчою темпів зростання реального ВВП, а також бюджетний надлишок постійно збільшувався.

В умовах, коли $T/Y < G/Y + N/Y + TR/Y$, зростає напруга в бюджетній сфері. При вирішенні задачі з фінансування своїх боргів держава має справу з вибором між підвищенням податків, рефінансуванням державного боргу та грошовою емісією.

Збільшення податків для погашення державного боргу може привести до зниження приватних інвестицій, затримати економічне зростання країни. Якщо держава іде на рефінансування боргу, тобто випускає нову державну позику, доходи від якої використовує для обслуговування "старого" боргу, збільшуються ставки відсотку, має ефект витиснення приватних інвестицій. Великих обсягів досяг цей ефект в українській економіці в 1996 – 1998 рр.

Боргова поведінка держави торкається не тільки сучасного покоління, але й майбутнього. Збільшення ставок відсотку на фінансових ринках при зростанні державних витрат (на обслуговування боргу, споживчого призначення) веде до зниження сучасних обсягів інвестицій та основних фондів у майбутньому, а значить скорочує виробничий потенціал країни.

Існує дві точки зору щодо впливу зростання державного боргу на поведінку споживачів та його наслідків.

Відповідно **традиційній** точці зору, боргове фінансування, що виникає, наприклад, за рахунок зниження податків при незмінних державних витратах, призводить у короткостроковому періоді до зростання рівня споживання, рівня доходу, зайнятості, а також цін, ставки відсотку та обмінного курсу національної валюти. Висока ймовірність зниження чистого експорту, збільшення притоку капіталів ззовні і зростання зовнішнього боргу. В довгостроковому періоді зменшуються інвестиції, стійкий рівень капіталоозброєності, зменшується рівень доходу.

Згідно **рікардіанській** точці зору, зниження податків, що фінансується за рахунок збільшення державного боргу, не викличе збільшення споживчих витрат, оскільки споживачі вважають зменшення податків явищем терміновим (ця точка зору спирається на гіпотезу життєвого циклу Ф. Модільяні, постійного доходу М. Фрідмена), і не змінять обсяги заощаджень. Таким чином, боргове зниження податків не призведе до тих негативних наслідків, які описані традиційною гіпотезою.

При аналізі кожного конкретного випадку боргового фінансування повинні розглядатися ті взаємодії та моделі поведінки економічних суб'єктів, що склалися в конкретній економіці.

Тема 54: СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ.

При розв'язанні проблем, пов'язаних з державним боргом, застосовуються різні шляхи подолання боргової кризи, основними з яких є викуп боргу, списання боргу, сек'юритизація, обмін боргу на акції національних підприємств.

Викуп боргу спирається на використання золотовалютних резервів країни або швидке нарощування їх за рахунок стимулювання експортних галузей. Але в багатьох випадках можливості країн-боржників з використання золотовалютних резервів обмежені. Обмежені також можливості і з дострокового викупу боржником своїх боргів згідно зі стандартними умовами надання позик.

На списання боргу країни йдуть при значному перевищенні боргу платоспроможності боржника. Процедура списання складна та відбувається після численних узгоджень. Списання боргу вкрай негативно відображається на репутації країни, на неї погоджуються кредитори дуже рідко, тому ринкові схеми реструктуризації боргу, такі як сек'юритизація, свопи вважаються кращими, ніж списання боргу.

Основна ідея сек'юритизації полягає в тому, що країна-боржник емітує нові боргові зобов'язання у вигляді державних цінних паперів, які або безпосередньо обмінюються на старий борг, або опосередковано, коли отримані від емісії кошти спрямовуються на погашення вже існуючих боргів. Якщо нові цінні папери продаються з меншим дисконтом на ринку, то така операція може привести і до скорочення загального обсягу заборгованості.

Обмін державного боргу на акції національних підприємств виступає однією з найвідоміших ринкових схем реструктуризації державного боргу. Цією схемою передбачається надання кредитору права продажу боргів із дисконтом за національну валюту з подальшим придбанням акцій національних компаній. Найчастіше використовується безпосередній обмін (своп) боргів на акції компаній, які перебувають у державній власності. Прибічники цього підходу вважають, що своп дає змогу розв'язати дві проблеми – зменшити державний борг і забезпечити приплив капіталу в реальний сектор економіки. На практиці така схема дає лише зміни розкладу виплат і знижує навантаження на бюджет у короткостроковому періоді. Але інвестор, що отримав акції в результаті обміну, насправді не робить реальних вкладень в розвиток підприємств.

Реструктуризація боргу є лише відстроченням на певний час розрахунків за боргами та (або) зміною осіб-кредиторів. Необхідною передумовою забезпечення максимально сприятливих умов врегулювання заборгованості є створення програми дій, що сприяли б відновленню платоспроможності країни на базі економічного зростання як основи зміцнення довіри кредиторів та інвесторів, забезпечення збалансованого бюджету.

Тема 55: ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ.

В 90-ті роки ХХ сторіччя перед більшістю соціалістичних країн постала проблема зміни типу економічної системи. Процес переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки охопив більше 30 країн Східної Європи та Азії. Уповільнення темпів економічного зростання, тотальний дефіцит, неефективне використання ресурсів, збільшення розриву у рівні життя населення в країнах з ринковою економікою та командно-адміністративною – прояви цих явищ у 80-ті роки в соціалістичних країнах сигналізували про вичерпання екстенсивних факторів зростання, нездатність командно-адміністративної економіки забезпечити тривале стійке економічне зростання.

Формування ефективної соціально-економічної системи майбутнього було пов'язано з трансформацією системи, що функціонувала на директивно-плановій основі, у сучасну ринкову. Для України системні перетворення були доповнені реформуванням господарства, що було складовою частиною народно-господарського комплексу Радянського Союзу, у відносно самостійну економіку. Трансформаційні процеси склали зміст перехідного періоду. Але початковий етап переходу породив і особливі завдання, що витікали із кризового стану суспільства. Початок реформ співпав з розгортанням та поглибленням економічної кризи. На рисунку 59.1 представлені динамічні зміни основних макроекономічних параметрів української економіки, та у таблиці 59.1 наведені дані про динаміку ВВП в де-яких постсоціалістичних країнах у перехідному періоді.

Оцінки природи походження цієї кризи та її неминучості неоднозначні серед фахівців. Вважається, що цю кризу можна було б розглядати як прояв фази економічного циклу. Наводячи досвід Китаю, де-які спеціалісти (Олсон) дотримуються точки зору, що трансформаційний спад не є закономірністю та його можна запобігти. На наш погляд, більш точною є інша позиція (Я.Корнаї, В.Радаєв), яка пов'язує цю кризу з процесом трансформації командно-адміністративної системи у ринкову.

Таблиця 59.1 Темпи приросту ВВП в де-яких постсоціалістичних країнах (у % до попереднього року)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Чехія*	-1,2	-11,5	-3,3	0,6	3,2	5,9	4,3	-0,8	-1,2	-0,4
Угорщина	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	5,2	3,7
Польща*	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,0	6,8	4,8	4,1
Словаччина	-2,5	-14,6	-6,5	-3,7	4,9	6,9	6,6	6,5	5,4	0
Словенія	-4,7	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,3	3,8	4,0	2,5
Болгарія	-9,1	-11,7	-7,3	-1,5	1,8	2,9	-10,1	-6,9	4,0	-2,0
Румунія	-5,6	-12,9	-8,8	1,5	4,0	7,2	3,9	-6,6	-5,5	-5,0
Росія*	-3,0	-5,0	-14,5	-8,7	-12,7	-4,1	-3,4	0,9	-4,9	5,4
Україна*	-4,0	-8,7	-9,9	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,0	-2,9	-1,2

Складено по: Research Reports// The Vienna Institute for Comparative Economic Studies (WIIW). –1999. –February. –#253. –p.2

* Дані скориговані по матеріалам статистичних агентств країн

Маючи зовнішні ознаки циклічної та структурної криз, що притаманні ринковій економіці, ця криза відрізняється від них по походженню та по функціональній ролі. Причиною її є значний потенціал макроекономічних невідповідностей, що були накопичені за роки планової економіки, вичерпання джерел зростання попередньої економічної системи. За своєю роллю він пов'язаний не тільки з відновленням в економіці порушеної рівноваги, але й з подоланням макроекономічних невідповідностей, корінною перебудовою економічної системи. Тому ця криза отримала назву трансформаційної. (Радаев В. Концептуальные основы анализа переходной экономики. – М.: МГУ, 1995.-18с. Корнаи Я. Трансформационный спад //Вопросы экономики. –1994. - №3. Аукционек С. Рыночная реформа и переходный кризис //МэиМО. –1995,-№1)

Глибина та тривалість **трансформаційної кризи**, як показала практика, залежать від ступеню диспропорцій, що склалися у попередній економічній системі, обсягу завдань з структурної перебудови, вихідного ступеню розвитку ринкових відносин, економічної політики держави, ефективності керування перехідними процесами.

При проведенні заходів економічної політики повинні бути враховані особливості перехідної економіки, тобто, економіки, що знаходиться в стані переходу від однієї економічної системи до іншої, та в якій не діють в повній мірі економічні взаємозв'язки ні попередньої, ні майбутньої систем. Структура такої економіки представлена старими формами і відносинами, а також тими, що трансформуються, і новими. Перехідна економіка є **багатоукладною**. Сутнісною характеристикою перехідною економіки є розрив традиційних взаємозв'язків суспільного відтворення, порушення механізму регуляції попередньої системи. На певний період в такій економіці виникає **регуляційний вакуум**, коли регулятори попередньої системи вже порушені, а нової - ще не сформувалися. **Нестійкість** в цій економіці має специфічний характер. Якщо в розвинутій системі вона сигналізує про необхідність дій, спрямованих на забезпечення стійкого рівноважного стану системи, то в перехідній економіці нестійкість повинна постійно зберігатися, щоб забезпечити поступовий перехід до нової економічної системи. **Інерційність** інститутів, технологічного базису обумовлюють складність та **тривалість реформ**.

Тема 56: ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОГО РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА.

Перед економічної політикою постають дві основних взаємопов'язаних та масштабних задачі у перехідному періоді. Перша задача, пов'язана із **забезпеченням трансформаційних процесів**. Друга – із **стабілізацією економіки** та подальшим **забезпеченням економічного зростання**. Від успішного рішення другої задачі залежить віра суспільства та його підтримка трансформаційних перетворень. Разом з тим, саме трансформаційні перетворення повинні забезпечити створення економічних основ майбутнього зростання країни.

Основними складовими забезпечення трансформаційних процесів є:

1. Формування системи ринкових відносин:
 - роздержавлення та приватизація;
 - лібералізація цін, господарських операцій, зовнішньоекономічних відносин;
 - демонополізація економіки та створення конкурентного середовища;
 - розвиток приватного підприємництва;
 - формування нового законодавства;
 - створення інститутів ринкової інфраструктури, а саме банківської системи, податкової системи, бірж, фондів та інш.
2. Реформування структури народного господарства та реструктуризація підприємств.
3. Формування нової системи соціального захисту населення.

Ускладнення перехідного періоду трансформаційною кризою вимагало від урядів країн проведення зваженої політики по стабілізації економіки. Падіння обсягів ВВП в різні періоди переходу до ринкової економіки мало місце майже в усіх постсоціалістичних країнах (Табл. 59.1). Загальною тенденцією, що проявилася в країнах з перехідною економікою став бюджетний дефіцит. Його рівень досягав в різні роки перехідного періоду в Болгарії 13% ВВП, Угорщині – 8,2%, Польщі –7,4%, Словаччини – 11,9%, Україні –13,8%, Росії –16,1%, Вірменії – 48,2%, Грузії – 37%. (Гайдар А. «Детские болезни» постсоциализма (к вопросу о природе бюджетных кризисов этапа финансовой стабилизации)// Вопросы экономики. – 1997. №4. –с.11,13).

Основними об'єктивними причинами бюджетної кризи в перехідній економіці стали: особлива роль держави у планово-розподільній системі; загальний спад та недосконалість податкової системи в перехідній економіці.

В планово-розподільній економіці, що виступає вихідною точкою перехідних процесів, держава через механізми централізації значної частини доходів суспільства фінансує майже всі сфери його життєдіяльності. Становлення ринкової економіки передбачає розвиток господарської самостійності та фінансової незалежності господарюючих суб'єктів, що обумовлює скорочення частки доходів суспільства, яка перерозподіляється через бюджет. При значному скороченні доходів держави в перехідному періоді воно залишається обтяженим фінансуванням розвинутої системи соціальної інфраструктури, тих сфер, які не є об'єктами державної підтримки в ринковій економіці, але в умовах переходу ще не обрали фінансові джерела для нормального функціонування. Наслідком адаптації економічної системи до нових умов при зміні джерел та обсягів державних доходів та структури витрат став дефіцит державного бюджету в перехідному періоді.

Вирішення проблеми забезпечення державних зобов'язань фінансовими джерелами тісно пов'язане з реформуванням податкової системи. Створення ринкової економіки обумовлює розширення функціонального навантаження оподаткування, із допоміжного джерела доходів державного бюджету воно стає основним, а також зміни сутності взаємовідносин в межах податкової системи між державою та незалежними господарюючими суб'єктами. Виникає необхідність радикальних змін в функціональній та інституціональній структурах податкової системи, що вимагає часу.

Падіння обсягів ВВП привело до скорочення доходів економічних суб'єктів, а, значить, і доходів бюджету. В той же час в умовах кризи значно зросла потреба в державній підтримці суспільства. Що також загостило проблему дефіциту державного бюджету.

Таким чином, в перехідній економіці виникають об'єктивні причини і як для структурного, так і для циклічного дефіцитів державного бюджету.

Фінансування дефіциту державного бюджету поряд з іншими причинами привело до розгортання інфляції та зростання державного боргу країн з перехідною економікою.

Рівень інфляції в перехідному періоді був в багатьох країнах дуже високим. Що найменше 22 країни з перехідною економікою пережили трьохзначні темпи інфляції. Значення максимальних темпів інфляції в де-яких постсоціалістичних країнах у 1989-1994 рр. наведені у таблиці 60.1.

Таблиця 60.1 Максимальні темпи інфляції в де-яких країнах в 1989-1994рр.

Країна	Рік піку інфляції	Максимальний річний рівень інфляції (%)
Вірменія	1993	10896,2
Білорусь	1993	1994,0
Болгарія	1991	338,8
Угорщина	1990	34,6
Грузія	1994	8273,5
Казахстан	1992	2566,6
Латвія	1992	958,2
Литва	1992	1162,6
Молдова	1992	2198,4
Польща	1989	639,6
Росія	1992	2510,4
Словаччина	1991	58,3
Словенія	1991	246,7
Україна	1993	10155,0
Чехія	1991	52,1
Естонія	1992	946,7

Джерело: Фишер С., Сахаи Р., Вег К. стабилизация и рост в переходных экономиках: первые уроки //Вопросы экономики. – 1997. - №5.- с.26.

На жаль, побоювання фахівців відносно зростання рівня безробіття в перехідному період виправдалися. Перевищення 10% рівня безробіття спостерігалось в більшості країн з перехідною економікою. За 1992-1998 рр в Росії рівень безробіття збільшився з 0,8% до 11,9% економічно активного населення. В Чехії рівень безробіття підвищився з 2,9% до 10% за період 1995 –1999рр. В Польщі у 1995 році рівень безробіття досягнув 14,9 % і залишається високим.

Таким чином, реалізація політики, спрямованої на стабілізацію економік, вимагала вирішення задач із подолання кризи та стимулювання економічного зростання, подолання високих темпів інфляції та збалансування державного бюджету. Перед урядами постала проблема пріоритетності цілей та вибору форм і заходів економічної політики.

Подолання високих темпів інфляції, фінансова стабілізація, було обрано в якості **пріоритетної цілі** в багатьох перехідних країнах. Ця ціль в якості першочергової для забезпечення макроекономічної стабілізації була рекомендована багатьма західними фахівцями. Дослідження практики стабілізації в постсоціалістичних країнах С.Фішера, Р.Сахаи, К. Вега також показали, що з 22 країн з перехідною економікою тільки 2 змогли перейти до економічного зростання до того, як інфляція була зменшена до 50% річних.

М.Бруно та У.Естерлі встановили той факт, що коли країна пересікає поріг річної інфляції в 50%, вона опиняється у пастці високої інфляції та низького зростання.

Але обмеження високої інфляції, як показав досвід реформ, виступає необхідною, але недостатньою умовою подолання трансформаційної кризи та економічного зростання країни. І річ не в тім, яку форму антиінфляційної політики та політики реформ обирали держави, чи була це “шокова терапія”, як у Польщі, чи політика градулізма, як, наприклад, в Угорщині, а в тім, що, заходи з фінансової стабілізації повинні доповнюватися стабілізацією виробництва, промисловою політикою. Рестрикційні заходи грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики дозволяють знизити темпи інфляції в короткостроковому періоді, але без відповідної підтримки та стабілізації виробництва, можуть призвести до загострення кризових явищ і нового витку інфляції в довгостроковому періоді, що довела фінансова криза 1998 року в Росії та Україні.

За роки ринкових реформ Україна пройшла щонайменше три основних етапи макроекономічної політики. На першому етапі (упродовж 1992-1995 рр.) уряд упроваджував відносно м'яку фіскальну політику, що підтримувалася м'якою монетарною. Значні обсяги бюджетного дефіциту покривалися тільки за рахунок кредитних емісій Національного банку. Це зумовило розкручування інфляції до гіперінфляції.

Другий етап (1995-1998) був пов'язаний з уведенням національної грошової одиниці – гривні та характеризувався переходом до жорсткої монетарної політики, яка передбачала жорсткі обмеження грошової маси, високий рівень обов'язкових резервів комерційних банків, облікової ставки НБУ, активні дії держави з продажу цінних паперів. Дохідність за державними цінними паперами в де-які періоди перевищувала навіть 100% річних. Практично весь 1996 рік дохідність облігацій внутрішньої державної позики була вище дохідності інших фінансових інструментів – депозитів, кредитів, валюти. Відбулося підвищення ставки відсотку в економіці, обмеження кредитних ресурсів для приватного сектору, витиснення інвестицій з реального сектору економіки. Ситуація, при якій високій рівень дохідності у фінансовому секторі тривалий час існував на фоні низької дохідності та падінні обсягів виробництва в реальному, провокувала загальну кризу всієї фінансово-кредитної системи та інфляцію. Фінансова криза 1998 р. в Україні проявилася частково у підвищенні темпів інфляції, падінні курсу національної валюти та частково у кризі банківської системи і державних фінансів.

Бюджетно-податкова політика цього етапу супроводжувалася скороченням бюджетних видатків (з 52,4% ВВП у 1994 р. до 30,4% ВВП у 1998 р.), високим рівнем оподаткування. При рівні ставок основних податків на середньосвітовому загальна кількість податків, основними платниками яких в умовах перехідної економіки при недосконалої податкової системи стають підприємства, була надмірною. В 1996 році підприємства України повинні були сплачувати до бюджетів 40-47% своєї виручки. Податкові важелі діяли не стільки в напрямку скорочення сукупного попиту, скільки в напрямку скорочення сукупної пропозиції. При відносній слабкості інституціональних елементів податкової системи (податкових органів, норм, традицій, що стосуються оподаткування) в перехідному періоді високий рівень оподаткування призводив до зростання тіньового обороту. Скорочення податкової бази внаслідок зниження трудової та підприємницької активності, доходів економічних суб'єктів в умовах кризи, зростання тіньового сектору проявилось в падінні доходів бюджету при високому рівні оподаткування (що відповідає залежності, яку відбиває крива Лаффера). Цей період характеризувався “завищеними обсягами дохідної частини бюджету, яких економіка не бажала сплачувати”. Не зважаючи на жорсткість податкових заходів та скорочення державних видатків, проблему дефіциту державного бюджету вирішено не було, продовжував зростати державний борг країни.

На третьому етапі (початок його ми відносимо до 1999 р.) відбулося пом'якшення грошово-кредитної політики. Відбувалося поступове зниження її параметрів: облікової ставки НБУ, норми обов'язкових резервів комерційних банків, знизилася дохідність за

облігаціями внутрішньої державної позики. Послаблення грошово-кредитної політики стало обов'язковою передумовою спрямування фінансових ресурсів у реальну економіку, поживлення економічного зростання.

В порівнянні з попереднім періодом була знижена і жорсткість податкової політики. Відбувається поступове зниження податкового тиску на товаровиробників, перш за все, за рахунок зборів, що входять до собівартості продукції. Суттєво послаблено податковий прес для сільськогосподарських товаровиробників, вводиться спрощена система оподаткування для суб'єктів малого підприємництва. Розвиток реального сектору, зростання обсягів виробництва (у 2000р. ВВП України збільшився на 5,8%, у 2001 – на 9,0%) сприяли розширенню податкової бази, збільшенню доходів бюджетів усіх рівнів (частка доходів зведеного бюджету у 2000 році зросла до 28,9% ВВП в порівнянні з 25,2% ВВП у 1999 р.), утворенню його позитивного сальдо.

В сучасних умовах економіки більшості країн, що переживали трансформаційну кризу, перейшли у фазу зростання. Подальший розвиток трансформаційних процесів в глибину, економічна політика спрямована на стимулювання вітчизняного виробництва та його реструктуризацію, що здійснюються відповідно комплексної стратегії соціально-економічного розвитку країн, повинні створити міцні **основи для стійкого зростання, сприяти створенню ефективних соціально-орієнтованих економічних систем в цих країнах.**